

Роднае слова

2018/9

(369)

верасень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцяменак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, Е. Лявонава,
 В. Ляшук, В. Ляшчынская,

А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,
 М. Новік, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч,
 П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (Да 100-годдзя Фёдара Янкоўскага: З вопыту работы; Методыка і вопыт: З вопыту работы, Настаўнік прапануе, Тэст на ўроку; Калі закончыўся ўрок: Год малой радзімы, У дапамогу педагогу, Гуляй і вучыся, Да Дня беларускага пісьменства),

Крысціна Пучынская (Да 100-годдзя Фёдара Янкоўскага: Мова мастацкіх твораў; Літаратура і час: Слова ў сеціве, Новае прачытанне, Нацыянальны вобраз свету, Класікі зблізку, Мастацкі

свет паэта, Асобы, Новыя выданні; Беларускія шахматы),

Ларыса Сагановіч (Да 100-годдзя Фёдара Янкоўскага: Светлыя імёны Беларусі, Слова пра настаўніка, Назвы роднай зямлі, ВНУ – школе, Па старонках “Роднага слова”, Жывое слова),

Наталля Шапран (Да 100-годдзя Фёдара Янкоўскага: Асобы, Майстэрства творцы; Нацыянальная і сусветная культура: На скрыжаванні культур, Малады даследчык прапануе, Актуальная тэма),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Ларыса Сагановіч,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Ісці насустрач прыродзе, чалавеку, Слову... ..	3
ДА 100-годдзя 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА	
Міхайлаў Павел. Летапіс жыцця і творчасці Фёдара Янкоўскага	4
Новік Марыя. “Ідзі насустрач вадзе...”: Да 100-годдзя Фёдара Янкоўскага	8
Даніловіч Мікалай. Успамінаючы Фёдара Янкоўскага... ..	13
Васюковіч Людміла. Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі: У вянок прызнання	16
Мароз Валянціна. Дарагому як сама душа Фёдару Міхайлавічу Янкоўскаму	17
Нямковіч Ніна. Настаўнік пра настаўнікаў. Настаўнік для настаўнікаў: [Фёдар Янкоўскі]	19
Шур Васіль. Радзіма-Беларусь у анамастыконе твораў Фёдара Янкоўскага	21
Яўдошына Ларыса. “Залацінкі роднай мовы”: Фразеалагічная адметнасць мовы твораў Фёдара Янкоўскага	24
Несцяровіч Віктар. Выкарыстанне элементаў этымалагічнага каментарыя на ўроках беларускай мовы: Паводле філалагічнай спадчыны Фёдара Янкоўскага	29
Мароз Валянціна. Постаці беларускай навукі: Прафесар Фёдар Янкоўскі	32
Рачэўскі Станіслаў. З лёгкай рукі Фёдара Янкоўскага: Даследаванне парцэляцы ў тэкстах Янкі Брыля	35
Каўрус Алесь. Чытаем, слухаем, згадваем роднамоўнае. <i>Працяг</i>	39

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Ярмоленка Алена. Максім Гарэцкі ў інтэрнэт-прасторы	43
Сініла Галіна. Старажытная паэзія кахання і святасці: Паэтыка Песні Песняў. <i>Заканчэнне</i>	46
Мельнікава Анжэла. Беларуская культура і літаратура ў даследаваннях Аляксея Рагулі	49
Грачанікава Яўгенія. “І не лічыць, каму і колькі даў ты...”: Партрэтны нарыс да 80-годдзя з дня нараджэння Анатоля Грачанікава	53
Канаваленка Настасся. Прасторавая-часавая арганізацыя раманаў Леаніда Дайнекі	55
Бажок Ірына, Аммон Марына. Чалавек-сусвет: Да 65-годдзя Івана Штэйнера	59

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Дашкевіч Алена. Назоўнік як часціна мовы. Пачатковая форма назоўніка: Урок беларускай мовы (VI клас) ...	64
Куратнік Наталля. Тэматычнае багацце і разнастайнасць беларускіх загадак: Урок беларускай літаратуры (V клас)	68
Старасценка Таццяна. Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Марфеміка. Словаўтварэнне ...	71

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Цывілька Алена. “Усім сэрцам прырастаю да зямлі, дзе некалі зрабіла крок свой першы...”: Пазакласнае мерапрыемства (V – VII класы)	73
Кузняцова Святлана. “Калі душа спявае...”: Літаратурна-музычная кампазіцыя да 70-годдзя з дня нараджэння Анатоля Ярмоленкі	75
Бегларан Святлана, Нарута Святлана, Нікалайчык Тамара. Асяніны: Свята (IX – XI класы)	79
Барздова Вольга. Сэрца Заходняга Палесся: Іванава... ..	81

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Сун Чанлун. Жанр хуа-няа (“кветкі і пушкі”) у кантэксце кітайскай і беларускай кніжнай ілюстрацыі	83
Чжаа Акань. Відэакліп эпохі інтэрнэту: асноўныя тэндэнцыі развіцця: На матэрыяле Кітая і Беларусі	88
Дудзько Анастасія. Фарміраванне ведаў пра беларускую культуру ў Вялікабрытаніі ў другой палове XX – пачатку XXI ст.: Гістарыяграфічныя аспекты праблемы	92

Паэтычная старонка. Жуковіч В. Будзе свята ЖНІВА (дыпціх): Светлай памяці Ф. Янкоўскага (28); Мацяш Н. Памяці Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага (34); Падліпская З. Случчыне (73); Трафімава Т. Адна зямля (75); Пазнякоў М. Добры дзень, Радзіма! (75).
Па старонках “Роднага слова”: Публікацыі пра Ф. Янкоўскага і яго творчасць (20); Мішчанчук М., Гаўрош Н., Панюціч К., Нямковіч Н. пра Ф. Янкоўскага (34).
Новыя выданні. Вострыкава А. Навука і дыпламатыя: Пра кнігу “Купалаўскія адрасы ў Славакіі” М. Труса (61).
Беларускія шахматы. Рубінчык В. Радзівон Шукевіч-Трацякоў – шахматны летапісец (95).

Усе аўтары матэрыялаў, прысвечаных Фёдару Міхайлавічу Янкоўскаму і яго творчасці, ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая. Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса). Пятрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rod-slova.by.

ІСЦІ НАСУСТРАЧ ПРЫРОДЗЕ, ЧАЛАВЕКУ, СЛОВУ...

Паважаныя калегі! Верасень новага навучальнага года сёлета пазначаны датай, асаблівай для кожнага з настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры, – стагоддзем з дня нараджэння вядомага айчыннага вучонага-лінгвіста, Настаўніка, адданага сваёй справе і роднай зямлі шчырага беларуса Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага. Таму многія артыкулы вераснёўскага нумара часопіса “Роднае слова” прысвечаны юбілею педагога, пісьменніка, грамадзяніна.

Дарагія сябры, як заўсёды, “Роднае слова” ідзе насустрач вашым патрэбам і запытам. Звяртаем увагу на некаторыя публікацыі, што з’явіцца ў часопісе ў новым навучальным годзе.

Карыснымі для настаўнікаў роднай мовы і літаратуры і ўсіх зацікаўленых чытачоў стануць матэрыялы па творчасці Уладзіслава Сыракомлі, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Алесья Адамовіча, Васіля Быкава, Івана Шамякіна, Віктара Карамзава, Людмілы Рублеўскай з раздзела “Літаратура і час”. У рубрыцы “Літаратура XXI стагоддзя” будуць аналізавацца сучасная паэзія і проза.

Да юбілейных датаў класікаў беларускай літаратуры прапануем артыкулы, прысвечаныя творчасці Ядвігіна Ш., Адама Бабарэкі, Міхася Лынькова, Максіма Лужаніна, Аркадзя Куляшова.

У раздзеле “Мовы рысы непаўторныя” будуць змешчаны разнастайныя па тэматыцы мовазнаўчыя матэрыялы, аўтары якіх – вядомыя беларускія вучоныя, дактары і кандыдаты навук. Мову мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў разгледзяць Васіль Старычонок, Мікола Абабурка, Ірына Ячмянёва, Ніна Нямковіч, Алена Багамолава, Ірына Савіцкая, Наталля Пятрова. Прадоўжыцца публікацыя моўных эцюдаў Алесья Каўруса, нататак пра паходжанне прозвішчаў Паўла Сцяцко, цыкла артыкулаў па тэорыі і гісторыі беларускай лексікаграфіі Дзмітрыя Дзятко. Прафесійнай лексіцы розных галін навукі прысвечаны тэксты Наталлі Бунько, Валянціны Маршэўскай.

Раздзел “Нацыянальная і сусветная культура” прапануе матэрыялы Якава Ленсу да 100-годдзя Віцебскай мастацкай школы, Аляксея Крывалapa па трансфармацыі канцэпцыі новых медыя цягам апошніх дваццаці гадоў, Алесі Сілаевай пра народны харавы тэатр. Артыкулы аспірантаў-замежнікаў прысвечаны развіццю медыямастацтва краін ЕС і Кітая, асабліва сучаснай кітайскай оперы і інш. Плануюцца матэрыялы Кацярыны Князевай па актуальных пытаннях культурнага жыцця сучаснага Мінска.

Да ўвагі настаўнікаў у раздзелах “Методыка і вопыт” і “Калі закончыўся ўрок”, як і заўсёды,

найлепшыя планы-канспекты ўрокаў, сцэнарыі пазакласных мерапрыемстваў у адпаведнасці з каляндарна-тэматычным планаваннем, тэставыя заданні па беларускай мове і літаратуры, матэрыялы для падрыхтоўкі да алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, алімпіядныя заданні (абласны этап).

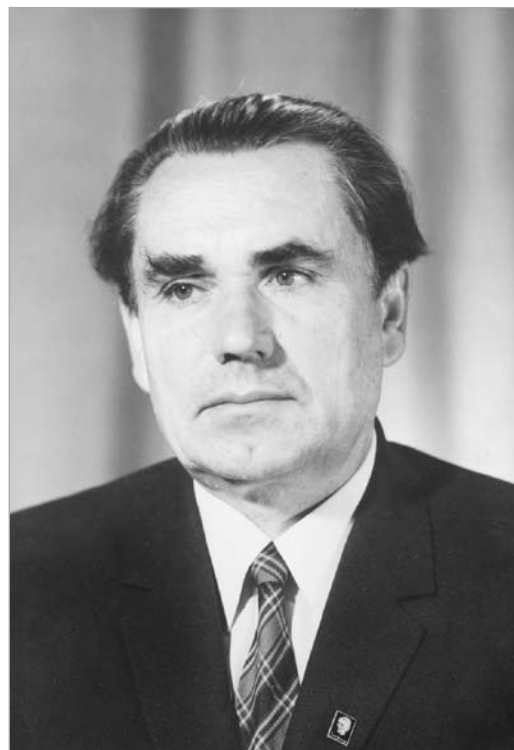
Новы 2018/19 навучальны год пачаўся. І мы жадаем кожнаму ўдзельніку адукацыйнага працэсу заўсёды ісці насустрач адзін другому, новым ведам, прафесійным поспехам, што, на нашу думку, немагчыма без прафесійнага выдання ў метадычным партфелі настаўніка.

Вераснёўскі нумар часопіса, які вы трымаеце ў руках, тэматычна адметны. Разам з нашымі шанюўнымі аўтарамі мы, роднаслоўаўцы, аддаем даніну бязмернай павагі і памяці незабыўнаму Настаўніку. Як адзначае Марыя Новік у змешчаным у часопісе артыкуле “Ідзі насустрач вадзе...”, Фёдар Міхайлавіч заўсёды “ішоў па жыцці насустрач – прыродзе, чалавеку, слову”. Зробленае ім дзеля нашчадкаў, дзеля самой беларускасці – найвялікшая духоўная каштоўнасць.

Будзем жа і мы, яго былыя студэнты, настаўнікі беларускай мовы і літаратуры, калегі-мовазнаўцы, якіх ён навучаў найперш людскасці, чалавечнасці, настаўніцкаму майстэрству, шанаванню роднага слова, годныя заповітам Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага. Беражліва захоўваючы ў сэрцах памяць пра Настаўніка і працягваючы яго справу, будзем ісці насустрач – прыродзе, чалавеку, Слову.

З павагай **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

ДА СТАГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

Светлыя імёны Беларусі

ЛЕТАПІС ЖЫЦЦЯ І ТВОРЧАСЦІ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

1918 – нарадзіўся Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі 21 верасня ў вёсцы Клетнае Глускага раёна Магілёўскай вобласці: “Я з вялікай сялянскай сям’і: адзінаццаць душ. Жыла і працавала сям’я на вузкім і цесным, як тады казалі, надзеле зямлі. Разам з сенажаццю яе было меней за чатыры гектары. Але сям’я не ведала ні такой вясны, ні нават такога дня, каб на выбеленым, заўсёды чыстым і з вышыўкаю ручніку не было круглага з блішчастаю скарынкаю хлеба, а ў кубельчыках – скваркі. Працавалі ўсе, працавалі многа, працавалі заўсёды дружна” [7, с. 389]. “У мяне было пяцёра братоў, дзве сястры” [7, с. 166].

1924 – “У свой першы клас я пайшоў, калі мне было шэсць. Завіруха, снегу наваяла. А да школы – мне так проста. Я або за плячамі, або захінуты крысом кажуха сяджу як у бога за пазухаю: брат нясе мяне ў школу” [7, с. 329].

Найбольш яркае ўражанне з таго часу – настаўнік Станіслаў Бараноўскі: “Звалі мы яго, нашага настаўніка, проста і хораша – Дзядзька Настаўнік. <...> Вучыў Станіслаў Бараноўскі адразу ўсе чатыры класы майго дарагога ўніверсітэта, дзе рэктарам і лектарам, сакратаром і бібліятэкарам, бухгалтарам быў ён адзін – наш дзядзька настаўнік” [7, с. 365 – 366].

Працягваў школьную адукацыю ў Глускай сямігодцы.

1931 – прынёс у хату першы заробак – 39 пудоў жыта: усё лета пасвіў статак кароў.

1932 – паступіў у Мінскі архітэктурны тэхнікум: «Ні білетаў не давалі, ні пытанняў зараней экзаменатары не задавалі. <...> Экзаменатар кажа нешта напісаць, нешта намаляваць, нешта начарціць. Я сядзеў збоку пры экзаменатаравым стале, на чарзе. <...> Слухаў, што пытаюцца, слухаў, як адказвалі. І нібы забыўся, што сам здаю экзамен: на лістку абвёў адну клетачку, выдзеліўся чатырохкутнічак-квадрацік, вакол другога выдзеленага квадраціка раскручваў, разгортваў лінію-спіраль... <...> А маладзейшы з настаўнікаў... узяў мае лісткі з квадрацікамі і спіралямі... паказвае другому экзаменатару і кажа такое, чаго я не зразумеў: “Гэдакія трэба”» [7, с. 47].

Неўзабаве пасля працы ў калгасе пад Жодзінам, з чаго ў той час пачыналася вучоба ў тэхнікумах і інстытутах, Фёдар Янкоўскі захварэў і вярнуўся ў родную вёску: «Былі іншыя крыўда, смутак: я пакідаў архітэктурную паступаў і паступіў. І на табе... Архітэктурна не мая. Назаўсёды? Усе, хто паступіў, засталіся, толькі я адзін... Еду адзін... <...> Пахваліўся, калі напісаў, што ўсе экзамены паздаваў добра і вельмі

добра, а мне скажуць (слабы ж, кволы, баліць галава) “Слабакевіч”. Скажа нехта і тое жорсткае – “дохлік”...» [7, с. 47].

1933 – 1936 – вучыўся ў Рагачоўскім педагогічным тэхнікуме і атрымаў дыплом з выдатнымі адзнакамі: “Скончыў Белпедтэхнікум у гарадку, быццам заціснутым у рагу, дзе зліваюцца Дняпро і Друць, Рагачове; у ім, амаль як клетачкі на шахматнай дошцы, чаргаваліся квартал саду – квартал дамоў. Чыталі Коласа і Бядулю, Лермантава і, крадучыся, Ясеніна, дэкламавалі Купалу і Чарота, інсцэніравалі байкі Крапівы” [6, с. 326]*.

1936 – дэбютаваў у друку (часопіс “Работніца і калгасніца Беларусі”) нарысамі “Маладая пара” (№ 1, с. 9), “Тэля і Наста” (№ 4, с. 12), “Стаханавіцкі злёт” (№ 5, с. 5), падпісанымі *Янкоўскі і М. Янкоўскі*.

1936 – 1939 – працаваў настаўнікам беларускай і рускай мовы і літаратуры ў Буцавіцкай сямігадовай школе тагачаснага Заслаўскага раёна Мінскай вобласці [1, ф. 462, воп. 1, спр. 989, арк. 10]. Адсюль пачаўся больш як паўвекавы педагогічны шлях Фэдара Янкоўскага.

1937 – 1940 – адначасова з працай у школе вучыўся на лінгвістычна-літаратурным факультэце завочнага аддзялення Мінскага настаўніцкага інстытута [1, ф. 462, воп. 1, спр. 989, арк. 1].

1939 – 1940 – прызваны ў Чырвоную армію Заслаўскім РВК 28 лістапада. 3 лістапада 1939 да студзеня 1940 г. служыў у 90-м стралковым палку 95-й стралковай дывізіі (ст. Калбасная, Малдавія) [1, ф. 462, воп. 1, спр. 991, арк. 5]. Са студзеня да 25 лютага 1940 г. удзельнічаў у баях на савецка-фінляндскім фронце на Карэльскім перашыйку (Ленінградская вобласць), быў паранены.

1940 – з 28 лютага да 3 красавіка лячыўся пасля ранення ў ваенна-марскім шпіталі [1, ф. 462, воп. 1, спр. 991, арк. 8]. У выніку ранення звольнены з арміі 5 чэрвеня 1940 г. [1, ф. 462, воп. 1, спр. 991, арк. 5].

3 чэрвеня да жніўня 1940 г. адпачываў пасля лячэння ў шпіталі (пас. Буцэвічы Заслаўскага раёна). У верасні аднавіў настаўніцкую працу ў мясцовай сямігадовай школе [1, ф. 462, воп. 1, спр. 989, арк. 1].

1941 – 1943 – «Эвакуіравацца не змог, пераехаў у пас. Саламарэчча (за 5 км ад пас. Буцэвічы) Заслаўскага раёна Мінскай вобласці. Працаваў у сельскай гаспадарцы і сувязным на карысьць партызанскага атрада “Грозны”. <...> На пачатку студзеня 1943 г. быў залічаны ў гэты ж атрад, спачатку на пасаду радавога разведчыка, затым на пасаду начальніка разведкі

атрада» (з аўтабіяграфіі, 1952 г.) [1, ф. 462, воп. 1, спр. 989, арк. 10].

1942 – за сувязь з партызанамі два старэйшыя браты Карп (1902 г. н.) і Сава (1905 г. н.) расстраляны фашыстамі ў Глуску 13 лютага, пахаваны на глускіх могілках [3, с. 423]: “Казалі, што ім скруцілі калючым дротам рукі і разам укінулі ў адну магілу. У аднаго засталася трое дзетак, у другога – пяцёра” (з успамінаў Серафімы Янкоўскай) [1, ф. 462, воп. 1, спр. 1286, арк. 12 адв.].

1943 – 1944 – згодна з пасведчаннем партызана Беларусі 15 студзеня 1943 г. залічаны радавым байцом партызанскага атрада “Грозны” брыгады “Штурмавая”, з 1 лістапада 1943 да 20 ліпеня 1944 г. – начальнік разведкі [1, ф. 462, воп. 1, спр. 991, арк. 9 – 12].

1943 – “...у час вайны (1 мая 1943 г.) нямецкімі фашыстамі былі забітыя і спалены жонка і двухгадовая дачка” (з аўтабіяграфіі, 1952 г.) [1, ф. 462, воп. 1, спр. 989, арк. 10 адв.]. У гэты дзень на досвітку ў вёсцы Саламарэчча Мінскага раёна карнікі спалілі 17 сядзіб, загінула 68 жыхароў, у тым ліку 16 дзяцей [4, с. 469].

1944 – з ліпеня да кастрычніка працаваў школьным інспектарам у г. п. Радашковічы [1, ф. 462, воп. 1, спр. 989, арк. 1].

1944 – 1946 – прызначаны адказным сакратаром рэдакцыі глуускай раённай газеты “Сацыялістычная вёска”. Магчыма, друкаваў у ёй матэрыялы пазітыўнага зместу пра жыхароў Глушчыны пад псеўданімамі *Я. Міхайлаў*, *Ф. Міхайлаў*, напрыклад “Дзед Ахрэм” (8.05.1945), “3 пісем бацькам” (9.06.1945), “Любімец партызан” (1.05.1946) і інш. Публікацыі Ф. Янкоўскага пад яго ўласным прозвішчам у той перыяд не выяўлены. Адначасова з працай у рэдакцыі выкладаў беларускую і рускую мову і літаратуру ў Глуускай сярэдняй школе.

1944 – за баявыя заслугі ўзнагароджаны медалём “Партызану Айчыннай вайны” I ступені [1, ф. 462, воп. 1, спр. 991, арк. 7].

1945 – узнагароджаны медалямі “За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941 – 1945 гг.” і “За доблесную працу ў Вялікай Айчыннай вайне 1941 – 1945 гг.” [1, ф. 462, воп. 1, спр. 986, арк. 31].

1946 – 1948 – вучыўся ў Гродзенскім педагогічным інстытуце, скончыў яго з адзнакай, пакінуты на працу ў інстытуце і рэкамендаваны ў аспірантуру.

1948 – у верасні паступіў у аспірантуру пры Мінскім педагогічным інстытуце імя М. Горкага: “Маім навуковым кіраўніком у аспірантуры быў Віктар Баркоўскі. Не было нават аднаго выпадку, каб ён, мой дарагі настаўнік, не адгукнуўся, не напісаў мне свайго слова, калі я псылаў кніжку (маю ці маіх беларускіх калег або вучняў), калі настаўнік атрымліваў віншаванні

* У некаторых архіўных дакументах заканчэнне Рагачоўскага педтэхнікума і пачатак настаўніцкай працы датаваны 1937 годам [гл. напрыклад: 1, ф. 462, воп. 1, спр. 989, арк. 1], аднак у большасці выяўленых дакументальных крыніц пераважае 1936 год.

з таго ці іншага выпадку, калі атрымліваў маё самае просценькае чарговае пісьмо пра тое, што і як раблю я, вучань яго” [7, с. 367]. Тэма даследавання – “Глускія гаворкі”.

1949 – 1951 – з мая 1949 да студзеня 1951 г. знаходзіўся ў акадэмічным адпачынку па стане здароўя. У той час выкладаў беларускую мову і літаратуру ў Радашковіцкай сярэдняй школе.

1949 – перад акадэмічным адпачынкам здаў тры кандыдацкія экзамены па польскай (выдатна; 17 сакавіка), балгарскай (выдатна; 17 красавіка) і нямецкай (добра; 26 красавіка) мовах [1, ф. 462, воп. 1, спр. 990, арк. 1].

За баявыя заслугі ўзнагароджаны ордэнам Чырвонай Зоркі (31 студзеня) [1, ф. 462, воп. 1, спр. 986, арк. 31].

1951 – са студзеня аднавіў вучобу ў аспірантуры. Здаў з выдатнымі адзнакамі кандыдацкія экзамены па дысцыплінах “Сталінскае вучэнне аб мове” (24 красавіка) і “Агульнае мовазнаўства” (20 лістапада) [1, ф. 462, воп. 1, спр. 990, арк. 1].

1952 – здаў апошні кандыдацкі экзамен на “выдатна” па гістарычнай граматыцы беларускай мовы з дыялекталогіяй. Экзаменатарамі былі вядомыя беларускія вучоныя-педагогі М. Булахаў, Н. Вайтовіч, М. Гурскі, А. Карзон, С. Рохкінд і інш.

1953 – з 1 лютага, за два месяцы да заканчэння тэрміну навучання ў аспірантуры, залічаны старшым выкладчыкам кафедры беларускага мовазнаўства МДПІ імя М. Горкага, працы на якой прысвяціў 35 гадоў.

1955 – у Акадэміі навук Беларусі паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю па моўных асаблівасцях глускіх гаворак. Вучоны дэталёва апісаў фанетычную і марфалагічную сістэмы гаворак, паказаў узаемадзеянне дыялектнай і літаратурнай формаў беларускай нацыянальнай мовы.

1956 – 1982 – загадваў кафедрай беларускага мовазнаўства МДПІ імя М. Горкага. З імем Фёдара Янкоўскага звязана кадравое пашырэнне і кваліфікацыйнае ўмацаванне кафедры, ператварэнне яе ў аўтарытэтны навукова-даследчы і педагогічны калектыў з уласнай пазіцыяй у айчынным мовазнаўстве, за што яна не раз была аб’ектам публічных дакораў, але ні разу так і не саступіла з абранага шляху.

1957 – выйшаў з друку першы ў савецкі час найбольш поўны сістэматызаваны збор “*Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі*” (з 2-га выд. пад назвай “*Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы*”, 1962; выд. 3-е 1992; выд. 4-е 2002; выд. 5-е 2004). З прадмовы У. Калесніка: “Зборы прыказак – гэта не шкатулка з калье, бранзалетамі, завушніцамі на туалетным століку прыгажуні. Збор народных прыказак, створаных дасціпнымі і мудрымі людзьмі, – гэ-

та матэрыялізаваная ў сціслым і зіхоткім слове народная душа, філасофія жыцця, апраўданне чалавечай прысутнасці на зямлі, абгрунтаванне сэнсу індывідуальнага, асабістага і грамадскага, гістарычнага існавання, духоўная хартыя народа, яго пашпарт на нацыянальную тоеснасць і несмяротнасць у свеце. Менавіта агульначалавечае ў прыказках розных народаў збліжае, брагае людзей, памнажае давер паміж імі, вядзе да дружбы і гуманістычнай супольнасці” [2, с. 9].

1959 – Фёдар Янкоўскі надрукаваў першы ў пасляваенны час “*Дыялектны слоўнік*”, у якім змешчана лексіка гаворак жыхароў пераважна Глускага раёна. Слоўнік паклаў пачатак актыўнаму вывучэнню лексікі беларускіх гаворак і выданню шматлікіх рэгіянальных слоўнікаў.

1960 – выдадзены першы ў беларусістыцы слоўнік крылатых выразаў і афарызмаў беларускіх пісьменнікаў. Тут змешчаны арыгінальныя афарыстычныя выслоўі, сабраныя са шматлікіх твораў мастацкай літаратуры.

Надрукаваны другі выпуск “Дыялектнага слоўніка” – працяг публікацыі збораў традыцыйнай народнай лексікі глускіх гаворак, а таксама лексічных сінонімаў да іх (усяго – 176) з іншых рэгіёнаў Беларусі.

З таго часу Ф. Янкоўскі пашырыў кола навуковых інтарэсаў і, акрамя дыялекталогіі, актыўна пачаў займацца пытаннімі культуры мовы. Выйшла з друку першае выданне дапаможніка для настаўнікаў, студэнтаў, вучняў “*Беларускае літаратурнае вымаўленне*” (выд. 2-е 1966; выд. 3-е 1970; выд. 4-е 1976). Упершыню пададзены правілы вымаўлення галосных і зычных гукаў, некаторых іх спалучэнняў, а таксама пэўных граматычных формаў слова. У канцы змешчаны невялічкі арфаэпічны слоўнік.

Сумесна з выкладчыкамі кафедры падрыхтаваў і апублікаваў першы ў Беларусі дыялекталогічны зборнік “*Матэрыялы для слоўніка народна-дыялектнай мовы*”, у якім надрукаваны невялікія падборкі дыялектнай лексікі, фразеалогіі і анамастыкі з розных рэгіёнаў Беларусі. Сам змясціў у ім дыялектную фразеалогію са шматлікіх беларускіх гаворак і ўласныя імёны пераважна жыхароў Глускага раёна. З 1975 г. такія зборнікі пачалі складаць і выдаваць у Інстытуце мовазнаўства АН Беларусі.

1961 – апублікаваны вучэбны дапаможнік для студэнтаў “*Пытанні культуры мовы*”, дзе змешчаны лексічныя, граматычныя і арфаэпічныя нормы літаратурнай мовы, прыведзены некаторыя асаблівасці сінтаксічных канструкцый беларускай мовы, а таксама цікавыя дадаткі.

1962 – сумесна з У. Калеснікам надрукаваў першы ў Беларусі дапаможнік для настаўнікаў старшых класаў і студэнтаў “*Вусная мова і вы-*

разнае чытанне”, у якім выкладзены асноўныя парады, як самастойна падрыхтаваць вуснае выступленне і выразна прачытаць мастацкі тэкст.

1963 – пад кіраўніцтвам Ф. Янкоўскага і пры яго ўдзеле на кафедры падрыхтаваны і выдадзены дапаможнік для студэнтаў *“Курсавыя работы па беларускай мове”* з метадычнымі рэкамендацыямі па напісанні навуковых прац і прыкладнай тэматыкай для студэнцкіх даследаванняў.

1964 – урад Чэхаславакіі ўзнагародзіў Ф. Янкоўскага адзнакай чэхаславацкага партызана [1, ф. 462, воп. 1, спр. 986, арк. 31].

1967 – у серыі “Бібліятэчка студэнта-філолага” выйшла кніга *“Роднае слова”* (выд. 2-е 1972; выд. 3-е, пад назвай *“Беларуская мова”*, 1978), прысвечаная пытанням культуры мовы і фразеалогіі.

Узнагароджаны юбілейным медалём “50 гадоў Узброеных Сіл СССР”.

1968 – вучоны працягвае працу над фразеалогіяй і выдае аб’ёмны слоўнік *“Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне і ўжыванне”*, дзе паказана шматзначнасць, сінанімічнасць і варыянтнасць беларускай народнай фразеалогіі: “Ілюстрацыйныя прыклады... разгортваюць перад чытачом жывую, паэтычную карту беларускай мовы, хвалююць душу яе неліючымі фарбамі, крынічным звонам яе бесмяротнасці” (Янка Брыль).

За поспехі ў педагагічнай і навуковай дзейнасці ўзнагароджаны нагрудным знакам “Выдатнік народнай асветы БССР”.

Прыняты ў Саюз пісьменнікаў СССР.

1969 – абараніў доктарскую дысертацыю “Беларуская народная фразеалогія”. На гэты час Ф. Янкоўскі быў не проста вядомым вучоным, але і заснавальнікам беларускай фразеалагічнай школы, шырока прызнанай і высока ацэненай савецкімі і замежнымі лінгвістамі.

1970 – узнагароджаны медалём “За доблесную працу. У гонар 100-годдзя з дня нараджэння У. І. Леніна” і юбілейным медалём “25 гадоў перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне”.

1971 – рашэннем ВАК СССР ад 1 сакавіка Ф. Янкоўскаму прысвоена вучонае званне прафесара па кафедры “беларуская мова”.

1972 – прысвоена ганаровае званне заслужанага дзеяча навукі БССР.

1973 – выпусціў чарговую працу па фразеалогіі *“Беларускія народныя параўнанні”*, дзе гэты пашыраны мастацкі сродак пададзены па асобку ў алфавітным парадку ў дыялектнай мове і фальклорных тэкстах.

Разам з Н. Гаўрош і І. Лепешавым выдаў першы ў беларускай фразеаграфіі *“Фразеалагічны слоўнік: для сярэдняй школы”*, у якім растлумачана

каля 1500 фразем з праграмных і пазакласных мастацкіх тэкстаў.

1974 – надрукаваў 1-ю частку дапаможніка для студэнтаў *“Гістарычная граматыка беларускай мовы”*, дзе разглядаюцца пытанні паходжання беларускай мовы і яе месца сярод іншых славянскіх моў, станаўлення старажытнай беларускай пісьменнасці, гісторыі графікі, фанетычных змен у беларускай мове на працягу ўсяго гістарычнага перыяду яе існавання.

1975 – апублікаваў першую кнігу мастацкай прозы *“Абразкі”*. “Яго творы пераважна дакументальныя: іх героі названы ўласнымі імёнамі, дакладна паказаны час, месца падзей. Пісьменнік не расказвае, а малюе словам эпізоды са свайго жыцця” [5, с. 498].

Узнагароджаны юбілейным медалём “30 гадоў перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне 1941 – 1945 гг.”.

1976 – з выкладчыкамі кафедры выдаў вучэбны дапаможнік для студэнтаў *“Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фразеалогія. Лексікаграфія. Фразеаграфія. Фаналогія. Арфаэпія. Графіка і арфаграфія”* (выд. 2-е 1984; выд. 3-е 1993), з К. Панюціч напісаў раздзелы “Фразеалогія” і “Арфаэпія”.

1977 – выйшла з друку 2-я частка вучэбнага дапаможніка для студэнтаў *“Гістарычная граматыка беларускай мовы”*, дзе на матэрыяле старабеларускіх пісьмовых помнікаў выкладаюцца важныя тэарэтычныя пытанні марфалогіі.

1978 – узнагароджаны юбілейным медалём “60 гадоў Узброеных Сіл СССР”.

1979 – надрукавана кніга мастацкіх твораў *“Прытыніся на часіну”*.

1981 – з выкладчыкамі кафедры апублікаваў вучэбны дапаможнік для студэнтаў *“Сучасная беларуская літаратурная мова: Зборнік практыкаванняў”*, для якога напісаў аб’ёмны раздзел “Пераклад з рускай мовы на беларускую”.

Для настаўнікаў, студэнтаў, усіх неабыхавых да роднай мовы выпусціў кнігу *“Беларуская фразеалогія”*, у якой пададзены не толькі навуковы нарыс пра фразеалогію і фразеалагізмы, але і адказы на пытанні настаўнікаў, журналістаў, пісьменнікаў па культуры мовы, атрыманыя вучоным у час сустрэч з імі.

Узнагароджаны ордэнам “Знак Пашаны”.

1982 – 1988 – працаваў прафесарам кафедры беларускага мовазнаўства.

1982 – выйшла кніга аповяданняў, абразкоў, нарысаў *“І за гарою пакланюся”*.

1983 – маскоўскае выдавецтва “Советский писатель” апублікавала зборнік выбранай прозы *“И за горой поклонюсь”*.

Выдаў адной кнігай аб’яднання папярэднія дзве часткі вучэбнага дапаможніка *“Гістарыч-*

ная граматыка беларускай мовы” з удакладненнямі і дапаўненнямі (выд. 3-е 1989).

1984 – выйшаў з друку вучэбны дапаможнік “Сучасная беларуская мова”, дзе асноўная ўвага вучонага скіравана на культуру вуснага і пісьмовага маўлення.

Працягам мастацкай творчасці Фёдара Янкоўскага стала кніга “Радасць і боль”, надрукаваная ў выдавецтве “Юнацтва” і рэкамендаваная для вучняў старэйшага школьнага ўзросту.

За плённую педагогічную дзейнасць прысвоена званне выдатніка асветы СССР.

Узнагароджаны медалём “Ветэран працы”.

1985 – узнагароджаны ордэнам Айчыннай вайны II ступені.

1986 – выдаў кнігу філалагічных эцюдаў, абразкоў і артыкулаў “Само слова гаворыць”, сапраўдную энцыклапедыю беларускага народа, яго мовы, звычаяў, народнай філасофіі і этыкі.

1988 – надрукаваў аднатомнік выбраных мастацкіх твораў “З нялёгкіх дарог”.

Узнагароджаны юбілейным медалём “70 гадоў Узброеных Сіл СССР”.

З 10 снежня пакінуў працу на кафедры беларускага мовазнаўства і выйшаў на пенсію.

1989 – памёр Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі 13 лістапада, пахаваны на Маскоўскіх могілках.

За час працы ў Мінскім педінстытуце апублікаваў каля 120 навуковых артыкулаў і рэцэнзій, падрыхтаваў 23 кандыдаты навук, з іх 6 сталі дактарамі навук.

1995 – найлепшае з пісьменніцкай спадчыны надрукавана ў аднатомніку “Радасць і боль”. Укладальнікі кнігі – Серафіма Андрэеўна (жонка) і Іна Фёдараўна (дачка) Янкоўскія.

Спіс літаратуры

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва.

2. Калеснік, У. А. Руплівец у матачніках роднага слова / У. А. Калеснік // Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склаў Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – С. 3 – 14.

3. Памяць: гістарычна-дакументальная хроніка Глускага раёна. – Мінск: БелТА, 1999. – 640 с.

4. Памяць: гістарычна-дакументальная хроніка Мінскага раёна. – Мінск: БелЭн, 1998. – 640 с.

5. Суднік, З. А. Янкоўскі Фёдар Міхайлавіч / З. А. Суднік // Беларускія пісьменнікі: біябібліяграфічны слоўнік: у 6 т. – Мінск: БелЭн, 1995. – Т. 6. – С. 498 – 499.

6. Янкоўскі, Ф. М. Радкі з успамінаў і сустрэч / Ф. М. Янкоўскі // Вытокі песні: аўтабіяграфіі беларускіх пісьменнікаў. – Мінск: Маст. літ., 1973. – С. 324 – 334.

7. Янкоўскі, Ф. М. Радасць і боль: апавяданні, навелы, мініяцюры / уклад. С. А. Янкоўскай і І. Ф. Янкоўскай. – Мінск: Маст. літ., 1995. – 476 с.

Падрыхтаваў Павел МІХАЙЛАЎ.

Асобы

“ІДЗІ НАСУСТРАЧ ВАДЗЕ...”

ДА 100-ГОДДЗЯ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

Гэты выраз, прачытаны ў эсе Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага, запяніў маё далейшае чытанне, прымусіў задумацца. Вельмі рэальна ўбачыўся прыгожы краявід з гаварлівай ракою, якая бяжыць-цячэ, рухаецца насустрач, і табе добра ў гэтай хадзе, у жывой размове... Падтэкст, унутраны змест гэтага выразу шматзначны, і можна шукаць-разгадваць таямнічы сэнс, схаваны ў сказаным чалавекам драматычнага жыццёвага лёсу, шукальнікам і захавальнікам беларускага слова, вучоным і пісьменнікам, паэтам у душы... Ішоў па жыцці насустрач – прыродзе, чалавеку, слову. Быў дужа адчувальны, чуйны да таго, што рабілася дзеля захавання сапраўднага, дзеля жыцця, дзеля чалавека, дзеля роднага, беларускага. Усё жыццё Фёдара Міхайлавіча – гэта рух насустрач...

Лёс падарыў мне сустрэчу з Настаўнікам напрыканцы ягонага жыццёвага шляху: 1984 – 1989 гады. Яго сямідзесяцігоддзе не здавалася мне “вялікай” датай: ён быў поўны задум, кло-

патаў пра вучняў-аспірантаў... Хваляваўся і радаваўся – свяціліся такім незвычайным праменістым святлом вочы – выхаду кнігі “З нялёгкіх дарог”. У ёй адкрываў чытачу свае трывогі, дзяліўся радасцю сустрэчы з дарагімі людзьмі, з роднаю беларускаю прыгажосцю, з непаўторным жывым словам...

І ў папярэдніх кнігах абразкоў, апавяданняў, эсе адкрываўся чытачу сваім, асабістым, біяграфічным. Праўда, вельмі часта хаваючыся за трэцюю асобу, за неназванага “я”. З часам, ужо больш даведаўшыся пра драматычны лёс Фёдара Міхайлавіча, перачытваючы ягоную прозу, усё больш знаходзіш тое, пра што не любіў распавядаць услых, пра што ведалі толькі найбліжэйшыя сябры. І сёння яшчэ больш неацэнная не толькі яго навуковая спадчына, праца вучонага-філолага, але і проза мастацка-аўтабіяграфічная. Пісаў яго, сваё жыццё, бо не мог не пісаць, бо вярэдзілі душу балючыя незагойныя раны, пісаў – і вёў сваімі шляхамі, бо не пера-

стаў радавацца красе роднай зямлі, распавядаў, акрэсліваў тое, чаго душа не прымала, тое, што патрабавала клопату і догляду – на зямлі, у чалавеку.

Застаўся ў памяці воблік Фёдара Міхайлавіча – інтэлігентнага, акуратна апранутага, жыццядараснага, хоць з нязменнаю, як мне здавалася, невыказнаю таямніцаю, тугою. Аўтабіяграфічная проза дазволіць убачыць яго іншым. Вось ён, самотны, зболены, аднак моцны, “спісаны – назаўсёды – з войска”, на вакзале ў Оршы. “У руках анічога”, акрамя пісьмаў. “Перабраныя, і перагледжаныя, і перачытаныя” (с. 263)*, яны саграваюць яго, адзінокага, «у пустой, у казённай “прахадной” будыніне» (с. 264). Тут навіны, расказаныя братам, радкі з маміных песень, словы дарагой мамінай любові. Вось ён пільна выбірае лісты з чыстымі “хвастамі” і майструе сваю першую самаробную запісную кніжку. Можна, адтуль тая прывязанасць Фёдара Міхайлавіча да лісткаў-лісточкаў, ашчадна скарыстаных чыстых кавалачкаў паперы, любоў да алоўкаў “з графітным сэрцам”. Ашчаднасць да слова, да запісаў дзённікавых... Як прызнаецца сам, “запісаў пералаканічана”, “то – нейкім варыянтам тэлеграфнай азбукі, то – адным словам”. З гэтых старонак аповесці паўстае юнак, які вяртаецца з пекла вайны, з вандроўкі па шпіталях, яму холадна і адзінока.

Абразкі, апавяданні, эцюды, нарысы – усе яны – з жыцця-біяграфіі Ф. Янкоўскага, ягоных стасункаў з людзьмі, прыродаю, з назіранняў і роздумаў. Вельмі асцярожна адкрываў сваё, асабістае, але і не мог не пісаць яго, сваё жыццё, не мог не падзяліцца з чыстым лістом паперы бодем і радасцю. І радасць гэтая нібы прасвечваецца, прасочваецца праз боль: яго так многа, што радасць, хоць і даволі скупа, нешматслоўна, выяўляецца так узрушана-ўзнёсла, лірычна...

Была ў натуры Фёдара Міхайлавіча нейкая заўсёдная недагаворанасць. Няспешнасць і выверанасць у гаворцы, нешматслоўнасць. Вытрымліваў, рабіў такую часам незразумелую для цябе паўзу. Што хацеў ён сказаць, пра што ты павінен здагадацца?

Будучы ў пастаянных клопатах навуковага жыцця, вялікага кафедральнага калектыву, ён, тым не менш, заставаўся ў полі ўласных роздумаў, успамінаў. Прызнаваўся пра свой унутраны стан: “Успаміны – як своеасаблівы стан і своеасаблівая дзейнасць”. Перасцерагаў самога сябе, бо яны, успаміны, боль перажытага, страшнага, жорсткага, не адпускалі, забіралі ў палон, таму і

прымаў рашэнне: “Лепей хоць крыху варушыцца, а не толькі крочыць энергічна, чым аддавацца не дзень і не тыдзень успамінам” (с. 366).

Кожнага чалавека нібы правяраў на вернасць, на людскасць. Ёсць у ягонай прозе і вобразы няпомнікаў, нявернікаў. Ён як бы разважаў: ці з верным сэрцам ставіцца чалавек да таго, што рабілася дзеля беларушчыны...

Уводзіў у кола сваіх калег-мовазнаўцаў літаратараў, паэтаў, пісьменнікаў. Хто з аспірантаў ягоных не пабываў у якасці “кур’ера”? Перадаць кнігі, запрашэнні – а значыць – пазнаёміцца, паслухаць лекцыю, пагутарыць... Мне даставаліся запрашальныя білеты на імпрэзы, сустрэчы ў Доме літаратара, у Купалаўскі тэатр... Гэта так пашырала кола стасункаў, кругагляд, росдухоўны вопыт... Даследавалася творчасць Цёткі – з прапановы Ф. Янкоўскага – падарожжа ў Гродна, Шчучын, Стары Двор, вандроўка ў Вільню, праца ў бібліятэцы, сустрэча з Зоськай Верас. Вяртаешся ўзрушаны ўбачаным, пачутым, прачытаным. І такі прыгожы, узнёсла-праменісты быў погляд Настаўніка. Гэта было свята і яго душы – нібы падзяліўся сваім, родным.

Падказаць, працягнуць руку дапамогі, падтрымаць... Ва ўспамінах У. Калесніка пра Фёдара Міхайлавіча запомніўся выпадак з іх жыцця ў інтэрнаце Мінскага педінстытута. Падчас адкрытага ўрока забытая “нагляднасць”, якую У. Калеснік маляваў усю ноч, з’явілася ў самы патрэбны момант. У прачыненых дзвярах – працягнутая рука сябра з выратавальным скруткам ватману...

КНІЖНІК

Фёдар Міхайлавіч заўсёды заставаўся ў прыцягальным полі Янкі Купалы, купалаўскай ідэі нацыянальнага адраджэння. Ведаў тое, што і напрыканцы ХХ ст. не ўвайшло ў Зборы твораў. Помніцца яго радасны і крыху таямнічы выраз твару, а ў працягнутай руцэ – невялікая кніжачка ў парудзелае вокладцы – “Шляхам жыцця”, арыгінальнае выданне: каб патрымала ў руках, адкрыла для сябе...

Янкоўскага-кніжніка ўбачыла падчас яго праезду на новую кватэру на Нямізе. Дапамагалі пераносіць вязанкі кніг, разбіраць, парадкаваць... Гаспадар кожную кнігу браў у рукі, нібы размаўляў з ёю. Здавалася, надта марудзіў, не спяшаўся ставіць на новае месца, “насіўся”, як з малым дзіцем, па хаце, нешта абдумваў, часам рабіў ацэнкі-характарыстыкі. З некаторымі кнігамі “развітваўся” – дарыў аспірантам, адкладаў, каб перадаць яшчэ каму... І праз гады чуецца голас Фёдара Міхайлавіча, які паўтарае: “Маруся Чурай! Ах, Маруся Чурай!..” Так узнёсла-замілавана, захоплена... Гэтая кніга прыйдзе да

* Тут і далей цытаты з пазначэннем старонкі падаюцца паводле выдання: Янкоўскі, Ф. З нялёгкіх дарог: Выбранае. – Мінск: Маст. літ., 1988. – 399 с.

мяне пазней, праз пераклад Ніны Мацяш. Буду захапляцца, чытаць разам са студэнтамі... І стануць зразумелымі ўсхваляванасць і захопленыя воклічы Настаўніка. У арыгінале твор Ліны Кастэнкі я не папрасіла пачытаць, а гэта ж была яўная прапанова – вазьмі, пазнаёмся, толькі, як і многае, сказана не наўпрост, а як на выпрабаванне, на тваю дасведчанасць і жаданне адкрыць новую кнігу. Воблік Фёдара Міхайлавіча неаднаразова будзе адгукацца ў памяці, калі лёс пашле магчымасць укладаць кнігу перакладаў з украінскай мовы “Гарнуся душою да слова” Ніны Мацяш, дзе будзе і раман у вершах “Маруся Чурай”.

ПРАЦА

Фёдар Міхайлавіч успрымаў працу як стан душы, як радасць, калі пішацца, калі ствараецца, калі ў пошуку новых ідэй, планаў. Вынікам працы Ф. Янкоўскага сталі навуковыя выданні і кнігі мастацкай прозы, падручнікі і дапаможнікі, слоўнікі... Тыя, каму давялося працаваць з Фёдарам Міхайлавічам, ведаюць, як адказна, патрабавальна ставіўся да рукапісаў, як уважліва падыходзіў да адбору моўнага матэрыялу – ілюстрацый. Была тут прынцыповая пазіцыя настаўніка, грамадзяніна – не толькі выразна паказаць моўную з’яву, пра якую ідзе гаворка, але і адкрыць мудрасць стваральніка мовы – народа, выявіць праз слова, выраз, тэкст філасофію, навуку жыцця, любоў да роднай зямлі. Абмінаў сам і не прымаў у рукапісах калег слоў “жорсткіх” – *рэзаць, біць, паліць*... Не толькі таму, што балелі незагойныя асабістыя раны. Гэта быў і ёсць пасыл чытачу, навучэнцу: слова – *дзеля чалавека і чалавечнасці, дзеля людскасці і людскага*, дзеля стваральнасці, красы, а не разбурэння... Уладзімір Калеснік так трапна акрэсліў працу Фёдара Міхайлавіча: “Ён здаваўся мне ўвасабленнем дбайнага, рупнага гаспадара, якому ў вёсцы звычайна ўжо не смеюць зайздросціць, бо каму хочацца столькі браць на свае плечы”.

ТРЭБА ВАРУШЫЦЦА...

Любіў быць у руху... Калі прызначалася кансультацыя, то вельмі часта гэта быў шпачыр па зацішных вулках Мінска, калі не ў кабінце дома ці на працы – то ў калідоры на філалагічным факультэце. Неаднаразова паўтараў і падкрэсліваў словы *варушыць, варушыцца, варушкі*... Магчыма, гэта – адтуль, з далёкага, перажытага, якое нікуды не знікала, стаяла ў яго перад вачамі: той жорсткі фінскі снег і мароз, калі ў свае 21 пад Выбаргам, у 45-градусны мароз стараўся не задрамаць пры полымі, “*каб не скачанаець, не легчы карчом*”. Бачыў: “*Ля вогніш-*

ча ляжалі скурчаныя нестраляныя ахвяры яе, пачвары-вайны” (с. 295).

У эсэ “Дым і попел... Жакі” Ф. Янкоўскі распавядае пра асабістую трагедыю, уласны боль: “*Засталіся і будуць да апошняга майго дня незагойныя раны. Не ў аднаго ў мяне. Такая вось... На першым годзе пасля вайны, і на другім, і... на дзясятым... дваццатым... на трыццаць пятым... Нават тады, калі чытаю не пра вайну, не бачу нічога такога, што нагадвае вайну, – мне раптам пачуецца пах спаленага двара, спаленай вёскі; пачуецца пах спаленых у хатах, сенях, бакоўках, гумнах, школах, у царкве, у касцёле... пачуецца пах спаленых людзей. Бо чуў за вайну не раз*” (с. 296). Такі жахлівы малюнак вогненнага вёсак... Невыпадкова пасля, праз гады, будзе дапамагаць сябрам, што пройдуць па мясцінах спаленых вёсак і занатуюць балючую памяць ахвяр вайны. У “Сяброўскіх згадках” Уладзіміра Калесніка прачытаем: «Пазней, калі мы з Брылём і Адамовічам уцягнуліся ў работу над кнігай “Я з вогненнай вёскі”, лінгвістычны вопыт Янкоўскага вельмі нам прыдаўся. Першыя запісы для гэтай кнігі Алесь Адамовіч рабіў на магнітафонне, які мы пазычылі ў Янкоўскага (падарунак кафедры да 50-годдзя), а зімою ўтрох – гаспадар чацвёрты – на мінскай кватэры Янкоўскага здымалі са стужак першыя запісаныя тэксты. Прафесар Янкоўскі быў у нас моўным кансультантам і дарадчыкам, раіў, як пераводзіць моўленае слова на пісанае» (Крыніца, 1999, № 1, с. 49).

Магчыма, менавіта сяброўства, агульная праца над трагічнай гісторыяй людзей дазволілі і Фёдору Міхайлавічу даверыць шырокаму чытачу тое, што насіў у душы як невыказны боль. Сумненні, аднак, не пакідалі яго. Больш ахвотна гаварыў пра слова, культуру літаратурнай мовы. Ішоў, хоць пасля і не надта ахвотна, на тэлеперадачы “Роднае слова”, бо бачыў у гэтым знак пашырэння свайго, беларускага, на вялікую аўдыторыю гледачоў, аднак разумеў і рэальную сітуацыю з беларускай мовай у дзяржаве... Невыпадкова гэты ўнутраны боль адзначаў У. Калеснік: “...на душах прадаўжала ляжаць жарнавым каменем нявырашанае і ўсё больш няпэўнае пытанне аб лёсе нашай мовы і культуры, нацыянальнага быцця” (Крыніца, 1999, № 1, с. 52).

СЯБРЫ

Янка Брыль, Уладзімір Калеснік, Фёдар Янкоўскі... Прыгожае сяброўства таленавітых і такіх самабытных асоб. Вельмі розныя, аднак так моцна звязаныя, правераныя на вернасць, ім “*прыемна і здорава было глядзець на свет божы трыма парамі вачэй*...”, добра было вандраваць па ўсёй Беларусі, сябраваць сем’ямі, разам адпачываць, займацца, не замінаючы адзін аднаму,

даследаваннямі падчас падарожжаў. Кожны з іх меў свае балючыя страты падчас вайны, вопыт партызанскага змагання, было і тое, пра што нельга было сказаць грамадскаці адкрыта. Таму і было такое чаканне таго жаданага моманту, “калі надарыцца выпадак... каб слаўся аганёк без полымя”, – і шчырая ціхая гамонка, дзе ёсць паразуменне, давер, суперажыванне... У архіве У. Калесніка захоўваюцца цікавыя здымкі, якія зафіксавалі асобныя хвіліны-імгненні жыцця. Вось яны ідуць, удзельнікі вайны, з букетамі кветак... А постаці – як у аднаго – не святочныя, здаецца, так многа цяжару на іх плячах, так шмат трагедыянага ў іх душах... І кветкі ў руках – хіляцца да зямлі... Ёсць і невялікі акуратны альбомчык зялёнага колеру. Сціплы дарчы надпіс: “Не зайздросчу я Валодзю: я яму, брат, не раўня”. Першы здымак – буслы ў буслянцы на страсе з саломы з подпісам “3 лета 1962”. Здымкі з падарожжа па Берасцейшчыне, з Янкам Брылём і Уладзімірам Калеснікам. Выдатны вынік працы Ф. Янкоўскага-фотаамагара. Ёсць тут адмысловы здымак, дзе У. Калеснік з фотаапаратам захоплена пазірае ўвысь, і столькі непасрэднасці ў падлоўленым імгненні. Сапраўдная ўдача фотамайстра.

Калі ўсплываюць у памяці сустрэчы з Фёдарам Міхайлавічам, пачынаеш па-іншаму бачыць, асэнсоўваць ягонае ўспрыманне, ацэнку падзей, стасункі з людзьмі. Здаецца, што і ў неваенным жыцці ён застаўся верны правілам разведчыка. Не было ў ягоных паводзінах, рашэннях паспешлівасці, гучнасці. Складаў планы, абдумваў, вывараў стратэгію, рабіў захады-разведку, часам прыходзілася і цярпліва чакаць, і дзейнічаць рашуча, смела. Можна, таму і ўдалося яму ў няпростыя часы – 60 – 80-я гады ХХ ст., – калі беларуская мова страчвалася ў афіцыйным ужытку, адукацыі, так настойліва і цярпліва весці сваю лінію, самастойна і з калегамі стварыць лагічную і запатрабаваную сістэму навуковых даследаванняў, выдаць кнігі пра беларускае слова, яго гісторыю і культуру. У адной асобе – і аўтар гістарычнай граматыкі беларускай мовы, і пісьменнік-лірык. Слова Фёдара Міхайлавіча сказана з клопатам пра чалавека з высокай культурай мыслення, адчування ўласнай зямлі і яе красы.

СТВАРАЛЬНІК МАСТАЦКАЙ КАРТЫ ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ

Ішоў і ехаў дарогамі роднай зямлі, любуючыся і паказваючы чытачам прыгажосць роднага краю і людзей, добрага слова. Цешылі душу “шырокія і роўныя, дагледжаныя і абсаджаныя гасцінцы” (с. 163), з удзячнасцю прымаў сустрэчы на “няроўнай і пыльнай селавой дарозе” (с. 208). Вобразы-краявіды ўзнікалі ў яго ўяўленні ў сценах гарадской кватэры ці на шпіталь-

ным ложку, жывілі збалелую душу, давалі сілы працаваць. Душы было прывольна знаходзіцца “ў патоку незлічоных малюнкаў, карцін” (с. 265). Чытаеш жывапісна намаляваныя краявіды – і нібы ідзеш у няспешнай хадзе разам з аўтарам, які як дбайны гаспадар аглядае і палі, і лясы, і рачулки, углядаецца ў ваду – ці чыстая, ці ёсць рыба... Нарыс “Свіслач” дазволіць прайсціся разам з Фёдарам Міхайлавічам, пачуць слова дасведчанага рыбака, адчуць заклапочанасць і надзею, што “ў Свіслач не капае і кропля мурзочыя з прыхаваных, з-пад берагоў, труб, з колішнія прытокі, а сёння з бруднай канавы...” Тут, на мосціку над Свіслаччу, сустраўся і разгаварыўся з загадчыкам млына на Сэрвачы (бацькам У. Калесніка), з якім пасля пасябруе, будзе жаданым госцем у Крынках, каб не толькі павудзіць рыбу, але і нагаварыцца, пачуць жывую мову. І будзе жыць спадзеў, што ў родных рэчках будзе лешч – “рыбны шляхетны кароль”, не звядзецца распрыгожая стронга – “вадзяное наша дзіва, вадзяны наш цуд. І лекі, і непаўторная чысціня, і прыгажосць” (с. 361). Свіслач – той жывы куточак прыроды, які ратаваў душу ў шматлюдным горадзе. Любіў прыгожае ў прыродзе, у гаспадарцы – даведзенае да ладу, “неахайна кінутыя шматкі зямлі” ўспрымаў як плямы на ручніках... Любіў “сваім ходам” дабірацца за горад, дзе ведаў здаўна “і сцежкі, і сляды былых крыніц, і лагі, і ўзгоркі, і ўрадлівыя сады, і, як тут акрэслівалі проста, лагічна і па-беларуску, салаўіныя куты...” (с. 244).

Замалёўкі Ф. Янкоўскага – гэта жывапіс словам. Нешматслоўна стварае апісанні разнастайных куткоў Беларусі, малюе краявіды, якія бачыў, якія адгукаліся ў душы. Асаблівае захапленне – крыніцы. Іх успрымае як таямнічыя жывыя вытокі чыстае гаючае вады, як красу, як музыку і лекі. Апісанні рэк і рэчак, ручаёў і крыніц – гэта мастацкія выявы роднай красы – някідкай, часам прыхаванай, якая даспадобы чуламу сэрцу: “Прайдзі берагам паўз рэчку – здзівяць, а то і хораіша збянтэжаць цябе сваімі звонамі і спевамі вакалісты-крыніцы і крынічкі. Пачуеш і ўбачыш дуэты крынічак, а то і, як спрэжаныя пры былых вясельных званках і шамках-шаргунах, – тройкі” (с. 273).

Кніга “З нялёгкіх дарог” заканчваецца раздзелам “Цвілі, цвітуць рамонкі”, што ўспрымаецца як трыпціх, бо мае тры абразкі з загалёўкамі “З маленства”, “З завітанняў”, “З маіх заняткаў”. Яны аб’яднаны сімвалічнай сціплай кветкай беларускіх лугоў. І ўзнікае ўспамін дзяцінства: ён, шасцігадовы першакласнік, ідзе ў школу: “Завіруха, снегу навеяла. А да школы – мне так проста. Я або за плячамі, або захінуты крысом кажуха сяджу як у бога за пазухаю:

брат нясе мяне ў школу” (с. 334). Адтуль, з маленства, і радасць ад сузірання роднай красы: “цвілі рамонкі, на ўзлесках, пры дарожках...” Не толькі цяжкая праца. Жыве ў душы паэтычнае ўспрыманне навакольнага свету, адчуванне хараства зямлі, усюды, куды любіў завітваць, дзе падарожнічаў разам з сям’ёю, сябрамі ці сам. “Я люблю Гродзеншчыну. Люблю Наваградчыну. Люблю Заслаўшчыну, Вілейшчыну, Лагойшчыну. Я люблю Наднямонне...” І далей – вялікі пералік гарадоў, мястэчак, вёсак, рэк, азёр. Так, як руплівы гаспадар аглядае свае ўладанні, так падрабязна, не стамляючыся, не баючыся паўтарыць назвы роднай зямлі, распавядае Ф. Янкоўскі. Любецца “рупліва дагледжанымі палямі, сядзібамі, садамі пад Карэлічамі, пад Любчаю, пад Наваградкам...”

ЯК ПА САМАТКАНЫМ РУЧНІКУ...

Гэты дарагі ўспамін з дзяцінства прыходзіў да мяне не раз... Прыходзіў, усплываў у памяці, калі чыталіся і перачытваліся эсэ Ф. Янкоўскага. Невялікі, утульны лужок ля хутара. Ён увесь заліты вадою. Праз ваду прасвечваецца трава-мурава. А мама сцэле палотны – доўгія тканяныя ручнікі. І просіць пабегаць па іх, патаптаць, каб яны намоклі і патанулі ў неглыбокай чыстай вадзе... Мама бяліла льняное палатно... А босым ножкам было прыемна і весела бегаць па цёплых і доўгіх ручніках... Той дзіцячы ўспамін і сёння грэе душу. Там была такая ідылія, краса жыцця.

У творах Ф. Янкоўскага неаднаразова прыгадваецца ручнік-палатно – як вынік працы рук мамы-ткалі, працы жанчыны-маці, як сімвал чысціні і прыгажосці працы фізічнай, працы духоўнай. Неаднаразова выкарыстае гэтае адметнае параўнанне. Як прыгожы здымак у нацыянальным строі выглядае апісанне сямейнай пары: “Светлыя з воласу і ледзь-ледзь прыкметна падружоўленыя з твару, чыстыя, як і тыя вузкія ручнікі на покуці, як чыстыя тонкі нешырокі абрус на стале. На абодвух саматканае адзенне. На нагах лапці і белыя-белыя палатняныя анучы...” (с. 164). Як сімвал працавітасці і руплівасці ўспрымаецца і прывычны з дзяцінства малюнак вялікай сям’і, якая “не ведала ні такой вясны, ні нават такога дня, каб на выбеленым, заўсёды чыстым і з вышыўкаю ручніку не было круглага з блішчастаю скарынкаю хлеба...” (с. 392). Успамін пра адведзіны яго, маладога настаўніка, які прыехаў у вёску, таксама шматзначны: “У левай руцэ бабуля трымала штосьці ўгорнутае ў саматканы і выбелены – бельбеллю – ручнік; у правай руцэ – накрыты такім самым ручніком збанок ці высокі слоік” (с. 252). І пашана, павага – настаўніку, і спрадвечная беларуская гасціннасць.

ШЧЫРАЯ ЧАЛАВЕЧАЯ РУПЛІВАСЦЬ

Сказаў сваё слова, вылучыўшы залацінкі таленту, пра годныя постаці нацыянальнай культуры. Ядвігін Ш., Янка Купала, Лукаш Калюга, Рыгор Шырма, Янка Брыль... Знаходзіў магчымасць гаварыць пра важныя праблемы беларускага мовазнаўства, сцвярджаць сваю пазіцыю па спрэчных пытаннях. І філалагічныя эцюды сталі своеасаблівай формай выказвання пра культуру маўлення, пра адносіны да роднай мовы ў грамадстве, пра ачышчэнне сучаснай беларускай мовы ад таго чужога, неўласцівага, канцылярска-чыноўніцкага слова, што прыжылося за час русіфікацыі і з чым так настойліва, нястомна змагаўся Ф. Янкоўскі. Цаніў годны і незалежны дух свайго народа, тых асоб, што дзеля роднага пайшлі на пакуты, прайшлі праз пекла сталінскіх рэпрэсій, былі знішчаны... Не мог застацца безуважным да кнігі паэзіі “На чабары настоена” Ларысы Геніюш: адгукнуўся, паказаўшы афарыстычныя выслоўі з гэтага выдання, і такім чынам выказаў і ўласную пазіцыю, сцвердзіў імкненне да волі і незалежнасці, выказаў трывогу за лёс роднай мовы.

Запомніўся вытрыманым, сабраным, скупым у праяўленні эмоцый. І ўсё ж Фёдар Міхайлавіч не стрымаў слёз, калі я наведала яго ў бальніцы пасля шэсця ў Курапаты (1988) і расказала пра ўбачанае і пачутае. Разгубленасць мая была зразумелая, зразумелыя былі і слёзы сталага чалавека, які так многа ведаў пра знішчэнне нацыянальнай эліты ў савецкі час... І боль, і радасць, і спадзеў, што грамадства адкрые гэтую жорсткую праўду. Не думалася тады, што сітуацыя вакол Курапатаў будзе набываць з часам усё новыя павароты, што адстойванне годнага ўшанавання загінулых, ахвяр тэрору, будзе працягвацца. І нікуды не знікнуць перажыванні за лёс беларускае нацыі, а яшчэ пацяжэюць жарнавыя камяні-думы...

З тых ясных вышынь пасылае ён беларусам XXI стагоддзя і ўсім наступным пакаленням прыгожы заповіт, моцную энергію духу, вернасць і любоў сваю, каб мы разам у шчырай размове сустрэлі “яшчэ адзін чысты світанак, яшчэ адзін чысты ўсход сонца” (с. 259), пачулі жыватворны голас чыстых крыніц, услухаліся ў роднае слова і пабагацелі духоўна, бо голас роднае мовы ў акіяне моў свету – такі непаўторны і свежы, такі глыбінны і багаты, прыгожы і мужны, і запісаны гэты голас і ў калыханках, і ў галашэннях, у летапісах і ў Скарынавай Бібліі, а найперш – у душы годнага чалавека сваёй зямлі.

“Ідзі насустрач вадзе...” Каб быць у жывым руху. Да вытокаў...

Марыя НОВІК,

кандыдат філалагічных навук.

УСПАМІНАЮЧЫ ФЭДАРА ЯНКОЎСКАГА

Пра навуковую і літаратурна-мастацкую спадчыну Фэдара Міхайлавіча Янкоўскага столькі напісана... І артыкулы, і аналітычныя агляды, і біябібліяграфічныя даведнікі, і нават кандыдацкія дысертацыі па матэрыялах яго прац. Мне хацелася б крыху пра іншае: асабістае адчуванне гэтага выдатнага лінгвіста, настаўніка, патрыёта. Кантактаванне з ім прыпала на мае аспіранцкія гады, і найбольш згадваецца менавіта гэты час.

У далёкім 1979 годзе я стаў аспірантам Гардзэнскага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Паўстала пытанне з выбарам навуковага кіраўніка. У Гародні тады яшчэ не было ніводнага доктара навук па беларускай мове. Кандыдат навук І. Лепешаў параіў пашукаць кіраўніка ў Мінску і прапанаваў звярнуцца да Ф. Янкоўскага, што і было зроблена. Адноўчы мы з І. Лепешавым завіталі да Ф. Янкоўскага на кафедру. Прафесар выслухаў нашу просьбу і сказаў мне: “Ну што ж, я аспірантаў сабе не выбіраю. Калі ў цябе ёсць такое жаданне быць пры мне, то будзь”. З таго моманту і пачалося маё ўваходжанне ў свет беларускага навуковага мовазнаўства.

Адлегласць трыста кіламетраў паміж аспірантам і навуковым кіраўніком не была асаблівай перашкодай для кантактаў. Я часта прыязджаў на цягніку ці прылятаў на самалёце ў Мінск, каб сустрэцца, мы часта перапісваліся, размаўлялі па тэлефоне.

Сёння, з вышыні пражытых гадоў, можна меркаваць, што ў ліку асноўных задач навуковы кіраўнік бачыў выхаванне ў сваіх аспірантаў беларускасці, патрыятызму. На адной з першых сустрэч ён, злёгка праверыўшы мой лінгвістычны досвед, раіў пачытаць артыкулы і кнігі на беларускай і польскай мовах пра Браніслава Тарашкевіча, Зоську Верас, Міхала Федароўскага, Яўхіма Карскага – гістарычных асобаў, якія на той час былі ў Савецкім Саюзе terra incognita або згадваліся ў друку абмежавана. Інтэрнэту яшчэ не было, і пісьмовая сувязь на адлегласці ажыццяўлялася поштай. Ф. Янкоўскі даваў прыклад, каб ліставанне вялося толькі па-беларуску: падбіраў паштоўкі, канверты, аформленыя на беларускай мове. Я, зразумела, таксама імкнуўся гэтак, хоць у той час знайсці паштоўкі і канверты, надпісаныя па-беларуску, было вялікай праблемай.

Быў ён кіраўніком строгім і адказным. Кожнага свайго аспіранта трымаў пад кантролем, не адпускаў далёка ад сябе і не шкадаваў часу на кантактаванне. Напрыклад, абавязкова патрабаваў прысутнічаць на ўсіх пасяджэннях кафедры, па чарзе весці і афармляць пратаколы, вычытваць

Фёдар Янкоўскі з жонкай Серафімай.
Фотаздымак з фонду БДАМЛМ.

рукапісы навуковых зборнікаў. Шмат увагі аддаваў выхаванню ў сваіх вучняў культуры маўлення. Напісаныя аспірантамі артыкулы крэсліў не шкадуючы па некалькі разоў, паказваючы і падказваючы, як не трэба пісаць, як трэба ставіцца да выбару кожнага слова, афармлення кожнага радка. Што-небудзь зрабіць абы-як аспірант не меў права, бо гэта абавязкова будзе заўважана і не ўхвалена. Нават, здавалася б, такая звычайная справа, як паштовае ліставанне. Кожны ліст да навуковага кіраўніка я рыхтаваў доўга. Спачатку пісаў чарнавік, пасля рэдагаваў напісанае, перапісваў некалькі разоў і, калі бачыў, што папраўляць больш няма чаго, укладваў у канверт і нёс на пошту. Кіраўнік мог як бы знянацку завітаць у інтэрнат на вуліцы Артылерыстаў, 16 у Мінску, дзе жылі аспіранты, і пацікавіцца, чым яны займаюцца, якія ў іх побытавыя ўмовы, праблемы.

Маё пражыванне ў Гародні ўсё ж выклікала пэўныя нязручнасці ва ўзаемаадносінах з кіраўніком, яму, відаць, хацелася, каб я пастаянна быў “пад крылом”, і Фёдар Міхайлавіч прапанаваў мне пераехаць у Мінск. Сказаў, што праблем з інтэрнатам не будзе, ён лёгка арганізуе, каб пасялілі ў асобным пакойчыку. Я паабяцаў падумаць. А так не хацелася мяняць утульную, спакойную Гародню на тлумны, мітуслівы Мінск, і я цягнуў з адказам. Калі Ф. Янкоўскі зразумеў, што яго прапанова не прымаецца,

Сустрэча з Рыгорам Шырмам у Мінскім педагагічным інстытуце. 1967 (?) г.
 У першым радзе (злева направа) **Арсень Ліс, Фёдар Янкоўскі, Рыгор Шырма, Эвеліна Блінава, Марыя Кавалёва, Клара Панюціч.**
 У другім радзе (злева направа) **Віктар Бекіш, Міхась Яўневіч, Яўген Адамовіч, Аляксей Клачко, Лявон Падгайскі, Барыс Лапаў, Яўгенія Івашуціч, Валянцін Рабкевіч, Ніна Гаўрош, Павел Сцяцко, Мікола Каваленка, ?, Яўгенія Трушкевіч.**
Рэдакцыя выказвае падзяку Алясю Аляксандравічу Каўрусу за дапамогу ў расшыфраванні фотаздымка.

быў вельмі незадаволены (не любіў, калі з ім не пагджаюцца), і мне дасталося на арэхі.

З цеплынёй успамінаецца, што ўзаемаадносіны паміж аспірантамі і кіраўніком перасягалі межы фармальнай афіцыйнасці. Месцам рабочай сустрэчы маглі быць не толькі кафедра, кабінет беларускай мовы, але і ўласная кватэра Ф. Янкоўскага на Паркавай магістралі (праспекце Машэрава). Колькі разоў даводзілася туды завітваць, каб атрымаць кансультацыю, аддаць для чытання ці забраць прачытаны артыкул. Былі выпадкі, калі навуковая гутарка дапаўнялася прапановай разам папалуднаваць. Серафіма Андрэеўна запрашала на кухню, і далей гутарка працягвалася ў нязмушанай абстаноўцы. Фёдар Міхайлавіч мог, ці то прытрымліваючыся беларускай традыцыі, ці то правяраючы мае «схільнасці», сказаць: «На жаль, мне дактары забаранілі, а цябе, калі хочаш, пачастую гарэлкай». Я, зразумела, аднекваўся, таксама выказваючы нейкія прычыны.

Фёдар Міхайлавіч імкнуўся, каб усе яго аспіранты жылі згодна, як адна сям'я. Так яно і складвалася. Заўсёды дапамагалі адзін аднаму ў розных сітуацыях. У сталіцу я наведваўся звычайна ненадоўга: на пару дзён, на тыдзень-два. Трэба было ў гэты час недзе начаваць. У гасцініцы – дорага. Выручалі аспіранты. На вуліцы Артылерыстаў, 16 быў аспіранцкі інтэрнат, і там я знаходзіў сабе нелегальны прытулак. Найчасцей начаваў у невялікім пакойчыку аспіранта Тамаша Тамашэвіча. Ён – на ложку, а я – на матрацы на падлозе. Жонка Тамаша Зоя тады была ў адпачынку, гадала малых дзяцей і жыла ў бацькоў на Случчыне. Тамаш часта ездзіў

да яе на некалькі дзён. Тады мне была раскоша – перасяляўся на ягоны ложак. Цёплыя ўспаміны засталіся і пра такіх аспірантаў, як Валя Мароз, Люда Васюковіч, Мікола Аляхновіч, Віктар Несцяровіч, Станіслаў Рачэўскі.

Клопат кіраўніка пра сваіх падапечных даваў плён. Усе, хто пісаў дысертацыі ў прафесара Янкоўскага (23 чалавекі), паспяхова абараніліся і пасля сталі асобамі ў беларускай філалогіі. Успамінаю, як прыехаў да Ф. Янкоўскага з цалкам падрыхтаванай дысертацыяй, хоць яшчэ заставалася пару месяцаў да сканчэння тэрміну навучання ў аспірантуры. Цешыўся думкай, што кіраўнік будзе задаволены, пахваліць, калі скажу пра свой поспех. Пачуўшы такую навіну і маё запытанне, ці не час рыхтавацца да абароны, Ф. Янкоўскі спачатку вытрымаў

паўзу, а тады кажа: «Які ты, хлопча, спрытны... Мае мінчукі так хутка не абараняюцца, а ты з Гародні, і хочаш заткнуць іх за пояс». Пасля я зразумеў, што ў гэтых словах быў і жарт, і выхаваўчы момант, і разважлівасць бітага ваўка, які добра ведаў, што паспешлівасць не заўсёды ідзе на карысць справы.

На працягу ўсёй сваёй прафесійнай дзейнасці навуковец і педагог Ф. Янкоўскі змагаўся за чысціню беларускай мовы, захаванне яе нацыянальнай самабытнасці. Як аўтар ці рэдактар манаграфій, слоўнікаў, дапаможнікаў ён імкнуўся прапанаваць і прапагандаваць літаратурныя нормы, адпаведныя натуральнаму ладу беларускай мовы, адмаўляючы навалачнае, чужамоўнае, «калькі-калекі». У гэтым плане яго меркаванні часам разыходзіліся з устаноўкамі акадэмічнага Інстытута мовазнаўства. Тым не менш Ф. Янкоўскаму і яго прыхільнікам удавалася ў той няпросты час адстойваць і ўкараняць у маўленчую, у навучальную практыку шэраг моўных нормаў, якія не супадалі з прапанаванымі акадэмічным інстытутам.

Навуковая спадчына Ф. Янкоўскага шматгранная. Ён пакінуў важкі след у розных кірунках беларускай лінгвістыкі, найперш такіх, як сучасная беларуская мова, гісторыя беларускай мовы, беларуская дыялекталогія, культура маўлення. Найбольшым клопатам вучонага стала фразеалогія. Ф. Янкоўскі распачаў гэтую навуку ў Беларусі і сфарміраваў беларускую фразеалагічную школу, да якой я маю гонар аднесці і сябе.

Найбольшая прыхільнасць Ф. Янкоўскага да фразеалогіі невыпадковая. Ён з выключнай увагай адносіўся да культуры мовы, яе прыгажосці.

А фразеалагізмы, прыказкі ўжо самі па сабе выступаюць аздобай, упрыгожаннем мовы. Як ніякія іншыя адзінкі, яны насычаныя непаўторным нацыянальна-культурным зместам.

З самага пачатку навукова-лінгвістычнай дзейнасці Ф. Янкоўскі вызначыў прыярытэты ў справе фразеалагічных пошукаў. Перш варта было сабраць разам і прэзентаваць асноўны прыказкава-фразеалагічны фонд беларускай мовы. Пачалася карпатлівая збіральніцкая праца. Вынікам яе стала апублікаванне ў 1957 г. саліднага зборніка “Беларускія народныя прыказкі і прымаўкі”. Зборнік, як вядома, у наступныя дзесяцігоддзі з дапаўненнямі і ўдакладненнямі перавыдаваўся некалькі разоў.

Канец 50 – пачатак 60-х гадоў ХХ ст. – гэта час станаўлення фразеалогіі як асобнага самастойнага раздзела лінгвістыкі, вылучэнне яе з нетраў лексікалогіі і парэміялогіі. Першым беларускім мовазнаўцам, хто адразу ўзяўся за гэтую справу, быў Ф. Янкоўскі. Ён адначасова складаў картатэчную базу фразеалагізмаў і распрацоўваў тэарэтычныя асновы фразеалогіі. У 1968 г. вучоны апублікаваў кнігу “Беларуская фразеалогія” з падзагалоўкам “Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне”, які ўказваў на тое, што аб’ектам увагі выступаюць уласна фразеалагізмы (не прыказкі). Кніга адметная тым, што гэта першы фразеалагічны слоўнік не толькі ў Беларусі, але і на ўсёй еўрапейска-славянскай прасторы. Праца высокая ацэнена і ў нас, і ў замежным друку. Варта заўважыць, што матэрыялам для слоўніка паслужылі найперш не літаратурныя, а фальклорна-дыялектныя крыніцы. Свядомая арыентацыя на іх, відавочна, прадыхавана тым, што жывая народная мова ў найбольшай ступені выяўляе натуральнасць, арыгінальнасць фразеалагічных рэсурсаў, адсутнасць слядоў русіфікацыі, якая гвалтоўна прайшла па беларускай літаратурнай мове ў першай палове ХХ ст.

Навуковае асэнсаванне сабранага Ф. Янкоўскім матэрыялу паслужыла базай для напісання доктарскай манаграфіі “Беларуская народная фразеалогія” (1969), у якой прааналізавана больш як 7500 фразеалагізмаў. Па сутнасці, тут распрацаваны асновы беларускай фразеалогіі як навукі, раскрыты такія яе вызначальныя пытанні, як семантыка, варыянтнасць, структурна-граматычныя тыпы, этымалогія фразеалагізмаў.

Выкладзеныя ў манаграфіі аспекты развіваліся, удакладняліся, знаходзілі практычнае ўвасабленне ў наступных яго манаграфіях, дапаможніках і слоўніках, сярод якіх асноўнымі можна назваць “Роднае слова” (1972), “Фразеалагічны слоўнік” (1973), “Беларуская мова” (1978), “Беларуская фразеалогія” (1981), “Сучасная беларуская мова” (1984).

Прафесар Янкоўскі планаваў маштабнае, усебаковае вывучэнне беларускай нацыянальнай фразеалогіі. Было зразумела, што аднаму яму гэ-

та непасільная задача. Вялікія надзеі ён ускладаў на вучняў. Па тым, якія тэмы кандыдацкіх дысертацый ён прапаноўваў сваім аспірантам, ужо можна меркаваць пра ахопнасць запраектаванай праблематыкі. Гэта фразеалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы, фразеалогія старабеларускай мовы, беларуская дыялектная фразеалогія, фразеалогія беларускай мастацкай літаратуры, беларуская фразеаграфія, супастаўляльная фразеалогія ды інш.

Думаецца, што паслядоўнікі-вучні ў асноўным рэалізавалі задуму свайго настаўніка. Пад яго кіраўніцтвам падрыхтаваны і абаронены кандыдацкія дысертацыі па такіх напрамках: фразеалогія ў творах пісьменнікаў (І. Лепешаў, Г. Малажай, Т. Трыпуціна); беларуская дыялектная фразеалогія (Л. Васюковіч); фразеалогія старабеларускай мовы (Т. Тамашэвіч, В. Мароз); фразеалогія канфесійнай літаратуры беларусаў-мусульман пераважна старабеларускага перыяду (В. Несцяровіч); фразеалогія пераходнага перыяду паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнай мовай (М. Аляхновіч); фразеалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы (М. Даніловіч).

Фразеалагічная школа, заснаваная Ф. Янкоўскім, атрымала сваё далейшае развіццё ўжо пасля адыходу яго ў іншы свет. Вучнямі падрыхтаваны і апублікаваны дзясяткі манаграфій, дапаможнікаў, слоўнікаў, навукова-папулярных кніг па фразеалогіі. Некаторыя кандыдаты навук сталі дактарамі навук, прафесарамі, кіраўнікамі новага пакалення фразеолагаў. Іх навуковыя пошукі атрымалі паглыбленне ў такіх сферах: фразеалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы (І. Лепешаў, Г. Малажай); фразеалогія старабеларускай мовы (В. Мароз); фразеалогія беларускай дыялектнай мовы, супастаўляльная фразеалогія (М. Даніловіч).

Распачатая Ф. Янкоўскім паўстагоддзя таму фразеалагічная справа дала добры плён. Дзякуючы намаганням даследчыка і яго вучняў беларуская фразеалогія сфарміравалася і дасягнула вялікіх поспехаў.

Аглядваючыся на пражытае, задумваешся, што паслужыла стымулам твайго выбару, хто дапамог адшукаць асабістую стартавую пляцоўку на жыццёвым шляху. Нехта з мудрых сказаў: лёс чалавека залежыць ад трох фактараў – ад каго нарадзіўся, у каго вучыўся і з кім ажаніўся. Для мяне другі фактар звязваецца з асобай Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага. Гэта адзін з маіх настаўнікаў, які не толькі дапамог знайсці сябе ў навуцы, але і паўплываў на вызначэнне маральна-светапоглядных каштоўнасцяў у дачыненні да іншых, да Радзімы.

Мікалай ДАНИЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук, прафесар.

ФЁДАР МІХАЙЛАВІЧ ЯНКОЎСКИ

У ВЯНОК ПРЫЗНАННЯ

Чалавек становіцца асобаю дзякуючы сям’і, тэкстам, якія засвойваюцца і складаюць яго культурны набытак і, безумоўна, дзякуючы сваім Настаўнікам. Менавіта Настаўнік фарміруе нашы адносіны да людзей, да працы, любоў да навукі і жыцця. Менавіта Настаўнік развівае нас, скіроўвае да навуковых даследаванняў, натхняе і падтрымлівае. Памяць пра Настаўніка асвятляе твой далейшы лёс, выкіроўвае твой шлях, вымярае твой маральны запас чалавечнасці. Гэтая памяць вымушае адпавядаць спадзяванням і строгім патрабаванням Настаўніка на працягу ўсяго твайго жыцця.

Такім Настаўнікам быў і застаецца для мяне, маіх калег доктар філалагічных навук, прафесар Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Паступіўшы на факультэт беларускай мовы і літаратуры Мінскага педінстытута імя А. М. Горкага, я, вясковае дзіця, не магла й падумаць, што гэты чалавек зверне на мяне ўвагу, убачыць ува мне аднаго з верных службаў беларускай філалогіі і роднага слова. Фёдар Міхайлавіч выкладаў курс гісторыі мовы і спецкурс па беларускай фразеалогіі. Яго лекцыі, глыбокія па змесце, вывераныя ў кожным прыкладзе, асвечаныя класічнай манерай чытання не “па паперках”, здзіўлялі, адкрывалі нанова свет роднага слова, уключанага ў навуковы еўрапейскі кантэкст. Вялікую аўдыторыю слухачоў усіх рангаў заўсёды збіралі яго спецкурсы, даклады на шматлікіх канферэнцыях, метадалагічных семінарах, бо ім былі ўласцівыя глыбіня і выразнасць пабудовы канцэпцыі, высокі навуковы аўтарытэт, талент расказваць пра складаныя лінгвістычныя з’явы

даходліва і з вялікай любоўю, а таксама элітарнасць і магнетычная абаяльнасць моўнай асобы выступоўцы. Фёдар Міхайлавіч надаваў вялікае значэнне “фактуры” выступленняў, прыкладам, прыдзірліва выбіраў самыя яркія і запамінальныя. Думаецца, ці не кожны з былых яго студэнтаў пры нагодзе “выдасць” сама меней з дзясятка фразем, прыказак, што запомніліся яшчэ з заняткаў: *Горш, калі баішся: і ліха не мінеш, і надрыжышся. Чым абьякі, то лепей ніякі. На сваім сметніку і певень герой. Хто маўчыць, той трох наўчыць. Багацце нявесты на ічасце не памяняеш. Гаспадар – найлепшая суполка.*

Гады свядомага навучання ў аспірантуры, час навуковага і чалавечага кантактавання з Ф. Янкоўскім – светлы і незабыўны след у нашым жыцці. Мы, аспіранты пакалення 80-х гадоў мінулага стагоддзя, выхоўваліся на кафедры беларускага мовазнаўства ў атмасферы высокай навуковай патрабавальнасці, павагі, інтэлігентнасці і чалавечай добразычлівасці. Шырыня навуковых поглядаў, лінгвістычная эрудыцыя, заахвочванне самастойнасці навуковых пошукаў з боку членаў кафедры – Эвеліны Данілаўны Блінавай, Ніны Васільеўны Гаўрош, Марыі Цімафееўны Кавалёвай, Алеся Аляксандравіча Каўруса, Галіны Мікалаеўны Малажай, Клары Макараўны Панюціч, Тамары Мікалаеўны Трыпуцінай, Алены Казіміраўны Юрэвіч, Міхася Станіслававіча Яўневіча і, безумоўна, Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага – фарміравалі нас як свядомых прадстаўнікоў айчынай лінгвістычнай навукі. У час кансультацый, абмеркавання навуковых даследа-

ванняў, падчас правядзення метадалагічных семінараў мы праходзілі ґрунтоўную навуковую школу і атрымлівалі ўрокі далікатных адносін да Слова, якое само па сабе мае вялікую маральную сілу і каштоўнасць. Фёдара Міхайлавіча справядліва называюць філолагам Божай міласцю. Жывое, роднае, народнае слова ва ўсіх праявах выклікала ў яго самую вялікую цікавасць і непасрэдны інтарэс. Факты неафіцыйнага, свежага ўжывання слова атрымлівалі сутнасную лінгвістычную інтэрпрэтацыю з пазіцый моўнай сістэмы, заканамернасцей у сферы лек-

Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі з маці Ульянай Міхайлаўнай, жонкай Серафімай Андрэеўнай і дачкой Інай.

сікі і граматыкі. Слова, мова апрыёры ўспрыма-ліся як абсалютна самадастатковы і самастойны феномен, аб'ект навуковага спазнання.

Вучоны, сумленна працуючы на педагогічнай лінгвістычнай ніве, не мог не прыйсці да неабходнасці выдання падручнікаў для студэнтаў і настаўнікаў (першы з іх, “Гістарычная граматыка беларускай мовы”, датаваны 1974 г.). Дапаможнікі, падрыхтаваныя не спехам, не пад конкурс, не пад грант, выношваліся гадамі, крок за крокам, слова за словам, ад тэмы да тэмы, ад лекцыі да лекцыі. Гэта былі кнігі, што заканамерна нараджаліся як вынік унутранай творчай патрэбы сапраўднага вучонага і ўніверсітэцкага прафесара. Падручнікі Ф. Янкоўскага, глыбокія па змесце, адшліфаваныя, гарманічныя па форме, вывераныя ў кожным слове, прыкладзе, і сэння не спісаны ў архіў, служаць лінгваметадычным ідэалам для аўтараў сучасных выданняў. Менавіта на гэтых падручніках вырасла цэлае пакаленне айчынных лінгвістаў, філолагаў, што засвоілі класічную школу адказнай працы са словам і тэкстам.

Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі пайшоў у Вечнасць у 1989 г. Настаўніка з намі няма, але за-

сталіся кнігі, плён творчай дзейнасці (больш як 300 навукова-даследчых і мастацкіх публікацый). Ідэі Ф. Янкоўскага атрымалі развіццё ў доктарскіх і кандыдацкіх дысертацыях, выкананых пад яго кіраўніцтвам.

Гэта вынік нястомнай і адданай працы, служэння беларускаму слову, знак прафесіяналізму і любові да навукі, да настаўніцкай прафесіі, сардэчнай увагі да сваіх вучняў і адказнасці за іх. Глыбока перакананая, што зробленае вучнямі Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага, – гэта прадбачанне і прыродная інтуіцыя Вучонага, Педагога, які змог убачыць у кожным з нас Асобу, натхніць на служэнне Слову на беларускай ніве. Гэта была і ёсць класічная школа фарміравання навукова-педагогічных кадраў, эталон навукова-даследчых пошукаў, узор навуковых і чалавечых кантактаў. А гэта і ёсць умова, неабходнае звязно пры змене пакаленняў у вечным ланцугу жыцця.

Дзякуй Вам, наш дарагі Настаўнік – Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі!

Людміла ВАСЮКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

ДАРАГОМУ ЯК САМА ДУША ФЁДАРУ МІХАЙЛАВІЧУ ЯНКОЎСКАМУ

Словы, што ў загатоўку, вышыты гладдзю на саматканым ручніку, падораным ад кафедры беларускага мовазнаўства Брэсцкага дзяржаўнага педагогічнага інстытута прафесару Янкоўскаму да яго 70-гадовага юбілею.

Па гэты ручнік у Моталь ад кафедры накіравалі мяне: заходжу на падказаны адрас да знакамітае ткачыхі – і дзіва з дзіваў! У прасторнай хаце пры акне кросны, за імі жанчына сталага веку ў нацыянальным строі; па ўсім відаць, апранута не для свята, так кожны дзень, бо праца ж святочная! Не здзівілася просьбе, толькі папярэдзіла з прафесійна-адказным клопатам: на кроснах з рознакаляровых нітоў – сініх, зялёных, чырвоных – гэта на заказ аддзела культуры. А для наведвальніка расчыняюцца абедзве створкі шафы, висоўваюцца шуфляды – там напрацаваны скарб абрусаў, ручнікоў, посцілак. Выбірай, што душа пажадае! (Павінавацца: вобраз майстрыхі і сэння як жывы стаіць у вачах, а імя не запомнілася; зрэшты, у народнай традыцыі шчыра-адкрыта ахвяравае людзям, выштукаванае з душою звычайна застаецца безыменным...)

Віншавальны адрас юбіляру каліграфічным почыркам вывеў Станіслаў Рачэўскі (на жаль,

выгравіраваць тэкст не ўдалося – у адзінай на той час друкарні брэсцкай абласной газеты “Заря” не знайшлося беларускіх шрыфтоў!). Ён жа, Станіслаў, выбраў і выраз *дарагі як сама душа* з фразеалагічнага слоўніка Фёдара Міхайлавіча.

Канец 1980-х. У Берасці нас цэлая кагорта выкладчыкаў – былых аспірантаў Фёдара Міхайлавіча: загадчыца кафедры Галіна Малажай, Мікола Аляхновіч, Валянціна Мароз, Марыя Новік, Станіслаў Рачэўскі. Усе ў розныя гады прайшлі аспірантуру пры кафедры беларускага мовазнаўства Мінскага педагогічнага інстытута імя М. Горкага (сёння Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт імя Максіма Танка). Светла помніцца той час зладжанай працай, значнасцю задум, прафесійным сталеннем, падтрыманым аўтарытэтам самога прафесара Янкоўскага. Мы шчыра падзялялі высокія памкненні Настаўніка, свята яго шанавалі і даражылі авансаваным даверам. Кожны атрымаў такую навуковую тэму, якая мела перспектыву і пасля абароны кандыдацкай дысертацыі і якая, без перабольшання, трымае нас усё жыццё. Кожнаму была гарантавана дапамога па працаўладкаванні пасля паспяховага завяршэння аспірантуры; сваім аўтарытэтам прафесар забяспечваў нязменна пры-

язныя адносіны ў калектывах, куды патраплялі яго аспіранты.

Праз усё жыццё чуйна і ахвярна захоўваюцца ягоныя жыццёвыя прынцыпы ўсвядомленага высокага служэння Бацькаўшчыне, узбагачэння і ўзвелічэння духоўных набыткаў свайго народа: *“На світанні ці змярканні, золкаю ці ведранаю ноччу, хмурным ці сонечным днём – заўсёды і ўсюды жыццё мае будзе не дзеля кавалка хлеба; найгалоўнейшае, ад чаго не адступлюся, хоць апынуся ці ў акопах, ці ў шпіталі, хоць буду халодны ці галодны, – мае роднае слова, сама родная натура вялікага краю, сама родная Беларусь. Вы – мая радасць і ўцеха. Вы – мая скруха і боль. Вы – мае шчасце, жыццё”* (Фёдар Янкоўскі).

Праз аспірантуру Фёдар Міхайлавіч в у л а д ж а ў / в ы л а д ж в а ў у навуку А. Каўруса, Я. Адамовіча, Л. Падгайскага, Г. Малажай, К. Панюціч, М. Гуліцкага, В. Рабкевіча, І. Лепшава, А. Каляду, В. Шура, Н. Бураку, Т. Трыпуціну, Л. Жураўскую, Т. Тамашэвіча, М. Аляхновіча, В. Несцярковіча, М. Даніловіча, В. Мароз, Л. Васюковіч, Г. Паддубскую (Валочку), С. Рачэўскага, Н. Нямковіч, М. Новік. Усе ягоныя аспіранты спраўляліся ў вызначаны тэрмін напісаць кандыдацкую дысертацыю, паспяхова абараніцца. Сёння гэта вядомыя мовазнаўцы ў вядучых галінах адукацыі і філалагічнай навукі Рэспублікі Беларусь. Шырокае кола пераемнікаў аб’яднана агульнай сістэмай поглядаў, інтарэсаў і традыцый, якія развіваюцца ў межах філалагічнай школы прафесара Фёдара Янкоўскага. Шырыня тэматыкі іх даследаванняў разгортваецца ад тапанімікі і антрапанімікі беларускай мовы – да перыфразы ў літаратурнай форме мовы, ад гісторыі беларускай лексікаграфіі – да супастаўляльнай фразеалогіі, ад беларускай фразеалогіі ў гісторыі легавання – да дыялектнай фразеалогіі беларускай мовы, ад нормаў беларускай літаратурнай мовы XVI ст. – да параўнальнага вывучэння дзеяслоўна-іменных словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове, ад сістэмнага асэнсавання беларускай фразеалогіі XIX ст. – да фразеалогіі твораў Кандрата Крапівы, ад аналізу мовы творчай спадчыны Цёткі (Алаізы Пашкевіч), Ядвігіна III., Якуба Коласа, Янкі Брыля – да сінтаксісу беларускіх народных прыказак і казак і інш.

На філалагічных кафедрах беларускіх вышэйшых навучальных устаноў, дзе працавалі і працуюць вучні Ф. Янкоўскага, развіліся новыя навуковыя напрамкі з актуальнай праблематыкай у галіне фразеалогіі і фразеаграфіі, гісторыі мовы, лінгвадыдактыкі, метадыкі выкладання лінгвістычных дысцыплін, разгортваецца тэматыка даследаванняў па лексікалогіі, фразеалогіі, словаўтварэнні, граматыцы, лексікаграфіі, транслінгвістыцы, анамастыцы, лінгвакультуралогіі, дыялекталогіі, лінгвадыдакты-

цы, педагогіцы. Так, ад 1992 г. на філалагічным факультэце Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта ў межах дзвюх універсітэцкіх кафедраў – беларускага мовазнаўства і гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі – пачала дзейнічаць навуковая лінгвадыдактычная школа кандыдата філалагічных навук, прафесара, члена-карэспандэнта БелАА Галіны Мікалаеўны Малажай. Асноўныя кірункі навуковых даследаванняў: слова і фразеалагізм у дыялектным і літаратурным кантэксце, узаемадзеянне мовы і культуры, лінгвістычнае краязнаўства Брэстчыны, анамастычная прастора мастацкіх твораў пісьменнікаў Брэстчыны, метадыка выкладання беларускай мовы (зарэгістравана на Дзяржаўным рубрыкатары навукова-тэхнічнай інфармацыі / ДРН-ТІ: 16.21.35 – Узроўні мовы. Мова як сістэма; 16.21.33 – Лінгвістыка тэксту; па Наменклатуры спецыяльнасцяў Рэспублікі Беларусь: 10.02.01 – беларуская мова).

Да 100-годдзя заслужанага дзеяча навукі Беларусі, доктара філалагічных навук, прафесара Фёдара Янкоўскага найважнейшай справай па ўшанаванні, захаванні і развіцці яго навуковай спадчыны будзе наданне афіцыйнага статусу філалагічнай школе прафесара Фёдара Янкоўскага дзеля актывізацыі яе дзейнасці і з улікам міжнароднага значэння навуковых набыткаў вучонага-лінгвіста такога ўзроўню эрудыцыі; пашырэння і абмену навуковай інфармацыі на ўзроўні краін і замежных навуковых школ. Такая прапанова была выказана ў рэзалюцыі круглага стала “Лінгвадыдактычная школа прафесара Г. М. Малажай у кантэксце філалагічнай школы Ф. М. Янкоўскага: традыцыі і пераемнасць” падчас Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Слова, фразеалагізм, перыфраз”, прысвечанай 80-годдзю з дня нараджэння прафесара Галіны Малажай (Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна, 15 сакавіка 2018 г.).

Несумненна, арганізацыйнае афармленне пры Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў філалагічнай школы Фёдара Янкоўскага забяспечыць канцэптualaьнае развіццё ў сучасных умовах асноўных напрамкаў дзейнасці такой філалагічнай школы як навуковай супольнасці, аб’яднанай сістэмай поглядаў, інтарэсаў і традыцый, якія захоўваюцца і развіваюцца некалькімі пакаленнямі паслядоўнікаў вучонага.

Валянціна МАРОЗ,

доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры беларускай і замежных моў
Акадэміі Міністэрства ўнутраных спраў
Рэспублікі Беларусь.

НАСТАЎНІК ПРА НАСТАЎНІКАЎ. НАСТАЎНІК ДЛЯ НАСТАЎНІКАЎ

Ёсць прафесіі, якія не столькі ад людзей, колькі ад Бога. Сярод іх і прафесія настаўніка.

Разумеючы настаўніцкую працу і ролю настаўніка ў развіцці грамадства, Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі шматразова пісаў і гаварыў пра гэта.

Зборнік “З нялёгкіх дарог”. На старонках 365 – 372 нарыс “Настаўнікі”, падзагалоўкамі ў якім – “Настаўнікавы рукі” і “Настаўнікі”. Ведаючы прафесараву пільнасць да слова, адчуваем, што гэта не таўталогія, а пэўны стылістычны ход. Паўтараючыся неаднаразова, слова *настаўнік* выступае лейтматывам апавядання, набывае глыбокі ідэйны змест, становіцца своеасаблівым кодам, устойлівым знакам сэнсавай напоўненасці і эмацыйнай ацэнкі. У кантэксте апавядання гэтае слова ўспрымаецца як сімвал актыўнай жыццёвай пазіцыі пісьменніка Янкоўскага, сфармуляванай у многіх творах. Пачынаецца нарыс з рытарычных пытанняў: “Што ж без цябе, настаўнік? Хто ж без цябе, настаўнік?”

Ты, настаўнік, быў у Скарыны і ў Гарыбальдзі. Ты, настаўнік, быў у Герцэна і ў Каліноўскага, у Карскага і ў Паўлава.

Ты, настаўнік, быў і ў таго печніка, якога спалілі фашысты, – у таго адзінага, хто мог бы ў той дзень не згарэць. І ён жыве.

Касманаўт Кавалёнак, калі вярнуўся на зямлю з космасу, на першай хвіліне размовы з журналістам успомніў сваю школьную настаўніцу Людмілу Ермашкевіч.

Свет не ведае азалочанага настаўніка, мільянера.

Свет ведае: ні войны, ні землетрасенні, нікая прапаганда ці забарона ніколі не сатруць з памяці чалавецтва засведчанай у легендзе здрады настаўніку: вучань пакляўся, што не здрадзіць настаўніку, – а прадаў настаўніка. Прадаў за трыццаць срэбранікаў. Прадаў, а сам навекі ажаніўся з асінаю, навесіўся на ёй. Навекі стаў сімвалам нявернасці, здрады, прадажніцтва, нялюдскасці. На асіне, ненавіснай людзям, заўсёды трыміць ліст. Чалавецтва, чалавечнасць далі вечную ацэнку, вынеслі вечную недаравальнасць, вечны прысуд на ганьбаванне таго, хто здрадзіў настаўніку.

Кожны абзац – асобны этап у раскрыцці ідэі – патрабуе экстралінгвістычнага каментарыя. Канстатуецца, што настаўнік быў у Скарыны і ў Гарыбальдзі, у Герцэна і ў Каліноўскага, у Карскага і ў Паўлава. З якіх меркаванняў зыходзіў Фёдар Міхайлавіч пры паяднанні ў пары ненавіта гэтых людзей? Па-першае, прозвішчы гэтых асоб вядомыя ва ўсім свеце. Па-другое,

усе яны – нацыянальныя героі сваіх краін, рэвалюцыянеры ў тых сферах дзейнасці, якімі займаліся. Гэта – зоркі, арыенціры, сусветы, ідэалы. Таму невыпадкова людзі розных краін могуць лічыць іх сваімі Настаўнікамі.

Пасля ад высокіх зорак, аддаленых стагоддзямі, Ф. Янкоўскі апускае нас, грэшных, на зямлю, згадвае прозвішча беларускага касманаўта Кавалёнка і яго школьнай настаўніцы Людмілы Ермашкевіч, нітуючы такім чынам учора і сёння асобай Настаўніка (дарэчы, Ф. Янкоўскі быў асабіста знаёмы з названай настаўніцай).

Надзвычай глыбокае і змястоўнае абыгрыванне біблейскай легенды пра здраду настаўніку. Не гучаць імёны, не называюцца адрасы (улічым часы напісання твора), але... як апякло: “...вучань пакляўся, што не здрадзіць настаўніку, – а прадаў настаўніка”. На жаль, так бывае не толькі ў легендзе. А жыццё, лёс усё ацэняць і расставаць па сваіх месцах. Вучань-зраднік, па словах Янкоўскага, “навекі стаў сімвалам нявернасці, здрады, прадажніцтва, нялюдскасці”. Заўважце, як выладжаны сінанімічны рад назоўнікаў: кожнае наступнае слова нясе ў сабе ўсё большую меру праяўлення нявернасці (ампліфікацыя). Калі нехта хоць раз быў няверны, то ад яго лёгка чакаць здрады, а здрадзіўшы, можна прадаць душу, адсюль ужо крок да нялюдскасці. Перафразуючы Фёдара Міхайлавіча, скажам, што чалавецтва, чалавечнасць спачатку далі ацэнку, пасля не даравалі, урэшце асудзілі на вечнае ганьбаванне таго, хто здрадзіў настаўніку.

Пранікнёнасць інтанацыі гэтага ўрыўка ствараецца ў асноўным дзякуючы яго своеасаблівай сінтаксічнай арганізацыі: гэта ланцужок міні-абзацаў, паралельныя сінтаксічныя канструкцыі, няпоўныя сказы, рытарычныя пытанні... Такі зачын стварае непаўторны фон для развіцця апавядання, анансуе яго тэматычную накіраванасць, акрэслівае прадмет гаворкі. Аўтарскае “абзацванне” і размяшчэнне матэрыялу кваліфікуем як яркі стылістычны ход, які спрыяе актуалізацыі чытацкай увагі. Першы абзац двухкампаментны – складаецца з дзвюх сінтаксічных паралельных канструкцый, успрымаецца як выказванне афарыстычнага характару. Такі пачатак як найлепш дэманструе тэндэнцыю Янкоўскага-пісьменніка, Янкоўскага-настаўніка, Янкоўскага-лінгвіста да імпліцытнасці інфармацыі, да сэнсавай і экспрэсіўнай ёмістасці паведамлення.

І далей – пасля такога зачыну-запева – Фёдар Міхайлавіч апавядае пра тых настаўнікаў,

якія былі ў яго лёсе. «...Звалі мы яго, нашага настаўніка, проста і хораша – Дзядзька Настаўнік. Спрытна і далікатна перад ім, Станіславам Бараноўскім, здымалі шапкі нашы бацькі; вучачыся ад бацькоў – і мы, дзеці, падлеткі... Не чуў я ад майго першага настаўніка пагрозлівых “Сціхніце! Ціха! Не крычыце! Перастаньце!”...».

Навуковым кіраўніком Фёдара Міхайлавіча быў сьлыны акадэмік Віктар Баркоўскі. У яго Янкоўскі-вучань пераняў: ніколі не пакіну без увагі зробленае, напісанае – хоць бы і самае сціплае! – сваімі калегамі, таварышамі, аспірантамі, студэнтамі.

Піша Фёдар Міхайлавіч пра Г. Ліўшыца, пра яго манеру чытаць лекцыі, пра яго бачанне гісторыі свету: “І сёння, больш як праз сорак гадоў, я чую тва лекцыі, бачу лектара”. Пачувае на занятках і ў асабістых размовах Фёдар Міхайлавіч успрыняў як запавет. Яго вучні пастаянна адчувалі настаўнікаў клопат, настаўнікаву турботу, настаўнікаву ласку.

Быў зачын (“Што ж без цябе, настаўнік? Хто ж без цябе, настаўнік?”), ёсць і годны вянец: “Пісаў і напісаў. Бо не мог не пісаць, бо меў што напісаць!” Хвалявала Фёдара Міхайлавіча доля беларускіх настаўнікаў, іх статус у дзяржаве, таму і напісаліся “Настаўнікі”.

Трэба гаварыць – сёння гэта неабходна! – пра аўтарскую педагогіку самога прафесара Янкоўскага. Яе пастулаты сфармуляваны-выраблены Фёдарам Міхайлавічам, прытым ніколі нікому не гаварылася: “Вось так жывіце, гэтак рабіце, а пра такое нават і не думайце”. Чытаем радкі, па якіх беспамылкова пазнаеш нашага Настаўніка.

Чым абыякі, лепш ніякі.

Не прасіць сабе многіх дзён і багацця, а жадаць сабе мудрасці.

Праз дух Розуму – да духу Любоўі. Праз мудрасць і дабрыню да грамадства, дзе ўсім добра і справядліва жыць.

Каб вучыць, каб быць для некага арыенцірам, неабавязкова мець дыплом педагога. Найперш май вялікае, адданае сэрца і багатую душу, ад якой могуць запаліцца-загарэцца дзясяткі, сотні новых душ. Будзь адпаведны статусу, пасадзе.

Дапамажы словам, парадай, кнігай, кавалкам хлеба...

Жыць у працы, жыць працай, жыць лёсам сваіх вучняў, не чакаць узнагарод і падзякі, “паміраць збірацца, а жыта сеяць”.

Ёсць што сказаць, скажы проста.

Пішаеш, то не забывайся: тое, пра што пішаеш, ведаеш не адзін ты, а ведаеш, то не абавязкова найлепей. Пішаеш – то дзесьці і схібіш.

Калі робіш і робіш добра, не чакай і не шукай сабе спакою.

Чалавеку трэба адзін кавалак. Толькі адзін, а не дзесяць.

Думай, рыхтуйся, бяры і гатовыя факты са скептыцызмам, з патрэбнаю прыдзірлівасцю.

Людзям трэба людзьмі жыць.

Цэлішся – то і выйдзе.

Ці не вяла і бесклапотна тупаеш па зямлі, чалавеча?!

Вучачы, выхоўвай; выхоўваючы, вучы – такія была, кажучы на вайсковы лад, стратэгія і тактыка нашага мудрага Настаўніка. Усё так, усё адпаведна, усё справядліва... І таму дапамагае нам, вучням Фёдара Міхайлавіча, быць на той надзейнай, угрунтаванай маральнай вышыні, якая ўздымае над прорвай бездухоўнасці.

Ніна НЯМКОВІЧ,

кандыдат філалагічных навук.

Па старонках “Роднага слова”

У часопісе “Роднае слова” былі змешчаны артыкулы, прысвечаныя **Фёдору Міхайлавічу Янкоўскаму** і яго творчасці: “Нястомны руплівец: 70 год з дня нараджэння Ф. М. Янкоўскага” (1988, № 9) **М. Мішчанчука**; “Фёдар Янкоўскі (1918 – 1989)” (1993, № 9) **М. Яўневіча, Н. Гаўрош, К. Панюціч**; “Адданы сын Беларусі: Да 80-годдзя Фёдара Янкоўскага” (1998, № 8) **Н. Гаўрош, К. Панюціч**; “Чарадзей роднага слова: Да 90-годдзя з дня нараджэння Фёдара Янкоўскага” (2008, № 9), “А след ад вялікай душы застаецца на свеце доўга: Слова пра Фёдара Янкоўскага” (2013, № 9) **Н. Гаўрош, Н. Нямковіч**; “Штрыхі да партрэта настаўніка: Фёдар Янкоўскі” (2013, № 9) **М. Гуліцкага**; “Настаўнік і вучні: Да стагоддзя Фёдара Янкоўскага” (2018, № 5) **А. Каўруса**; «“Ты свяціла

мне, полымя...”: Слова-вобраз *полымя* ў мастацкім радку Фёдара Янкоўскага» (1997, № 1) **Н. Лобань**; «Напіцца... з самой крыніцы”: Вобраз маці-матулі ў мастацкай прозе Фёдара Янкоўскага» (2008, № 9) **М. Новік**; «...Найдаражэйшае з усяго мне – роднае слова родных людзей”: Письменніцкі дар Фёдара Янкоўскага» (2003, № 7), “Адметнасці сінтаксічнай арганізацыі прозы Фёдара Янкоўскага” (2008, № 9), “Устаўныя канструкцыі ў прозе Фёдара Янкоўскага” (2009, № 6) **Л. Яўдошынай**; “Нястомны руплівец: Сцэнарый вечарыны, прысвечанай жыццю і творчасці Фёдара Янкоўскага” (2008, № 9) **В. Буланды**. У № 7 за 2003 г. надрукавана падборка выслоўяў “Роднае слова, натура роднага краю, з’явы, падзеі ў ацэнцы Фёдара Янкоўскага”.

РАДЗІМА-БЕЛАРУСЬ У АНАМАСТЫКОНЕ ТВОРАЎ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

Пра творчасць Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага – вучонага-энцыклапедыста, доктара філалагічных навук, прафесара, заслужанага дзеяча навукі Беларусі, ардэнаносца, таленавітага і самабытнага пісьменніка, патрыёта-беларуса напісана многа ў энцыклапедыях, шматлікіх рэцэнзіях, манаграфіях, дысертацыйных даследаваннях, успамінах.

Далёка за межамі Беларусі вядома лінгвістычная школа прафесара Ф. Янкоўскага. Жыццёвыя прынцыпы настаўніка, педагога, вучонага, як справядліва адзначыла адна з яго вучаніц В. Мароз, паспяхова рэалізуюцца ў вялікай і выніковай працы паслядоўнікаў, хто да навуковых даследаванняў падыходзіць з усведамленнем высокага служэння Бацькаўшчыне “не дзеля кавалка хлеба”, а каб “жыла, каб цвіла Беларусь” [5, с. 17].

Асабліва плённа як прэзаік працаваў Ф. Янкоўскі ў апошнія гады жыцця. Чытачы, літаратурныя крытыкі, пісьменнікі прыхільна сустрэлі кнігі “Абразкі”, “Прыпыніся на часіну”, “І за гарою пакланюся”, “Радасць і боль”, “Само слова гаворыць”, “З нялёгкіх дарог” і інш. У апавяданнях, абразках, нарысах – любоў да роднага краю, яго людзей, да роднага слова. Пра навуковыя і мастацкія вартасці твораў Фёдара Янкоўскага грунтоўна пісалі Я. Брыль, У. Калеснік, В. Рагойша, А. Каўрус, Г. Малажай, Я. Скрыган, П. Місько, І. Новікаў, Б. Сачанка, Г. Шупенька і інш. Янка Брыль з падкрэсленай павагай у прадмове да кнігі “Беларуская фразеалогія” адзначаў, што “прастата яго хавае ў сабе і былую суровую мужнасць беларускага партызана, і па-народнаму шчырую працу выдатнага выкладчыка, і розум ды вопыт вучонага, набытак якога не сорам пакласці на міжнародны стол”.

Анамастыкон твораў Ф. Янкоўскага аналізавалі ў асобных працах В. Емельяновіч, К. Панюціч, Н. Гаўрош, А. Каўруса, М. Новік, Г. Малажай, аўтара гэтай публікацыі [1]. Варта адзначыць, што не толькі ў лінгвістычных праблемах прафесар Янкоўскі быў наватарам, ішоў наперадзе іншых. І ў літаратурнай творчасці ён вылучаўся своеасаблівым падыходам да апісання рэчаіснасці і актуальных праблем. Стылю пісьменніка, як адзначаюць даследчыкі, уласцівы “адметны аўтарскі погляд, своеасаблівы тып мастацкага мыслення, якое і раней акрэслівалася як лірычна-рамантычнае, ліра-філасофскае, або эсэістычнае...”; “у выніку нараджаюцца

такія знешнія прыметы, па якіх і характарызуецца гэты жанр: сціслы аб’ём, свабодная кампазіцыя твора, афарыстычнасць, выразная суб’ектыўнасць, імкненне да бессюжэтнасці і цыклічнасць...” (Г. Кісліцына, Л. Яўдошына).

У беларускай літаратуры 70-х гг. ХХ ст. лірычныя мініяцюры двух сяброў Янкі Брыля і Фёдара Янкоўскага сталі сапраўднай з’явай. Яны не проста ажывілі стылёвую аднастайнасць тагачаснай прозы, а паказалі, што літаратура можа і павінна быць скіравана на выяўленне індывідуальнага, адзінкавага, павінна спрыяць не толькі вырашэнню маштабных грамадска-сацыяльных задач, але і духоўнаму станаўленню, развіццю эстэтычнага густу, набыццю ведаў, у першую чаргу прыносяць чытачу асалоду ад мастацкага тэксту [3, с. 92]. У літаратурных творах Ф. Янкоўскі выступаў найперш як мовазнаўца, які тонка і глыбока разумеў сутнасць і адценні роднага слова, праз якое можна данесці да чытача ўсё багацце думак, паказаць прыгажосць і даканаласць беларускай мовы. “*Наш час вымагае не бяследнага існавання, а жыцця, запоўненага клопатам і працаю, жыцця для Радзімы-Бацькаўшчыны*” – гэтыя словы былі для вучонага і пісьменніка штодзённым жыццёвым крэда.

Фёдар Янкоўскі не раз папярэджваў, што анамастычныя найменні, праходзячы праз канцылярыі, выдавецтвы, друкарні, часам так мяняюцца, што напісаная на карце і сапраўдная назва-тапонім маюць рознае гучанне. Ён быў, мабыць, адным з першых, хто ў пасляваенныя гады пачаў на старонках беларускіх часопісаў, а ў апошнія гады свайго жыцця – у мастацкіх творах падымаць голас пратэсту супраць скажэння, знявечання традыцыйных беларускіх назваў. Правільнае напісанне іх не можа не грунтавацца на жывым вымаўленні. Перадача на пісьме геаграфічных назваў – вельмі адказная справа. “*Ці правільна, што на картах і ў газетах пішуць Вілія? (Параўн.: Гэта было ў сорак першым, восенню памятай той, ранкам ад хмар пацяямнеўшым, па-над ракою Віллёй. М. Танк). Не Нёсвіж, а Нясвіж, не Рóгава, а Рагавá, не Асі́навічы, а Асі́новічы, не Нёман, а Нёман, не Талачыно́, а Талачы́н, не Мсціслаўль, а Мсціслаў. Няма падставы гаварыць і пісаць Браслаўль, а карыстацца назвай Браслаўе, як і Заслаўе*”.

У прозе Ф. Янкоўскага частыя своеасаблівыя аўтарскія каментарыі пра паходжанне і ўжы-

ванне некаторых слоў, асабліва айконімаў, антрапонімаў, пра іх адметнасць, структуру. Гэта разгорнутыя філалагічныя рэмаркі, дадатковыя звесткі, прыклады магчымай сінанімічнай замены пэўных слоў. Такія кампаненты тэксту выяўляюць глыбокую лінгвістычную кампетэнцыю аўтара, павагу да натуральнасці жывой мовы, пераконваюць чытача ў сапраўднасці і лагічнасці напісанага: «Успомніў, што наведару нямірную з панамі і акупантамі заходнебеларускую вёску Міратычы, недалёка ад Свіцязі. (Гэту назву нявечаць у друку, я сустракаў і “Мярацічы”, і “Мірацічы”, і “Мератычы”. Хоць там яна з далёкіх даміцкевічавых часоў – Міратычы)».

Амаль паслядоўна пісьменнік арыентуецца на натуральнае, народнае вымаўленне ўласных назваў, падкрэслівае ў тэкстах адметнасці словаўтварэння, націску, асабліва ў тых выпадках, калі ў перыядычным друку засведчаны прыклады скажэння: “У Баранавіцкім раёне, недалёка ад старадаўняга і каларытнага мястэчка Гарадзішча, ёсць возера, яго зрабілі на рэчыцы Сэрвач, каля вёскі Кутаўшчына. З таго і называюць гэта возера Кутаўскае. Грэх абысці, не звярнуць увагу на народнае словаўтварэнне. Кутаўшчына – Кутаўскае (возера), Радашкавічы – радашкаўскае (поле), Загорцы – загорскі (музыкант)”. “Там – Грандзічы, Нягневічы, Зарніца, Дарніца, Пальніца, Гожа... Там Гродна і Астрына, Наваградак і Кушляны, Свіслач і Любча, Шчорсы і Мір... Там светлыя, чыстыя, як з расы, шпаркі Нёман і нібы пасрэбраная Шчара. Там сама святая Світазь”.

Даследчыкі мастацкіх тэкстаў Ф. Янкоўскага адзначалі, што “ён не хаваў сваёй лінгвістычнай зацікаўленасці словам, таму паслядоўна карыстаўся своеасаблівымі ўстаўнымі канструкцыямі як аўтарскімі каментарыямі” да шматлікіх рэальных, а ў шэрагу выпадкаў перайначаных, змененых анамастычных назваў – спецыфічна беларускіх уласных імёнаў, прозвішчаў, айконімаў і інш. У яго тэкстах – гэта заўвагі пра паходжанне і ўжыванне слоў, іх структуру, характарыстычнасць і г. д. Распаўсюджанасць такіх устаўных канструкцый, якія прааналізавала Л. Яўдошына, матывуецца жанравымі асаблівасцямі: аўтар не скаваны строгімі сюжэтнымі рамкамі, мае магчымасць падчас апавяду дзяліцца з чытачом сваімі думкамі, робячы шматлікія адступленні ў ходзе паведамлення, а на фоне ўсяго твора-мініяцюры надзвычай выразна праяўляецца асоба пісьменніка, яго пазіцыя да ўсяго напісанага ў нарысе ці абразку.

З лёгкай рукі пісьменніка Фёдара Янкоўскага ў беларускай літаратуры, беларускім мовазнаўстве прыжыліся словы-вобразы, якія сталі называцца “гаваркімі”. Гэта не толькі агульныя

адзінкі тыпу *неўставака, пустадомак, дабрадзея, словазлучэнні частаваць словам, само слова гаворыць*, аказіянальныя аўтарскія спалучэнні *падбетонены стиль, выцераблены радкі*, але і анамастычныя адзінкі тыпу *Мілавіца, Гарывада, Паперня, Згода, Жывунь, Збажынка, Аснежыца, Крыніца, Галубіца, Гасцілавічы, Клічаў, Жыткавічы, Любань, Любча, Ружаны, Пружаны* і г. д.

Мастацкія тэксты гэтага аўтара насычаны сапраўды разнастайнымі лінгвістычнымі каментарыямі, але чытаюцца яны з асалодаю, бо пісьменнік праз каментары да некаторых слоў, асабліва тапонімаў, дасягае выключнай выразнасці думкі, паказвае празрыстасць семантыкі ў слове.

Гаваркія онімы выяўляюць унутраную форму, ацэначныя ўласцівасці, абумоўленыя сістэмай моўна-выяўленчых сродкаў, літаратурнымі і фальклорнымі традыцыямі. Такія словы ў творах пераважна поліфункцыянальныя, яны не толькі выконваюць назывную, ідэнтыфікацыйную функцыю – адрозніваюць, індывідуалізуюць асобу (аб’ект), але і валодаюць разнастайным канатацыйным патэнцыялам, дэманструюць экспрэсіўна-эмацыйныя і іншыя асаблівасці, перадаючы такім чынам адносіны аўтара да носьбіта імя. Такія онімы – яскравы адбітак і вынік літаратурных традыцый і ідэйна-мастацкіх задач канкрэтнага твора і нават канкрэтнага майстра слова. Гаваркія словы (онімы ў нашым выпадку. – **В. Ш.**) можа растлумачыць, як лічаць Г. Малажай і Л. Арочка [4], любы носьбіт мовы. У гэтым іх адметная семантыка-прагматычная асаблівасць: працэс асэнсавання такіх моўных адзінак арганічны і лёгкі. Выразная словаўтваральная база намінацыі дазваляе аб’ектыўна актуалізаваць унутраную форму слова і стварыць за кошт гэтага дадатковыя семантычныя характарыстыкі, у выніку чаго намінацыя набывае семантычную экспрэсію. Эфект выкарыстання такіх онімаў “грунтуецца на наўмысным ажыўленні значэння апелятыўнай утваральнай асновы прозвішча” [2, с. 130].

Гаваркія словы – гэта выразна ключавыя словы-дамінанты, якія перадаюць мастацка-эстэтычную, пазнавальную матывацыю вобраза, нацыянальны і рэгіянальны каларыт, аўтарскую пазіцыю, пісьменніцкі дар і інш. Вось як піша пра такія словы сам Фёдар Янкоўскі: “Гаваркое, або характарыстычнае слова не толькі абазначае нешта, а і характарызуе з’яву, прадмет – тое, што абазначае; гаваркое слова адразу дае штрышок вобраза ці нават вобраз”. У эсэ “Чытаючы Лукаша Калюгу” ён яшчэ раз дае вызначэнне гаваркім словам, выяўленым у гэтага аўтара: “...звычайнае, вядомае слова становіцца гаваркім, характарыстычным, якое не толькі нешта называе, абазначае, а і само гаворыць, малюе, стварае вобраз”.

Такія трапныя словы і выразы ён знаходзіў і ў іншых выдатных майстроў мастацкага слова: у Лукаша Калюгі – “кльшаногі язык” і “лёгка ногі...”, у Генадзі Бураўкіна – “акуратнёнька маўчаў”, у Янкі Брыля – “бязлобая галава”, “пераспелы жаніх”, “сцюдзёная праўда”, “прычасаная ралля”, “малады смех”, “нішчымная паўза”, “нахабны пах”. Як адзначаў М. Тычына, проза Ф. Янкоўскага «сапраўды “частуе” нас словамі – гаваркімі, самабытнымі, жывымі, каларытнымі, вечнымі як народ, які некалі прыдумаў гэтыя словы, уклаў у іх увесь досвед перажытага за тысячагоддзі. У словах – свет народных уяўленняў, народныя адносіны да навакольнага асяроддзя, канцэнтрат самабытнай беларускай філасофіі жыцця» [6, с. 33].

Прыём мастацкай этымалагізацыі онімаў асабліва часта назіраецца ў апавяданнях Ф. Янкоўскага пры апісанні рэальных тапанімічных аб’ектаў: “...а з таго дня асабліва дарагою назваю – *Лекараўка*... *Лекараўка!* Была яна карміцелька наша, *лекараўка наша*”. Выкарыстанне мімезіснага рэдубліката-апелятыва ў постпазіцыі да тапоніма (*Лекараўка – лекараўка*) ажыўляе, падказвае натуральную семантыку оніма, робіць мастацкі тэкст эмацыйна ўскладненым: *лекар, лекарка* (разм.) – ‘доктар, доктарка’. У адметнай сінтаксічнай пазіцыі кампаненты мімезіснай канструкцыі ператвараюцца ў “актуальны элемент паведамлення”, набываюць адмысловаесэнсавае адценне і эмацыйна-экспрэсіўную афарбоўку. У апавяданні “Алік” пісьменнік яшчэ раз звяртаецца да разгорнутага мастацкага тлумачэння гэтай назвы, прыводзячы ў апісанні лексемы-актуалізатары і інтэнсіфікатары: “У *вёсцы Лекараўка* (назва яе – *сама характарыстыка роднага, сама матчына руплівасць, само жыццядайнае гучанне, само жыццядайная сіла*) *партызанскі атрад чакаў ночы, каб выйсці на засаду*...”

Мастацкая этымалагізацыя онімаў выяўляецца і ў наступнай канструкцыі: “*Міхась, казалі ў вёсцы, – гэта Міхась, а не які там Міхаль-ніхаль*”. У парадыгматычнай антрапаформуле таўталагічна аб’яднаны кантэкстуальныя онімы-кантрастывы: *Міхась – Міхась – Міхаль-ніхаль*, дзе другі кампанент – онім-актуалізатар, ім падкрэсліваецца канатацыйны аспект першага імя, якое, набыўшы выразную семантычную напоўненасць (гаспадар, руплівец), выступае кантэкстуальным кантрастывам да оніма *Міхаль-ніхаль*. Сутнасць апошняга канкрэтызуецца зарыфмаваным прыдаткам *ніхаль – ‘той, кім панукаюць, зняважліва распараджаюцца, камандуюць; папіхач’*. Такім чынам, каментарыі, удакладненні да онімаў, насычаныя разнастайнай інфармацыяй і аформленыя як устаўныя канструкцыі, – паказальныя элементы стылю Ф. Янкоўскага.

У апавяданні “Прозвішча” паведамляецца, што некалі ў тыповай беларускай вёсцы жылі тры браты-пенсіянеры, якія мелі прозвішча *Кісель*, аднак старэйшы з іх, “*аб’ездзіўшы свет, набачыўся гарадоў, рэк, тэатраў, клубаў*...” ды змяніў сваё прозвішча. Паштальёнка, прынесшы ад яго паштоўку серадольшаму Кісялю, засумнявалася, ці правільна яе ўручае, бо “*прозвішча таго Кісяля было з націскам на і, а таксама аж з двума “с”: Кісель. Нехта з прысутных лёгка хмыкнуў, другі, нібы не ўсім, сказаў:*

– *Гэта як у немцаў, усё адно як па-нямецку.*

Трэці паспрабаваў скланяць і замяніць “с” іншымі гукамі».

Такім чынам пісьменнік, выкарыстоўваючы прыём наблізацыі прозвішча, лаканічнымі сродкамі стварыў вобраз прыстасаванца, які па сваёй волі шляхам замены оніма намерваўся пазбавіцца родных каранёў, змяніўшы да непазнавальнасці тыповае беларускае прозвішча, бо новае, змененае, паводле яго меркаванняў, уяўлялася больш эстэтычным, гучала “культурна”, як некаторыя замежныя. Аднак у землякоў такі варыянт і такое перайначанне атрымалі асуджэнне.

На завяршэнне лічым да месца прывесці выказванні, што належаць выдатным асобам, якія сябравалі з Ф. Янкоўскім (Я. Брыль, У. Калеснік, Л. Шакун, М. Стральцоў), яго шматлікім вучням, паслядоўнікам: “усім трэба чытаць Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага”, бо багатая навуковая спадчына і мастацкія творы самабытнага пісьменніка-лінгвіста “пранізаны клопатам, звязаным з захаваннем і памнажэннем каштоўных духоўных скарбаў і набыткаў роднай Беларусі”, заслугоўваюць належнай увагі і вывучэння.

Спіс літаратуры

1. **Шур, В.** Анамастычная лексіка ў прозе Фёдара Янкоўскага / В. Шур // *Польмя*. – № 9. – С. 261 – 276.
2. **Брыля, М. В.** Антрапанімія паэтычная / М. В. Брыля // *Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі* : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1984. – Т. 1.
3. **Кісліцына, Г. М.** Лірычная мініяцюра як жанр беларускай літаратуры / Г. М. Кісліцына. – Мінск : Беларуская навука, 2000. – 116 с.
4. **Малажай, Г. М.** Характарыстычнае слова ў мастацкім кантэксце Фёдара Янкоўскага / Г. М. Малажай, Л. І. Арочка // *Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі* : (да 80-годдзя праф. М. С. Яўневіча) : зб. навук. арт. – Мінск, 2002. – С. 114 – 118.
5. **Мароз, В. К.** Пераемнасць: беларускія навуковыя школы ў кантэксце філалагічнай школы прафесара Фёдара Янкоўскага / В. К. Мароз // *Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі* (да 80-годдзя з дня нараджэння праф. Г. М. Малажай) : зб. навук. арт. : у 2 ч. – Брэст : БрДУ, 2018. – Ч. 1. – 192 с.
6. **Тычына, М.** Слова ў свеце / М. Тычына // *Крыніца*. – 1999. – № 1. – С. 31 – 34.

Васіль ШУР,
доктар філалагічных навук.

“ЗАЛАЦІНКІ РОДНАЙ МОВЫ”

ФРАЗЕАЛАГІЧНАЯ АДМЕТНАСЦЬ МОВЫ ТВОРАЎ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

Неардынарнасць і шматжанравасць прозы пісьменніка-лінгвіста Фёдара Янкоўскага абумовілі адметнасць творчага асэнсавання ім розных моўных адзінак, у тым ліку і фразеалагізмаў. Пры даследаванні шляхоў і спосабаў мастацкай адаптацыі апошніх у абразках і апавяданнях самабытнага майстра слова нельга пакідаць без увагі той факт, што Ф. Янкоўскі – “вядомы ў айчынным мовазнаўстве фразеалаг і дыялектолаг, заснавальнік беларускай фразеалагічнай школы” [1, с. 15]. Асаблівае значэнне вучоны надаваў збіранню і апісанню фразеалагічнага багацця роднай мовы. Натуральна, той значны моўны матэрыял, што вядомы лінгвіст не стамляўся збіраць амаль усё жыццё, адлюстраванне не толькі на старонках падрыхтаваных ім слоўнікаў і навуковых прац, але і ў мастацкіх творах, якія распавядаюць пра перажытае, убацанае і разам з тым – пра “сустрэчы” са словам. Ужыванне ўстойлівых выразаў у творах пісьменніка-лінгвіста – арганічны працяг клопату даследчыка пра захаванне і ўзбагачэнне роднай мовы, ажыўленне яе каштоўнымі вобразнымі сродкамі, скарбамі шматвяковай народнай мудрасці. Багацце фразеалагічных адзінак (ФА) на старонках кніг Ф. Янкоўскага – таксама сведчанне добрага моўнага густу, грунтоўнага ведання мовы, эрудыцыі і дасціпнасці аўтара.

Бясспрэчным лічыцца той факт, што фразеалагізм валодае большым семантычна-экспрэсіўным патэнцыялам, чым слова. Іманентнай уласцівасцю пераважнай большасці фразеалагічных адзінак з’яўляецца характарыстычнасць, бо ўстойлівы выраз звычайна не проста намінуе, а і ацэньвае, вобразна ці эмацыйна вызначае прадмет думкі. Характарыстычнасць часта імпліцытна закладзена ўжо ў канататыўным элеменце семантычнай структуры фраземы, які можа перавышаць яе дэнататыўны элемент [2, с. 34]. Таму фразеалагізмы можна лічыць дзейнымі экспрэсіўнымі адзінкамі моўнай намінацыі. У прозе Ф. Янкоўскага яны не толькі садзейнічаюць выразнасці маўлення, але і выступаюць сродкам яго суб’ектывацыі і лаканізацыі, бо дазваляюць адначасна намінаваць і ацаніць прадмет, з’яву, дзеянне і г. д., пазбягаючы празмернай апісальнасці і разгорнутых характарыстык. Для прозы, пазбаўленай “сюжэтнага прагматызму” (М. Бахцін) і эвалюцыйнага развіцця характараў, магчымасць нешматслоўнай і дакладнай намінацыі-ацэнкі, закладзеная ва ўстойлівых выразках, становіцца аргументам на карысць іх актыўнага ўжывання.

Аўтар імкнецца да матываванага ўключэння ўстойлівых выразаў у мастацкі радок, абумоўленага ідэйна-тэматычнай накіраванасцю твораў. Яшчэ падчас выдання першага зборніка “Абразкі” пісьменнік так акрэсліў іх змест: “*Пра дарагіх мне простых людзей, пра сустрэчы з радасцю жыцця і характвом працы, пра сустрэчы з родным словам, з роднаю песняю*” [3, с. 5]. Наступныя выданні пацвердзілі абраную тэматыку: вясковыя людзі, жывое народнае слова – улюбёныя “героі” прозы Ф. Янкоўскага. Да іх аўтар найчасцей звяртаецца на старонках сваіх кніг. Таму ў тэкстах пераважаюць літаратурна-размоўныя і дыялектныя фразеалагічныя адзінкі, ужыванне якіх, асабліва ў мове персанажаў, надае мастацкаму маўленню рысы непасрэднасці, нязмушанасці жывой гаворкі і арганічна ўспрымаецца ў мастацкім радку пісьменніка-філолага, на думку якога, “*беларуская народная фразеалогія ёсць і будзе крыніцай мудрасці і характв, крыніцай вобразнасці і экспрэсіўнасці сапраўднага літаратурнага слова*” [4, с. 95].

Ступень квантытатыўнасці фразеалагічных адзінак размоўнага характару ў творах Ф. Янкоўскага даволі высокая – каля 81%. Каля 14,5% складаюць фраземы, не зафіксаваныя фразеалагічнымі слоўнікамі літаратурнай мовы, 4,5% – функцыянальна не замацаваныя за асобным стылем (паводле тэрміналогіі І. Лепешава). Выпадкі ўжывання кніжных фразем адзінкавыя. Колькасная перавага размоўных фразем у мове твораў Ф. Янкоўскага пацвярджае выразную арыентацыю пісьменніка на асаблівасці народнай моватворчасці і моваадчування. Такія фраземы актыўна ўжываюцца ў мове дзейных асоб, ілюструючы асаблівасці народнага светапогляду, дасціпнасць і трапнасць чалавечых назіранняў, абагульненых і зафіксаваных ва ўстойлівых выразках: – *Каб жа ўсё адно! З адным рабіць будзеш душы паслухаючы, а з другім – рабіць і мучыцца* (“Давай насыплю – трымай мех!”); – *Той мінёр, асецін Чочыеў, ні ў агні не гарэў, ні ў вадзе не тануў* (“Спі, наш хлопчык”); – *На сухі лес тыя войны* (“На сухі лес...”). Найчасцей у творах пісьменніка сустракаюцца дзеяслоўныя ФА, асабліва тыя, што адпавядаюць паняццёвым палям руху і ўзаемадзеяння: *разводзіць рукамі, круціць носам, і вухам не весці, слязу пускаць, зашчымила ў грудзях, брацца за галаву, скруціць рогі, загрудкі брацца, вушы нацерці, кпінкі строіць* і інш. Найбольшую групу складаюць фраземы ўнутранага

руху, якія характарызуюць змены псіхічнага ці фізічнага стану чалавека. Такія выразы дазваляюць аўтару лаканічна і трапна перадаць настрой, адчуванні, пачуцці персанажаў.

Размоўныя фраземы з устойлівай сямей-канататам эмацыйнага характару ў структуры стылістычнага значэння валодаюць, як правіла, адначасова і выразнай экспрэсіяй, ацэначнасцю. У тэкстах Ф. Янкоўскага часта сустракаюцца выразы з адценнем ухвалення ці, наадварот, асуджэння: *Лёгкая і спрытная, а з твару – хоць вадвы напіся, ужо мама двух сыноў, яна, сястра, заходзіць у палату* (“Падумаць толькі!”); – *Дзяўчына – адным словам!* (“Дыптываецца, але нашто?”); *Трапілася была такая побач – ну, сэрца ад’яда!* (“Каб у рожкі...”); – *Яму абы валаводды валаводзіць, а табе каб за два ці тры месяцы пенсія прапала?* (“Валаводды валаводзіць”).

Адметнасцю функцыянавання размоўных фразеалагізмаў у тэкстах Ф. Янкоўскага становіцца іх ужыванне ў варыянтных формах. Сярод вядомых відаў варыянтнасці часцей у творах можна сустрэць лексічны, звязаны з заменай аднаго з кампанентаў выразу сінанімічным ці блізказначным словам. Найбольш ілюструюць выпадкі такой субстытуцыі дзеяслоўныя фразеалагізмы. Параўнаем (у дужках даецца агульнаўжывальны кампанент, зафіксаваны на першым месцы ў слоўніку І. Лепешава [6]): *ледзь ногі перастаўляць* (цягаць), *брудзіць* (пэчкаць) *рукі, даводзіць* (даходзіць) *да ладу, шукаць* (даваць) *рады, накланы сцяліць* (біць), *у рожкі стыкацца* (брацца), *рукавы звесіўшы* (спусціўшы), *наводзіць* (вастрыць) *вуха* і інш. Як правіла, субстытуцыя адбываецца ў вобразных фраземах з відавочнай матывацыяй. У адных выпадках заменнік кампанента валодае больш выразнай унутранай формай і тым самым актуалізуе вобразнасць і экспрэсіўнасць самой фраземы, ствараючы стылістычную інавацыю. Напрыклад, *брудзіць рукі – пэчкаць рукі: брудзіць* ‘рабіць брудным’, *пэчкаць* ‘забруджваць, вымазваць’ [5, с. 94, 528]. Першая лексема ў большай ступені выяўляе матывацыю прататыпа фраземы і павялічвае тым самым экспрэсію самой устойлівай адзінкі са значэннем ‘вязацца з кім-н., ублытацца ў што-н. нізкае, непрыстойнае’ [6, т. 2, с. 242]. У іншым выпадку лексема-субстытут валодае большай ступенню стылістычнай маркіраванасці і таму акцэнтуюе стылістычны змест самой фраземы. Напрыклад, ФА *драць на сабе валасы* вызначаецца большай экспрэсіяй у параўнанні з ФА *рваць на сабе валасы* за кошт узмацнення як гукавой, так і семантыка-стылістычнай выразнасці субстытута *драць*.

Фразеалагізмы, функцыянальна не замацаваныя за асобным стылем, сустракаюцца пераважна ў аўтарскім маўленні. Сярод іх найбольш частотнасцю вылучаюцца фраземы *на*

свае вочы, на вачах. Лексема-кампанент *вочы*, што прысутнічае ў абедзвюх устойлівых адзінках, актуалізуе змест прыфразеалагічнага слова *бачыць* і падкрэслівае аўтабіяграфічны аспект многіх твораў Ф. Янкоўскага: пісьменнік нібы наўмысна нагадвае, што ён быў сведкам, а то і ўдзельнікам многіх падзей, апісаных у абразках і апавяданнях (апошняя ФА да таго ж часта дапаўняецца словам *маіх*). Напрыклад: *Тады каля Выбарга на свае вочы бачыў абмарожаных і забітых марозам людзей* (“Полымя”); *Бачыў я не раз на свае вочы: нехта (гэтак было з малымі) збаяўся сабакі і кінуўся ўцякаць...* (“У асеннюю паводку”); *Пад вечар яна, перавезеная хата, на маіх вачах склалася ў чатыры штаблялі* (“Талака, або Радасць мая з маленства”).

Часцей міжстылёвыя фраземы ў тэкстах Ф. Янкоўскага дазваляюць трапна і змястоўна ахарактарызаваць дзеянне ці яго прыкмету: *Абодва любяць кнігу, радуюцца, калі ў руці трапляе цікавая навінка* (“Кніжнік”); *І жартам, і праўду на педсавеце ўзялі з яго слова, калі стане пенсіянерам, будзе хадзіць на паседжанні педсавета, на вечары* (“Настаўніцкая крыўда”); *Неяк непрыкметна стаў весці рэй на вечарынках другі, не Алесь* (“Разведчык”); *У Кастуська ішла, як сёння кажучы, поўнымходам падрыхтоўка да навучальнага года* (“Пастушок”). З прыведзеных кантэкстаў вынікае па-мастацку матываванае ўжыванне дзеяслоўных ФА, да якіх часам цяжка падабраць слова-сінонім. Напрыклад, фразеалагізм *трапляць у руці* мае значэнне ‘аказвацца ў чым-н. уладанні, распараджэнні і пад.’ [6, т. 2, с. 180]. Відавочна, што выкарыстанне замест ФА слова *аказвацца* ці сінанімічных яму *пападаць, знаходзіцца* збедніла б выказванне, пазбавіла б яго вельмі важнага семантычнага нюансу: цікавая навінка – кніга – часам выпадкова трапляе да “кніжнікаў”. ФА *ўзяць слова* мае значэнне ‘дамагацца ад каго-н. абяцання выканаць што-н.’ [6, т. 1, с. 146]. Слоўная эканомія ўстойлівага выразу ў дадзеным выпадку дазваляе лаканізаваць фразу і пазбегнуць празмернага апісання дзеяння, эксплікаванага, па сутнасці, дэфініцыяй ФА. Фразеалагізм *весці рэй* ‘быць завадатарам, верхаводзіць, аказваць уплыў на ход чаго-н.’ [6, т. 1, с. 189] нешматслоўна і выразна характарызуе названае дзеянне. Прыведзеныя назіранні падкрэсліваюць важкасць сэнсава ёмістых ФА, аргументуюць іх выбар аўтарам у якасці тых моўных адзінак, што найбольш выразна і лаканічна абазначаюць пэўныя жыццёвыя праявы. Фразеалагізмы, якія характарызуюць само дзеянне ці даюць ацэнку яго якасці, у тэкстах Ф. Янкоўскага вельмі часта маюць ярка выражаны экспрэсіўны характар, выяўляючы сему інтэнсіўнасці пэўнага працэсу. Гэта відавочна з апошняга прыкладу, дзе ФА *поўным*

ходам падкрэслівае, што хлопчык напружана, актыўна рыхтаваўся да школы.

Адметнасць аўтарскага фразеаўжывання – выкарыстанне ў межах вузкага кантэксту рознастыльвых фразем, што павялічвае семантычную выразнасць маўлення. Напрыклад, змест міжстылёвай ФА *выбівацца з сілы* ‘вельмі стамляцца, знясільвацца, слабець ад якога-н. напружання’ [6, т. 1, с. 229] атрымлівае семантычны працяг і дапаўненне за кошт кантактнага спалучэння з размоўнай ФА *даваць рады* ‘спраўляцца з кім-, чым-н., адольваць каго-, што-н.’ [6, т. 1, с. 351] у наступным кантэксце: *І на сёмым дзясятку, як і на пачатку майго другога дзясятка гадоў, як і на другім, трэцім, завітвае сон: выбіваюся з сілы і рады не магу даць...* (“Сны мае”). Ужытыя побач вылучаныя фраземы стылістычна актуалізуюцца за кошт накладання значэнняў: чалавека адольвае пачуццё знясілення і адчаю, ад якога ён не можа пазбавіцца нават у сне. У першай ФА закладзена эксплікацыя аб’екта дзеяння другой устойлівай адзінкі, а разам яны дакладна перадаюць эмацыйны стан апавядальніка.

Функцыянальную значнасць многіх народных ФА, ужытых у творах Ф. Янкоўскага, падкрэслівае тая акалічнасць, што яны з так званай “фразеалагічнай нерушы” (І. Лепешаў) – не зафіксаванага ў фразеалагічных слоўніках матэрыялу. Вобразнасць, якой звычайна валодаюць такія фраземы, іх арыгінальнасць робяць гэтыя выслоўі яркім стылістычным сродкам моўнай выразнасці, падкрэсліваюць імкненне аўтара да самабытнай манеры выражэння мастацкай думкі. Форма некаторых фразеалагізмаў названай групы часам нагадвае мадэль агульнавядомай устойлівай адзінкі і ўяўляе сабою, па сутнасці, варыяцыю апошняй. Напрыклад: *Была, а потым спынілася з тым аўтарам перапіска, пачуўся, што па-ранейшаму лецечка ў лецечка адпачывае і грунтоўна плануе* (“Абяцанкі-цацанкі”); – *О, дзед!* – казала Тодарава суседка. – *Ён кацяняці чужога за свой век не спалохаў* (“Дзед Тамаш”); – *Праўда, людзі – усюды людзі, і даходзіла да нас з мястэчка, з гміны, што Мальвіне з войтам не маліна* (“Воўчы рот...”). Вылучаныя фраземы паводле мадэлі і семантыкі суадносныя з агульнавядомымі літаратурнымі ФА *з году ў год* ‘пастаянна, на працягу некалькіх гадоў’ [6, т. 1, с. 316], *мухі не пакрыўдзіць* ‘вельмі ціхі, лагодны, пакорлівы’ [6, т. 2, с. 166], *не мёд* ‘нялёгка, мала прыемнага, радаснага’ [6, т. 2, с. 40]. Можна нават адзначыць пэўную тоеснасць семантычнага аб’ёму параўнаных моўных выразаў. “Абноўлены” кампанентны склад ФА арыгінальна высвечвае іх сэнс, актуалізуе непаўторнасць, свежасць ужытых у кантэксце моўных канфігурацый. Празрыстасць унутранай формы такіх выразаў падкрэслівае іх выразную вобразнасць, што стварае адметны мастацкі малюнак і

лёгка “дэшыфруецца” чытачом. Часам дыялектная ФА, паўтараючы пашыраную мадэль агульнавядомых фразеалагізмаў, не паграбуе абавязковага пошуку семантычных паралеляў, але лёгка прачытваецца на падставе структурнай аналогіі. Напрыклад, у апавяданні “Талака, або Радасць мая з маленства” маці так хваліць працаздольнасць свайго сына: – *У дабры гадуецца. З рукамі, з нагамі*. Відавочна, што выраз *з рукамі, з нагамі* мае не прамое значэнне. Напрошваецца параўнанне з самастычнай ФА *з галавой* ‘вельмі разумны, здольны, здатны’ [6, т. 1, с. 287]. На падставе асацыятыўна-лагічнага разважання (галава – цэнтр разумовай дзейнасці; рукі, ногі – аснова фізічнай актыўнасці чалавека) можна прыйсці да заключэння, што выраз *з рукамі, з нагамі* мае перспектыву ўстойлівай дэфініцыі ‘працаздольны, здатны да фізічнай працы’.

Многія прыклады “фразеалагічнай нерушы” вызначаюцца падкрэсленай вобразнасцю і арыгінальнасцю, садзейнічаюць “нетрафарэтной” перадачы зместу. Робіцца відавочнай прагматычная накіраванасць такіх ФА, уведзеных у мастацкі кантэкст, бо “чым большай нестандартнасцю вызначаецца фразеалагічная адзінка, чым далей яна ад тыпізаваных, сацыяльна замацаваных уяўленняў, тым большая імпульсіўнасць яе ўспрымання, тым большае яе экспрэсіўнае ўздзеянне на чытача” [7, с. 73]. Прыведзеную думку пацвярджаюць многія прыклады ўжывання ўстойлівых выразаў у творах Ф. Янкоўскага: *Жыта на слухкіх прасторах зайсёды, у любы год – сцяна сцяною* (“Лазара пяць”); *Зірне, што здаецца, вачыма сколе чалавека. Чорт там скінецца* (“Чорт там скідацца”); *Свідраваў душу грэх: паслаў матку выручаць чужых дзяцей, ну, а яе?* (“Пачвара яна”); *Марудна, па расіны аднаўлялася сіла, працаздольнасць* (“Польмя”); – *Давай так: купім білеты, пад’едзем самі дахаты, – другі ж тыдзень у нашу кватэру і муха не залятала, кватэра адна, без нікога* (“На адпачынку”).

Адметную групу ў творах Ф. Янкоўскага складаюць фразеалагізмы, пабудаваныя на рыфме або таўталогіі: *што гак, то й знак; і смыкам, і языкам; то пра воз, то пра коз; ні ў дзеях, ні ў лецях; рой роєм; масла маслам; камень каменем; казалы накажуць; суша не высушыць, моча не вымачыць*. Эўфанічная структура такіх моўных адзінак павялічвае іх мастацкую каштоўнасць, надаючы пэўнае паэтычнае гучанне праявічому радку. Гэта тыя сродкі моўнай выразнасці і вобразнасці, у якіх нават форма становіцца элементом зместу і набывае самастойную значнасць.

Прыклады “фразеалагічнай нерушы”, уведзеныя ў творы Ф. Янкоўскага, выконваюць не толькі традыцыйныя мастацкія функцыі: вобразнай і лаканічнай перадачы зместу, індывідуалізацыі маўлення, актуалізацыі экспрэсіі. Ведаючы непрыхаваную ўлюбёнасць аўтара ў

родную мову і яго лінгвістычную дапытлівасць, можна выказаць меркаванне пра больш складаную задачу такога фразеаўжывання: пісьменнікі нібы дэманструе бязмежныя магчымасці моўнага выражэння, паказвае тое багацце мовы, якое заслугоўвае патрэбнай ацэнкі і пераходу з вузкакаляльнага ўжытку ў агульнанародны.

Калі ўлічыць, што “фразеалагізмы належаць да таго тыпу моўных адзінак, якія валодаюць прагматычнай зададзенасцю” [7, с. 63], а ў абразках і апавяданнях Ф. Янкоўскага гэтая якасць падкрэслена павялічваецца за кошт адчувальна-эмпірычнага асваення слова як мастацкага вобраза, то заўважаецца досыць шырокі дыяпазон індывідуальна-аўтарскіх прыёмаў выкарыстання ФА. Пісьменнік не толькі звяртаецца да мажлівасцей семантычнай транспазіцыі або варыятыўнай зменлівасці ФА на ўзроўні кампанентаў, але і дэманструе багатыя семантыка-стылістычныя магчымасці актуалізаванай ці мадыфікаванай устойлівай адзінкі. Яркая прыкмета творчай манеры і характэрная адметнасць стылю Ф. Янкоўскага – прыклады аўтарскай трансфармацыі фразеалагізмаў. Выкарыстанне ФА з разнастайнымі зменамі семантычнага і структурна-семантычнага характару дазваляе яшчэ больш прыўзняць стылістычную эфектыўнасць устойлівых моўных адзінак, прыстасаваць іх да патрэб мастацкага кантэксту, абумоўленых сюжэтнай і ідэйна-эстэтычнай накіраванасцю аповедаў. Творчае абыходжанне з фразеалагізмамі характарызуе і самога аўтара як мастака слова: яго валоданне моўным матэрыялам, уменне ствараць пластычныя фразавыя малюнак, адэкватны таму зместу, што яго напаўняе.

Часта Ф. Янкоўскі звяртаецца да магчымасцей двухпланавога выкарыстання фразеалагізмаў, актуалізацыі іх унутранай формы і ў выніку гэтага – узмацнення выразнасці і вобразнасці ўстойлівай моўнай формулы, што, у сваю чаргу, павялічвае і стылістычную значнасць мастацкага маўлення. Дзеля гэтага пісьменнік пашырае структурны склад ФА, ужывае прыёмы семантычнага паралелізму і сутыкнення фраземы і сутучнага з яе кампанентам слова. Напрыклад: *У Аліка былі чатыры новенькія, што яшчэ і самі не панюхалі свайго порыху, зручныя, старанна павараненыя нямецкія пісталеты* (“Алік”); *Чалавек гэты ведае цану слову, надрукаванаму радку, не толькі рыбе... ці заробленаму рублю* (“З Палесся”); – *Ну хто, скажыце, і калі бачыў – ці вы, ці я – тую саранчу на Беларусі? – пускаяў рэдактар у ход пусты ход: “Я не бачыў!” “Я не чуў!”* (“Над рукапісам”).

Абумоўленая суб’ектыўна-прагматычным падыходам аўтара да асэнсавання ўстойлівых моўных формул поліфункцыянальнасць ФА у творах Ф. Янкоўскага мае своеасаблівы характар. Фразеалагізм у пісьменніка – і стылістычны сродак для

стварэння мастацкага вобраза, вобразнага асэнсавання рэчаіснасці, і прыклад-ілюстрацыя (як трэба казаць, *калі* можна ўжыць устойлівы выраз), і цікавы аб’ект даследавання. У сувязі з гэтым у прозе Ф. Янкоўскага вылучаюцца разнастайныя індывідуальна-аўтарскія прыёмы ўключэння фразем у кантэкст, адзін з якіх, досыць адметны, – прыём-дэманстрацыя, ускладнены да таго ж ампліфікацыйнай скандэнсаванасцю ФА. Гэта можа быць нанізванне ілюстрацый-прыкладаў з твораў якога-небудзь пісьменніка ці збіральніка моўных скарбаў (часцей такія прыклады выяўляюцца ў філалагічных абразках і нарысах). Напрыклад: *Бачу і ўспамінаю самабытныя і змястоўныя, гаваркія і характарыстычныя беларускія фраземы: баль задаць, ні пылінкі ні крупіны, дымам несціся (знесціся), штуку падстроіць, вераб’я падпусціць, веры даць, раду трымаць, не трэба руку мераць (не трэба помсціць), (прыбыткаў) як з казла малака, з казла ні воўны ні малака, на ўсе званы барабаныць* (“Чытаю, перачытваю...”); *Здаецца, пырсне і ляжа на паперу жывое, энергічнае, гумарыстычнае: языком бліны мазаць, дня ў раныцы ўкрасці, вялікі пан у сваіх людзях* (“Чытаючы Лукаша Калюгу”). Іншы раз сустракаюцца выпадкі філалагічнай рэфлексіі суб’ектыўнага характару (натуральная з’ява ў творах пісьменніка-лінгвіста): *Не імпанавала мне, як і не імпануе “ражон” і за тое, што чуў: “А ражна яму!” Пагрозлівае, жорсткае. Потым яшчэ хлапчуком вычытаў больш жорсткае і не з маёй роднай гаворкі – “панячэіся на ражне”. Вычытаў ці пачуў “не прыся на ражон”, “не кідайся на ражон”, “не лезь на ражон”* (“З далёкага маленства”). Дэактуалізацыя кантэксту ў дадзеных выпадках павялічвае семантыка-стылістычную самадастатковасць устойлівых выразаў, іх здольнасць да выяўлення разгорнутага вобразнага малюнка (з актуалізацыяй узувальнай функцыі ФА – вобразнага выказвання) і дэтэрмінацыі асацыятыўнага поля ФА, матываванага яе ўнутраным значэннем. У аўтарскім маўленні такія прыём увядзення ФА у кантэкст можа дэманстраваць фразеалагічную парадыгму, ілюструючы сінанімічныя фраземы або фраземы-варыянты. Шмат такіх прыкладаў можна знайсці ў нарысе “З Віцебшчыны, віцебаўскае”: *з адной міскі есці і на адной печыцы разувацца, у адной лазні парыцца; на ўходах пусціцца і драпака зрабіць; рукі сашчапіць і вочы заплюснуць, на кут легчы; вочы выгаліць і вочы вылупіць; нос церці і храпы (чмыхі) церці; дудку падсунуць і дудку падстроіць (падсудобіць); зубы прадаваць і зубы галіць (скаліць); зубкі саладзіць і зубкі бавіць (забаўляць); нос уторкнуць і нос уваткнуць (утрончыць)*. У мове дзейных асоб часта сустракаецца ампліфікацыя сінанімічных ФА, што дазваляе ўдакладніць, узмацніць выказаную думку ці пазбегнуць паўтараў: – *А што было,*

а што знеслі зямелька й людзі – на сухі лес ды на ніцья лозы тое (“На сухі лес...”); – У вас тут і лес пад бокам. Грыбы і ягады пад носам. Поле добрае. І да дарогі як каменем дакінуць (“Цётка Гэля з Камарнікаў”). Такі прыём актуалізуе да таго ж экспрэсіўную функцыю ФА.

Як адзін з яркіх сродкаў мастацкага пазнання і адлюстравання рэчаіснасці фразеалагізмы маюць мажлівасць ажыўляць тэкст, надаваць яму выразнасць і рухомасць, экспрэсіўную гнуткасць. Проза Ф. Янкоўскага ў поўнай меры выяўляе названыя якасці ўстойлівых выразаў. Схільнасць да жывой фразы, вобразнай і лаканічнай перадачы зместу абумовілі пошук і выбар пісьменнікам адпаведных, стылістычна матываваных ФА, індывідуальны падыход да іх увядзення і выкарыстання ў межах мастацкага цэлага. Фразеалагізмы ў творах Ф. Янкоўскага не толькі садзейнічаюць трапнасці і выразнасці мастацкага маўлення, але

і становяцца яркай прыкметай самабытнага стылю аўтара, які імкнуўся ў самім слове адшукаць вобраз і высвецціць яго.

Спіс літаратуры

1. Малажай, Г. М. Руплівы даследчык і выдатны педагог (Слова ў кантэксте пашаны і памяці) / Г. М. Малажай // Моўныя адзінкі і кантэкст. – Мінск : Выш. шк., 1992. – С. 6 – 22.
2. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 223 с.
3. Янкоўскі, Ф. Абрэзкі / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1972. – 142 с.
4. Янкоўскі, Ф. Беларуская мова / Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 333 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск : БелЭн, 1996. – 783 с.
6. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
7. Аксамітаў, А. С. Функцыянаванне і ўспрыманне фразеалагізмаў у тэксте Якуба Коласа / А. С. Аксамітаў // Роднае слова. – 1996. – № 7. – С. 62 – 73.

Ларыса ЯЎДОШЫНА,
кандыдат філалагічных навук.

Васіль ЖУКОВІЧ

БУДЗЕ СВЯТА ЖНІВА

Дытціх

Светлай памяці Ф. Янкоўскага

1

Гаспадар быў цудоўны – і справу вяршыў:
шчыраваў на палетках багатай душы.
Быў ён сейбіт, які забываў пра сябе,
так аддадзены ўвесь запаветнай сяўбе!
Пра сваю Беларусь, ясны дзень яе дбаў,
ліст апошні пакуль на зямлю не апаў.
Заклапочаны, і не заўважыў, калі
ўдалячынь чарадой праплылі жураўлі.
Спрацаваны, збалелы, пайшоў на спачын...
К сэрцу вобраз яго прыхінем, памаўчым.
А наперадзе – будні і святы ЖНІВА,
з адчуваннем прасторы яго, хараства.
І наперадзе – сейбіту нізкі паклон
за натхнёную працу, за радасны плён.

2

У родным краі – вецер, золь.
І пацямнелі пожны.
Прыносіць радасць мне і боль
лісток ад вас апошні.

Туга душу мне ўскалыхне
над лесвічкай радочкаў:
шчаслівых зычыце вы мне
гадоў,
гадкоў,
гадочкаў.

О, напісаць прачула так
і ў слове так іскрыцца
сардэчны толькі мог мастак,
адметны слова рыцар!

Яны ідуць,
бягуць,
ляцяць,
ці шчасны лёс, ці горкі, –
гады жыцця, гадкі жыцця,
гадочки – знічкі-зоркі...

Й вам зычыў я дабра. Але
цяпер вы так далёка!
За тую вы мяжу далей,
што можа бачыць вока...

Жыццёвай лесвіцай крутой
прыгожы, далікатны,
прайшлі вы з годнасцю такой,
вучоны – і выдатны!
Народа вучань залаты,
Настаўнік Беларусі,
да вашых словаў, мне святых,
усёй душой хінуся.

1990, 1993.

ВЫКАРЫСТАННЕ ЭЛЕМЕНТАЎ ЭТЫМАЛАГІЧНАГА КАМЕНТАРЫЯ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

ПАВОДЛЕ ФІЛАЛАГІЧНАЙ СПАДЧЫНЫ ФЁДАРА ЯНКОЎСКАГА

Этымалагічны каментарый (ЭК) усё актыўней уваходзіць у практыку школьнага выкладання беларускай мовы як дапаможны і разам з тым дзейсны сродак узбагачэння слоўніка, павышэння арфаграфічнай і ў цэлым моўнай культуры вучняў. Асноўная задача гэтага вучэбнага прыёму – паказ этымалагічнай сувязі роднасных слоў, у якіх у працэсе функцыянавання па нейкіх прычынах гэтыя этымалагічныя, роднасныя сувязі істотна зацямяніліся і вызначаюцца ўжо з цяжкасцю, нярэдка дзякуючы прымяненню спецыяльных метадык або з дапамогай этымалагічных слоўнікаў.

Этымалагічны каментарый у структурных адносінах – вузейшае за этымалагічны аналіз паняцце, тут выкарыстоўваюцца асобныя элементы этымалагічнага аналізу ў залежнасці ад мэты і матэрыялу, які разглядаецца. Пры гэтым такія асноўныя патрабаванні метадыкі, як даступнасць, улік узроставых асаблівасцей, узровень падрыхтаванасці класа, павінны ўлічвацца настаўнікам і ў гэтым выпадку. Этымалагічны каментарый не зусім лёгкая справа. Школьныя падручнікі не заўсёды даюць патрэбны матэрыял, ад настаўніка этымалагічная даведка да таго ці іншага слова вымагае спецыяльных ведаў з гістарычнай лінгвістыкі, карэктнага выкарыстання тэрміналогіі, “тлумачальнага”, метадычнага ўмення, а самае галоўнае – пад рукой павінны быць патрэбныя прыклады. Прапануем такі матэрыял (паводле публікацый Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага).

У манаграфічных працах, у спецыяльных артыкулах, якія можна назваць этымалагічнымі нарысамі або этымалагічнымі эцюдамі, Ф. Янкоўскі раскрывае паходжанне тых ці іншых слоў, тлумачыць паслядоўнасць змяненняў у іх форме, марфемнай будове, паказвае зрухі ў семантыцы. Так, у манаграфіях “Роднае слова” (1972), “Беларуская мова” (1978), вучэбным дапаможніку для студэнтаў “Гістарычная граматыка беларускай мовы” (1989) ды іншых аўтар падрыхтаваў этымалагічныя даведкі да слоў *абаранак*, *абярнуць*, *блашчыца*, *будзень*, *віж*, *віжаваць*, *восці*, *вывіжоўваць*, *вязьмо*, *гуслі*, *досыць*, *збожжа*, *згода*, *ільгота*, *карэц*, *лесвіца*, *нашча*, *нашчадак*, *падперазаць*, *падчарка*, *памяло*, *пашча*, *перавясла*, *прасніца*, *прызба*, *прымы*, *сведка*, *святдзень*, *снеданне*, *тыдзень*, *чан* і г. д. Гэты матэрыял застаецца актуальным і можа быць выкарыстаны ў этымалагічным каментарый на школьным уроку.

Пачаць такую размову на ўроку можна з назірання над некалькімі словамі, якія ўтвараюць этымалагічнае гняздо*; роднасныя каранёвыя марфемы ў гэтых словах адрозніваюцца, таму этымалагічная сувязь паміж іх значэннямі распазнаецца не адразу. Зручны прыклад – ланцужок аднакаранёвых слоў *вар* ‘вада ў стане кіпення або якая толькі што закіпела’ – *абварыць* – *абаранак*. Спачатку варта вызначыць часцінамоўную прыналежнасць названых слоў, потым – іх значэнні ў сучаснай мове, затым вылучыць марфемы: *вар*□ – *аб-вар-ы-ць* – *абаранак*□. Пры параўнанні высвятляецца, што карань першых двух слоў адрозніваецца ад караня апошняга слова. Тлумачэнне выяўленага адрознення і складае змест этымалагічнага каментарыя. На гэтым этапе трэба звярнуцца ў мінулы стан слова, якое страціла этымалагічную сувязь з роднаснымі адзінкамі. Такое ў гэтым пераліку слова *абаранак*. Тут важна развесці гістарычны (*аб-вар-ан-ак* ← **об-вар-ан-ѣк-ѣ****) і сучасны склад аналізаванага слова (*абаранак*□) у свядомасці вучняў (асабліва сярэдняга ўзросту). Настаўнік абавязкова павінен звярнуць увагу школьнікаў на ранейшую марфемную будову этымалагічна зацемяненага слова, вызначыць крыніцу, час і спосаб яго ўтварэння. Вучняў, хутчэй за ўсё, зацікавіць не сама былая форма, а змест, былое значэнне, таму высвятленне даўняга значэння слова абавязковае. Сувязь слова *абаранак* і слоў з каранем *вар-* тлумачыцца даўняй тэхналогіяй прыгатавання абаранкаў: іх апускаюць у вар, абварваюць перад тым, як пячы. Стрыжнёвае, зыходнае значэнне дэ-этымалагізаванага слова *абаранак* – ‘печыва, якое папярэдне абварваецца’.

Наступны этап бадай што самы складаны: настаўніку давядзецца ў адаптаванай лінгвістычнай тэрміналогіі (з улікам узроставых асаблівасцей і ўзроўню падрыхтаванасці школьнікаў) даць гістарычны каментарый тых змяненняў, якія адбыліся на шляху ад старажытнай эпохі ў напрамку да нашага часу: у слове *абаранак* у старажытнасці страціўся зычны *в*. Такія змены не былі адзінкавымі, яны закранулі словы, дзе была група зычных *бв*: *абоз* (з **об-воз-ѣ*), *абадок* (з **об-вод-ѣк-ѣ*). З часам

* **Этымалагічнае гняздо** – семантычная група, арганізаваная іерархічна; яна ўключае словы пэўнага (рэканструяванага) караня, у адносінах да якіх дапускаецца іх генетычная супольнасць.

** Словы, запісаныя курсівам і пад астэрыскам (*), адносяцца да дапісьмовай эпохі. Старажытная літара *ѣ* абазначае гук, блізкі ў вымаўленні да [о].

адпаў канцавы галосны, у перадапошнім складзе старажытны галосны *ъ* змяніўся на *о*, пазней адбыўся пераход *о* → *а* (аканне).

На заключнай стадыі этымалагічнага каментарыя важна падкрэсліць: 1) словы ў працэсе развіцця могуць мяняць сваё гукавое аблічча; 2) гэта можа прыводзіць да зацяжнення роднасных (этымалагічных) сувязей і нават да іх разрыву паміж этымалагічна аднакаранёвымі словамі. Назвы, этымалагічна празрыстыя ў мінулым для аднаго пакалення, у далейшым для іншых пакаленняў могуць стаць непразрыстымі, зацемненымі. І працэс гэты пастаянны, паколькі мова – жывы арганізм, які знаходзіцца ў бесперапынным развіцці. Фанетычна змененае слова *абаранак* губляе сувязь з ранейшай назвай (*вар, варыць*), якая выступала ў якасці зыходнага значэння. Гэта зусім не азначае, што слова, якое губляе этымалагічную сувязь з першапачатковым роднасным каранем, г. зн. якое дээтымалагізуецца, перастае быць ужывальным.

Завяршаючы размову, можна прапанаваць вучням дапоўніць этымалагічны ланцужок іншымі аднакаранёвымі словамі сучаснай мовы (у такім выпадку настаўнік павінен падрыхтаваць іх загадка: *вар-энн-е, на-вар, по-вар*).

Размова пра этымалогію слоў на ўроку беларускай мовы была б не інфарматыўнай без упамінання адзінага ў беларускім мовазнаўстве “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” (ЭСБМ) [1] – абавязковай крыніцы ў падрыхтоўцы ЭК. Пакуль што не створаны этымалагічны слоўнік для школы, таму ў вучэбнай дзейнасці акадэмічны слоўнік можна быць выкарыстаны толькі старшакласнікамі з прадуманым, дазіраваным заданнем па канкрэтных лексемах. Настаўнік павінен папярэдзіць школьнікаў пра спецыфіку слоўнікавага артыкула ЭСБМ, напрыклад, этымон* (унутраная форма часу ўзнікнення слова, яго зыходнае значэнне) загаловачнага слова раскрываецца, як правіла, у канцы слоўнікавага артыкула пасля супастаўлення розных і нават процілеглых думак этымолагаў, часам унутраная форма слова фармулюецца як навуковае меркаванне або з ліку прыведзеных выбіраецца найбольш верагоднае тлумачэнне паходжання слова.

Ніжэй падаюцца словы, выбраныя з апублікаванай філалагічнай спадчыны Ф. Янкоўскага. Яны ў асобных выпадках дапоўнены аднакаранёвымі, каб сфарміраваць дастатковае для назірання этымалагічнае гняздо, і забяспечаны неабходным каментарыем. Дадаткова падаюцца і іншыя, прыдатныя для ЭК у розных узроставых катэгорыях школьнікаў ланцужкі гістарычна аднакаранёвых слоў, на прыкладзе якіх можна разгледзець парушэнне этымалагічна роднасных сувязей. Зрэшты, лінейную

даўжыню этымалагічнага гнязда настаўнік можа рэгуляваць пры неабходнасці, галоўнае, каб у ім знаходзілася дээтымалагізаванае слова.

Весць □ ‘паведамленне, вестка’ – **вест-к-а** ‘паведамленне, весць’ – **нявест-а** ‘дзяўчына, якая выходзіць замуж, а таксама дзяўчына, якая дасягнула шлюбнага ўзросту’. Зыходнае значэнне ‘ведаць’ у гэтых аднакаранёвых словах ужо не відавочнае і вызначаецца толькі ў выніку этымалагічнага аналізу. У старажытнасці названыя роднасныя словы мелі карань *вед-* (← **вѣд-**), а іх марфемная структура была іншая: *вѣд-т-ь****, *вѣд-т-ьк-а, не-вѣд-т-а*. Словы *весць* і *вестка* ўтвораны суфіксальным спосабам. Розніца толькі ў тым, што першае паходзіць ад *вед-* і суфікса *-ц* (← *-т*), які сёння не вылучаецца, а другое ад асновы *вест-* (← **вѣд-т-*) і суфікса *-к-*. На месцы зычнага *д* яшчэ ў дапісьмовы час у выніку распадабнення групы зычных **дт* узнік гук *с*. Першапачаткова слова *нявеста*, паводле адной з прапанаваных этымалогій, азначала ‘невядомая’ [1, т. 6, с. 60].

Досыць □ ‘у дастатковай меры’ – **сыт-ы** ‘які наеўся ўдосталь’, ‘які жыве ў дастатку, у раскошы’ – **на-сыч-а-ць** ‘карміць уволю’, ‘напаўняць што-н. якім-н. рэчывам у вялікай колькасці’. Зыходнае значэнне ў гэтай групе слоў – ‘задавальненне, насычанасць’. Прыслоўе *досыць* узнікла ў выніку зрашчэння прыназоўніка *до* і назоўніка *сыць* у родным склоне адзіночнага ліку. У старажытнасці спалучэнне *до сыти* азначала ‘да задавальнення’ або ‘да поўнага насычэння’. З часам у слове *досыти* памякчыўся *т* → *ц* (цеканне), страціўся канцавы *і*, націск замацаваўся на першым складзе. У сучаснай мове этымалагічная сувязь паміж прыслоўем *досыць* і словамі *сыты, насычаць* зацяжнілася. Адбылося гэта найперш з-за змянення гукавога аблічча прыслоўя *досыць*. Цяпер у ім не вылучаецца прыстаўка, аснова стала непадзельнай.

Дых-а-ць – **тхор** □ ‘шашок, драпежная жывёліна сямейства куніцавых’ – **натхн-енн-е** ‘стан творчага ўздыху’, ‘захапленне’. Першапачатковае, матывацыйнае значэнне для прыведзеных слоў – ‘выдыхаць, рухаць паветра’. Назоўнікі *тхор* і *натхненне* ў сучаснай мове з гэтым значэннем ужо не суадносяцца. Слова *тхор* утварылася суфіксальным спосабам ад караня **дъх-* і суфікса *-ор-*. Першапачаткова яно мела значэнне ‘жывёліна з непрыемным пахам’ (вядома, што *тхор* мае залозы, якія вылучаюць непрыемны пах). Слова *натхненне* ўзнікла ад даўняга дзеяслова *натхнуць* ‘унушыць каму-н. спосаб свайго мыслення’ [1, т. 6, с. 266], які, у сваю чаргу, паходзіць ад *тхнуць* ‘дыхнуць’, ‘павеяць, дунуць’ [1, т. 14, с. 279]. Ва ўсіх іх спалучэнне *тх* – былы фа-

** Гук *ѣ* (*ь*) у старажытны перыяд меў характар “закрытага” [e], а магчыма, і дыфтонга [ie].

*** Старажытная літара *ѣ* абазначае гук, блізкі ў вымаўленні да [e].

* **Этымон** – ад гр. *etymon* ‘ісціна, асноўнае значэнне слова’.

нетычна зменены карань *дѣх-. На страту этымалагічнай сувязі паўплывалі змены ў гукавым абліччы, якія схематычна можна паказаць так: *дѣх-ор-ѵ* → *дхор'* → *тхор'* → *тхор* (страга рэдукаваных ѵ, ѵ, прыпадабненне звонкага д перад глухім х, зацвярдзенне р); *на-дѣх-н-ен-ьй-е* → *надхненіе* → *натхненне* (з аналагічнымі змяненнямі рэдукаваных і д, падаўжэнне зычнага н). Разгледжанае этымалагічнае гняздо можа быць пашырана за кошт роднасных *дыханне, выдых, дух, душа, дуць* ды інш.

Нож □ – **ніз-к-а** ‘нанізаныя на нітку, дрот якія-н. аднародныя прадметы (грыбы, пацеркі і пад.)’ – **пра-ніз-лів-ы**. Слова гэтага этымалагічнага гнязда аб’ядноўваюцца агульным значэннем ‘востры, які праколвае’. Зычны ж у слове *нож*, у якім этымалагічна ўвасоблена значэнне ‘быць вострым’, утварыўся яшчэ ў дапісьмовы час са спалучэння *зі: *нозіѵ → *ножь* → *нож* (страга рэдукаванага і зацвярдзенне ж). Змена ў гукавым абліччы спрыяла страце этымалагічнай сувязі назоўніка *нож* як з першапачатковым значэннем, так і з гістарычна аднакаранёвымі словамі. Слова *нож* можна параўнаць з аднакаранёвым дыялектным або рускім літаратурным *заножа* ‘стрэмка’, дзе гістарычна вылучаюцца прыстаўка *за-* і карань *ноз-*: *за-ноз-а*. Яно паходзіць ад даўняга дзеяслова *zanoziti ‘пракнучь, пракалоць’ [1, т. 3, с. 296]. Назоўнік *ніз-к-а* ўтвораны суфіксальным спосабам ад *nizati ‘прагыкаць, працінаць’. Сэнсавая сувязь слоў *нізка, пранізілівы* ў сучаснай мове з даўнім матывацыйным значэннем вызначаецца толькі пры этымалагічным аналізе.

Збожж-а ‘агульная назва хлебных злакавых раслін, ‘зерне’ – **Бог** □ ‘паводле рэлігійных уяўленняў, вярхоўная істота, якая стварыла свет і кіруе ім’. Першапачатковае значэнне слова *Бог* – ‘той, што надзяляе’ [1, т. 1, с. 366]. У слове *збожжа* адлюстравалася якраз гэтая матывацыйная прымета. Чалавек верыў у незвычайную, Боскую сілу, “якая з сонцам і цеплынёю прыносіла ежу: зярняты, лісце і інш.” [2, с. 282]. У дапісьмовы час у слове вылучаліся прыставачныя і суфіксальныя марфемы: *сѵ-бог-ьй-е. З часам фанетычнае аблічча слова зазнала змены: *гѵ* змянілася на *жѵ*, страціліся рэдукаваныя галосныя ѵ, ѵ, глухі зычны с пад уплывам звонкага б змяніўся на з, мяккі ж падоўжыўся (*жж*), пазней, як і ўсе шыпячыя ў беларускай мове, зацвярдзеў, канцавы е змяніўся на а (аканне): *сѵ-бог-ьй-е → *сѵ-бож-ьй-е → с-бож-ьй-е → з-бож’ж’-е → *збожжа*. У сучаснай мове слова *збожж-а* мае непадзельную аснову, семантычная сувязь з матывацыйным словам *Бог* страцілася.

Льгот-а – **лѣг-к-і** – **не-лѣг-а** ‘не можна, няма магчымасці’. Гэтыя словы маюць у складзе старажытны карань *лѣг-, а этымонам да іх выступае даўняе *лѣга ‘лёгкасць, магчымасць’ [1, т. 3, с. 379]. Роднасная сувязь з першапачатковым значэннем зацямнілася ў слове *льгота*. Утварылася

яно суфіксальным спосабам: *лѣг-от-а. З часам гукавое аблічча слова змянілася, выпаў рэдукаваны галосны ѵ, перад новай групай зычных л’г узнік прыстаўны і, які ўваходзіць у карань: *лѣгот-а* → *л’гот-а* → *іл’гот-а*. Былы суфікс -от- стаў часткай караня, аснова цяпер непадзельная.

Част-к-а – **кусок** □ – **шчасц-е**. Этымон – ‘частка, доля’. Слова *шчасце* вытворнае, гістарычна ў ім вылучаюцца даўні карань -кѣс-*, прыстаўка *сѵ-*, суфіксы -т-, -ьй-. Літаральна мела значэнне ‘з (добрай) часткай’, інакш кажучы, той, хто атрымліваў добрую частку (напрыклад, пры падзеле спадчыны, маёмасці ці чагосьці падобнага), заставаўся са шчасцем, г. зн. з часткай, доляй. На працягу стагоддзяў гукавое аблічча слова мянялася, схематычна фанетычныя змены можна паказаць так: у дапісьмовую эпоху – *сѵ-кѣс-т-ьй-е → *сѵ-час-т-ьй-е* (тут к змяніўся на ч; а ѣ – на а); у пісьмовую эпоху – *с-час-т-ьй-е* (адбылася страта рэдукаваных ѵ, ѵ) → *шчас’ц’е* (свісцячы с перад ч супаў са сваім парным шыпячым ш, што знайшло адлюстраванне ў сучасным напісанні). З часам слова *шчасце* набыло іншыя значэнні – ‘стан і пачуццё поўнай, найбольшай задаваленасці’, ‘поспех, удача’.

У слове *частка* яшчэ ў дапісьмовую эпоху адбыўся пераход к у ч, у пісьмовую эпоху шыпячы зацвярдзеў. У слове *кусок*, дзе гістарычна вылучаліся каранёвая і суфіксальная марфемы (*кѣс-ѵк-ѵ**), цяпер не выдзяляецца былы суфікс -ок (← -ѵк), аснова непадзельная. Такім чынам, змена гукавага аблічча прыведзеных слоў, перабудова іх марфемнай структуры, развіццё некаторымі з іх новых значэнняў сталі прычынай разрыву этымалагічных сувязей. Носьбітамі сучаснай мовы гэтыя словы як роднасныя ўжо не ўспрымаюцца.

Этымалагічны каментарый пры сістэматычным выкарыстанні будзе паступова фарміраваць у вучняў уменне заўважаць новыя (найперш у сваім асабістым слоўніку) словы, тлумачыць іх значэнні, запамінаць напісанне і ў цэлым паспрыяе таму, каб задумацца пра вытокі слоў, іх функцыянаванне ў мове, успрымаць мову як жывую сістэму, якая перажывае пастаянныя змены і якую немагчыма за-свойваць асобна ад гісторыі і культуры свайго народа. Навуковая спадчына Фёдара Янкоўскага дае для гэтага неабходны, карысны і цікавы матэрыял.

Спіс літаратуры

1. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.** – Мінск : Навука і тэхніка, 1978 – 1993. – Т. 1 – 8 ; Беларус. навука, 2004 – 2017. – Т. 9 – 14.
2. **Янкоўскі, Ф. М.** Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф. М. Янкоўскі. – 3-е выд., выпр. – Мінск : Выш. шк., 1989. – 301 с.

Віктар НЕСЦЯРОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

* Літару ѣ трэба чытаць як [ен].

** Літару ѿ трэба чытаць як [он].

ПОСТАЦІ БЕЛАРУСКАЙ НАВУКІ: ПРАФЕСАР ФЁДАР ЯНКОЎСКИ

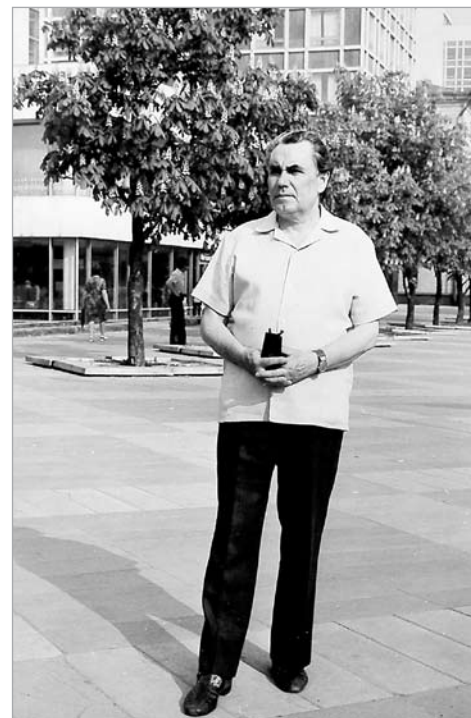
Выкладанне дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” стварае выдатную магчымасць для пашырэння здабыткаў філалагічнай беларускай навукі ў асяроддзі навучэнскай моладзі: даследаванне працэсаў станаўлення і развіцця беларускай навукі ў XX ст. праз прызму жыццёвага і творчага шляху гістарычных асоб, якія сталі постацямі эпохі, паказ дасягненняў беларускай філалагічнай навукі ў кантэксце тварэння сучаснай беларускай літаратурнай мовы і класічнай мастацкай літаратуры на ёй.

Наследаванне жыццёвых прынцыпаў прафесара Фёдара Янкоўскага знаходзіць рэалізацыю ў навукова-педагагічнай дзейнасці яго паслядоўнікаў. Прапануем навукова-метадычныя матэрыялы з уласнага вопыту працы са студэнтамі ў Беларускім дзяржаўным тэхналагічным універсітэце на факультэтах тэхналогіі і тэхнікі лясной прамысловасці, хімічнай тэхналогіі і тэхнікі, тэхналогіі арганічных рэчываў і інш.

Распрацоўка матэрыялаў пачалася да юбілейнай даты (85-годдзя з дня нараджэння прафесара Ф. Янкоўскага), была падрыхтавана і праведзена навукова-практычная канферэнцыя на I курсе БДТУ, у межах падрыхтоўкі да якой прадугледжвалася асвятленне біяграфіі і навуковых дасягненняў вучонага (гл. *дадатак 1*).

Навуковыя выступленні на канферэнцыі былі спалучаны з блокам мастацкіх твораў Ф. Янкоўскага і вершаў-прысвячэнняў прафесару Ф. Янкоўскаму. У межах канферэнцыі прайшоў конкурс чытальнікаў сярод студэнтаў розных факультэтаў універсітэта. Ставілася мэта: праз падрыхтоўку дакладаў на беларускай мове пашыраць і развіваць кагнітыўную функцыю сучаснай беларускай літаратурнай мовы, а праз дэкламацыю дэманстраваць высокую эстэтычную сутнасць беларускага слова, выходзяць добры густ, выпрацоўваць на ўзорных тэкстах крытэрыі ацэнкі мастацкіх твораў.

Мастацкая проза Ф. Янкоўскага – а ён, заслужаны дзеяч навукі Беларусі, доктар філалогіі, прафесар, спалучаў навуковыя заняткі з літаратурнай творчасцю – вылучаецца шырокім пазнавальным зместам і глыбокім маральна-этычным уздзеяннем. Мастацкае чытанне літаратурных абразкоў, эсэ, апавяданняў спрыяе выхаванню патрыятызму, умацоўвае пачуццё нацыянальнай годнасці. Абагульняльны акорд да навуковых выступленняў на канферэнцыі – верш “Памяці Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага” Ніны Мацяш (гл. *дадаткі 2, 3*).

Па выніках канферэнцыі ўсе ўдзельнікі атрымалі кнігу “З нялёгкіх дарог” – выбраныя творы Ф. Янкоўскага.

Працягам стаў дыпломны праект студэнткі 5-га курса Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта Т. Мезен па рэдакцыйна-выдавецкай падрыхтоўцы да перавыдання манаграфіі “Беларуская мова” Фёдара Янкоўскага ў складзе другой серыі “Гісторыка-літаратурныя помнікі” Міжнароднага фонду “Беларускі кнігазбор”.

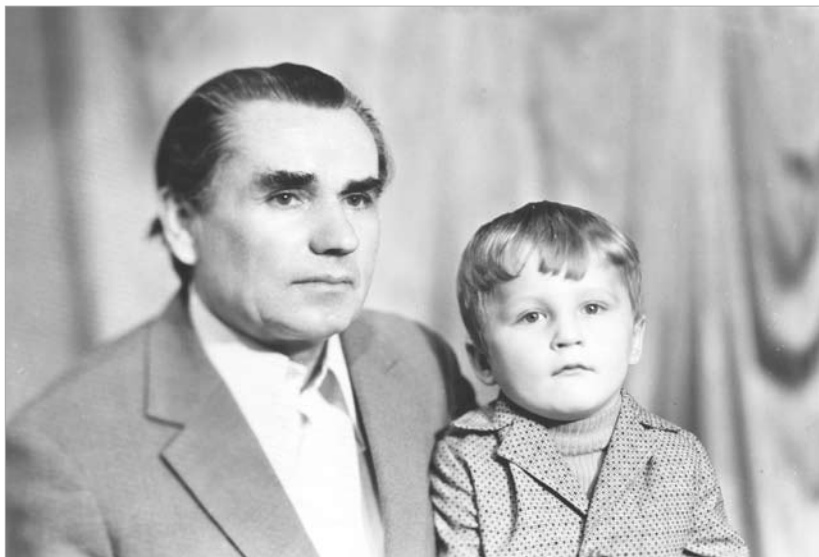
Тлумачальная запіска складаецца з 7 раздзелаў: ва ўводзінах даецца тэарэтычнае абгрунтаванне праекта; у першым раздзеле змешчаны ўсебаковы рэдактарскі аналіз рукапісу; у другім падаецца рэдактарскае заключэнне; у трэцім апісана рэдагаванне рукапісу; чацвёрты раздзел уключае тэхналагічную схему выдання рукапісу, а таксама выбар і абгрунтаванне выбару фармату будучай кнігі, варыянта яе афармлення, гарнітуры і кегля, прыведзены падлікі аб’ёмаў рукапісу і выдання; у пятым раздзеле апісваецца тэхналагічны варыянт паліграфічнага выканання выдання: спосаб друку, абсталяванне, асноўныя матэрыялы, разлік загрузкі па друкарскіх працэсах; у шостым раздзеле прыведзены асноўныя эканамічныя падлікі: разлік неабходных матэрыялаў, фонду аплаты працы, амартызацыйных адлічэнняў, планаваных прыбыткаў, каш-

тарыс агульнавыдавецкіх расходаў, калькуляцыя сабекошту выдання; у сёмым раздзеле апісана маркетынгавае даследаванне да перавыдання манаграфіі; у заключэнні падведзены вынікі праведзенай работы.

Юбілейная дата 90-годдзя Ф. Янкоўскага адзначалася ў Беларусі як знакавая падзея ХХІ ст. Асноўная ўвага была звернута на даследаванне жыццёвых прынцыпаў Фёдара Янкоўскага, які ўвайшоў у гісторыю як спадчынік справы вялікіх папярэднікаў беларускай навукі – Яўхіма Карскага, Віктара Баркоўскага і інш.

Былі падрыхтаваны: 1) праект юбілейнага альбомнага выдання (выканала студэнтка 5-га курса Н. Лабецкая), што разглядаецца як важны крок па ўшанаванні памяці выдатнага вучонага, пісьменніка і незабыўнага настаўніка для шматлікіх пакаленняў студэнтаў і аспірантаў. Вынікам стварэння канцэпцыі альбомнага выдання стала ўсебаковае адлюстраванне жыццёвага лёсу, навуковай дзейнасці і мастацкай творчасці прафесара Ф. Янкоўскага як тыповага прадстаўніка беларускай творчай інтэлігенцыі другой паловы ХХ ст. Храналагічны прынцып падачы матэрыялу дазволіў паказаць Ф. М. Янкоўскага ў розных планах: беларускі настаўнік, у гады вайны – камандзір партызанскай разведкі атрада “Грозны”, пасляваенны аспірант, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства Мінскага педінстытута, прафесар, доктар філалагічных навук, заслужаны дзеяч навукі БССР, член Саюза пісьменнікаў БССР і СССР; 2) конкурсны навуковы праект “Постаці беларускай навукі ХХ ст.: Фёдар Янкоўскі” па выніках даследчай працы студэнткі 3-га курса (К. Зубко). Мэта і задачы навуковай студэнцкай працы прадугледжвалі такі канцэптуальны падыход, у аснове якога скіраванасць на вялікія інтэлектуальныя набыткі беларускага народа. Самабытная культура, адна з самых багатых у свеце, павінна быць запатрабавана шырокімі коламі грамадства. Збор і захаванне інфармацыі пра тых людзей, якія непасрэдна ўзбагалі беларускую культуру – надзённая патрэба нашага часу; 3) падрыхтаваны і прачытаны на Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Каб жыло наша слова”, прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння Ф. М. Янкоўскага, даклад В. Мароз і навуковае паведамленне К. Зубко, дзе знайшлі адлюстраванне асноўных аспектаў навуковай спадчыны Ф. Янкоўскага.

Па выніках канферэнцыі апублікаваны навуковыя артыкулы: “Прафесар Фёдар Янкоўскі –

Фёдар Янкоўскі з унукам Юрасём.

даследчык гісторыі мовы” В. Мароз; “Імя прафесара Фёдара Янкоўскага ў беларускай навуцы ХХ ст.” І. Зубко.

Усведамленне высокага служэння Бацькаўшчыне, узбагачэнне і ўзвелічэнне духоўных набыткаў свайго народа стала сутнасцю жыццёвага шляху Ф. Янкоўскага, чые навуковыя набыткі яскрава дэманструюць вялікі творчы патэнцыял беларускай нацыі і сутнасныя аспекты культурна-адукацыйнай сферы Беларусі другой паловы ХХ ст.

Фёдар Янкоўскі з кагорты беларускай інтэлігенцыі ХХ ст., ён не проста пакінуў значны след у навуцы, культуры, мастацтве, але і стаў заснавальнікам новых напрамкаў творчасці, новых галінаў беларускай навукі. Вучоны быў глыбока перакананы, што *“наш час вымагае не бяспрыкладнага існавання, а жыцця, запоўненага клопатам і працаю, жыцця для Радзімы-Бацькаўшчыны”*. Справай яго жыцця стала служэнне Беларусі адна і да канца. У гісторыі беларускай культуры ён застаўся не толькі вядомым навукоўцам-лінгвістам, але і незабыўным настаўнікам па прафесіі і прызванні для многіх пакаленняў студэнтаў.

Дадатак 1.

План студэнцкай навукова-практычнай канферэнцыі “Фёдар Янкоўскі – лінгвіст і пісьменнік” (да 85-годдзя з дня нараджэння)

Даклады:

1. “Мова – душа самой душы народа” (А. Касянчук).
2. Фёдар Янкоўскі – заснавальнік беларускай фразеалогіі (К. Рагляк).
3. Беларуская мова: гісторыя і сучаснасць (Н. Шпаковіч).
4. Рэалізацыя навуковых ідэй Фёдара Янкоўскага ў працах яго вучняў (П. Войтаў).

5. З гісторыі станаўлення беларускай фразеалогіі як навуковай галіны (Р. Шэшко).

6. Уласнабеларуская лексіка ў апісанні праф. Ф. Янкоўскага: гаваркія словы (Д. Елісееў).

Дадатак 2.

На світанні ці змярканні, золкаю ці ведранаю ноччу, хмурым ці сонечным днём – заўсёды і ўсюды жыццё маё не будзе дзеля кавалка хлеба; найгалоўнейшае, ад чаго не адступлюся, хоць апынуся ці ў акопах, ці ў шпіталі, хоць буду халодны ці галодны, – маё роднае слова, родная натура вялікага краю, родная Беларусь. Вы – мая радасць і ўцеха, вы – мая скруха і боль, вы – маё шчасце, жыццё (Ф. Янкоўскі. Перад бацькавым полымем).

Вынішчэнне здабыткаў народа (а яно, бязлітаснае, жорсткае вынішчэнне, прыходзіла за доўгую гісторыю Беларусі многа разоў і з розных бакоў), вялікія страты краю (ад спальвання гарадоў, мястэчкаў, вёсак, пасёлкаў да людаедскага забойства гітлераўцамі ляснічых і настаўнікаў, пчаляроў і плытагонаў, бабулек і ўнукаў-немаўлятак) клікалі да дзеяння і да настойлівага роздуму, непазбыўных клопатаў розуму, душы і сэрца: невымерна цяжкі быў лёс роднай Беларусі, а яна стварыла неацэнную культуру, вартую замілавання і захаплення, высокага гонару і найвышэйшай ацэнкі (Ф. Янкоўскі. Беларуская фразеалогія).

Ёсць наймагутнейшае чалавечае, грамадзянскае і перамагальнае – ТРЭБА, трэба ж!

Трэба жыць. Трэба працаваць. Дзеля роднага сённяшняга, дзеля роднага заўтрашняга. Дзеля Радзімы (Ф. Янкоўскі. Сказалі, спыталіся).

Дадатак 3.

Ніна МАЦЯШ

ПАМЯЦІ ФЁДАРА МІХАЙЛАВІЧА ЯНКОЎСКАГА

*Бываюць душы – светлата сама,
З нялёгкім конам – цемнату адпрэчваць.
Вас Беларусі выкачала Вечнасць,
Але ў гурмы пытаць пра Вас – дарма:
Не ведае, не прыгадае Вас,
Таго, хто так нягодна, далікатна,
Нястомна ў час, да ганьбы духастратны,
Вялічыў дух, каб ён ушчэнт не згас,
Каб выспявала, як зара, пара,
Калі на мову сэрца і служэння
Высока зашугае ўспалымненне
І бел-чырвона-белага кастра.
Калі, стваральнай мудрасцю жывы,
Згартуюць люд Асвета, Памяць, Вера.*

*...І недзе там, у яснасьіных сферах,
За свой народ усцешыцеся Вы!*

1991

Валянціна МАРОЗ,

доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры

беларускай і замежных моў

Акадэміі Міністэрства ўнутраных спраў
Рэспублікі Беларусь.

Па старонках "Роднага слова"

Рупнасць Ф. М. Янкоўскага-лінгвіста – рупнасць пра чысціню і светласць, незабруджанасць крынічнага беларускага слова. Адгорнем яго кніжкі апавяданняў, абразкоў, нарысаў, замалёвак – і адразу нібы ўвойдзем у чароўны, загадкавы, летуценны, пяшчотны свет. Гэта заіскрыліся праз трапнае народнае выслоўе карціны і характары, засвяцілася ўсё, што акружае чалавека, што ў ім самім. Янкоўскі-пісьменнік кожнае трапнае слоўца сагравае промнямі сардэчнага пачуцця, узважае на далоні перад тым, як адпраўляць у свет. Яно для яго дарагое, як дзіця, як і тыя, хто выпусціў яго ў свет.

Мікола МІШЧАНЧУК.

(1988, № 8, с. 68)

Імя вучонага, педагога Фёдара Янкоўскага навечна ўпісана ў гісторыю беларускай філалогіі і культуры. Паклонімся нізка і мы памяці вялікага сына Беларусі, вернага і адданага яе працаўніка. Памяці Чалавека. Настаўніка.

Ніна ГАЎРОШ,

Клара ПАНЮЦІЧ.

(1998, № 8, с. 68)

Ёсць асобы, значэнне якіх у гісторыі краіны, народа нельга пераацаніць. Гэта тытаны думкі. Зробленае імі ўражвае сваёй грунтоўнасцю, важкасцю, мудрасцю. Да такіх асоб без перабольшання можна аднесці беларускага мовазнаўцу, педагога, пісьменніка Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага.

Ніна ГАЎРОШ,

Ніна НЯМКОВІЧ.

(2008, № 9, с. 45)

З ЛЁГКАЙ РУКІ ФЭДАРА ЯНКОЎСКАГА

ДАСЛЕДАВАННЕ ПАРЦЭЛЯЦЫІ Ў ТЭКСТАХ ЯНКІ БРЫЛЯ

У свой час, а было гэта на працягу 1981 – 1982 гг., Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі, кіруючы навуковай працай аспірантаў, настойліва раіў зацікавіцца сінтаксісам беларускіх мастацкіх твораў, а канкрэтна – сінтаксічнай арганізацыяй мастацкіх тэкстаў народнага пісьменніка Беларусі Янкі Брыля. У тканіне Брылёвых твораў, лічыў наш навуковы кіраўнік, шмат арыгінальных з’яў, што вартыя быць аб’ектамі дысертацыйнага даследавання. Сярод довадаў знакамітага вучонага-моваведа было, у прыватнасці, тое, што Я. Брыль даўно сцвердзіў сябе ў літаратуры добрым знаўцам роднай мовы, тонкім стылістам, ярка выявіў творчую індывідуальнасць у перадачы моўнымі сродкамі літаратурнага зместу. Менавіта ад Фэдара Міхайлавіча многія з нас упершыню пачулі ёмкаія звесткі пра парцэляцыю як з’яву стылістычнага сінтаксісу: паняцце парцэлятыўнага расчлянення тэксту тады яшчэ адсутнічала ў падручніках і дапаможніках па сінтаксісе беларускай мовы, але гэты стылістычны прыём ужо быў заўважаны ў чытаных ім мастацкіх тэкстах. Мой аспіранцкі кіраўнік, бадай, адным з першых аддаў парцэляцыі столькі ўвагі, паколькі яе сталі актыўна ўжываць як Я. Брыль, так і Я. Скрыган, М. Лужанін, І. Мележ, В. Карамзаў, Я. Сіпакоў, чые старонкі твораў Ф. Янкоўскі гартаў часта, каб выкарыстаць прыклады з іх у якасці дыдактычных адзінак у кафедральных падручніках для сярэдняй і вышэйшай школы...

Так паступова выспявала рашэнне акрэсліць тэму маёй дысертацыйнай працы, накіраваную на вывучэнне не толькі парцэляцыі ў творах Я. Брыля: вызначылася і перспектыва разгледзець парцэлятыўныя сінтаксічныя адзінкі ў сістэме канструкцый непаўнаты, на якія багаты Брылёвы мастацкія тэксты. Тэма – пры тым, што мініяцюры, апавяданні, аповесці Я. Брыля былі любімымі са школьных гадоў, – прыжылася ў маёй аспіранцкай свядомасці не адразу: вельмі ж уражвалі нетрадыцыйныя мастацкія азначэнні, крылатыя словы, фразеалагізмы ў мове гэтых твораў. Навуковаму ж кіраўніку было добра відаць: парцэляцыя, непаўната сінтаксічных адзінак з гадамі стала неад’емнай часткай літаратурна-моўнай эстэтыкі, мовы і стылю вядомага беларускага літаратара, актыўным сродкам перадачы пэўных сэнсавых нюансаў, псіхалагічных рухаў аўтара і яго герояў. У жаданні пераканаць аспіранта выбраць актуальную, да-

гэтуль нікім не даследаваную тэму Фёдар Міхайлавіч быў настолькі прадбачлівым і паслядоўным, што мой выбар усё-такі адбыўся, тэму зацвердзілі на ўсіх узроўнях аспірантуры пры кафедры беларускага мовазнаўства Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута, а дысертацыйная праца пачалася з вывучэння тэорыі пытання і дэталёвага агляду ўсяго напісанага пра мову і стыль твораў Я. Брыля.

Асноўнымі палажэннямі ў даследаванні, якое давялося абараняць, сталі наступныя:

1. Сярод розных па жанры і часе напісання твораў Янкі Брыля амаль не знойдзецца такіх, дзе не было б выдзеленых парцэляцыйнай элементаў тэксту, напрыклад: *Зося хадзіла ў зажон... А пад восень зрабіла тое, пра што думала – купіла свайму хлопцу боцікі. Першыя ад роду* (апавесць “Сірочы хлеб”, 1942 – 1956). ...*І колькі б разоў я ні вяртаўся ў творчасці да вобраза старой, па-народнаму мудрай жанчыны-маці – перш за ўсіх успамінаецца свая. Нястомная, суровая і добрая* (нарыс “Думы ў дарозе”, 1962). *Над імклівым, сцюдзёным бяздоннем нябачна штурхаліся, кружылі на месцы і зноў спышаліся за плыню шэрыя, наздраватыя крыгі. Малыя ўжо. Апошнія* (раман “Птушкі і гнёзды”, 1964). *Аднак і там, у дарагіх мясцінах і ў дарозе, раз-поразу вярталіся да спраў, абавязкаў і планаў. Як селянін, гаспадар, што і ў свята думае пра снапы ды барозны* (эсэ “Рэха заўсёды са мной”, 1970). *А ў зеляніне гэтай – голенькія стракатыя бярозкі. Нібы ў чарзе па таксама зялёнае, толькі святлейшае* (апавяданне “Калыска”, 1975). *Бабуля рада, што маленькі ўнучак добра есць. З лыжачкі. У яе на каленях* (мініяцюра ў цыкле “Сёння і памяць”, 1983).

2. У выкарыстанні парцэляцыі адлюстраваліся некаторыя характэрныя асаблівасці Я. Брыля як майстра слова. Адна з іх, у прыватнасці, – у тым, што пісьменнік, ствараючы праўдзівыя, па-мастацку дакладныя карціны жыцця, часта звяртаецца да лексічнага, фразеалагічнага, сінтаксічнага багацця жывой народнай мовы. Сярод народных моўных сродкаў выразнасці – парцэляцыя, бо яе вытокі ў гутарковай мове: парцэляцыя перадае той істотны нюанс жывога гаварэння, калі думка перадаецца часткамі, а не ў выглядзе закончанага, стройнага цэлага. Можна дапусціць, што Я. Брыль як пісьменнік ярка выражанага суб’ектыўнага пачатку на пэўным этапе творчасці адкрыў у гэтым прыёме маг-

чымасць напоўніць тэкст рытмам, інтанацыямі жывой, нязмушанай мовы і дасягнуць той прастаты, непасрэднасці стылю, якая далучае чытача да выказаных у мастацкай форме ўражанняў, перажыванняў, ацэнак.

З літаратурнай крытыкі добра вядома: Я. Брылю ўласцівы той своеасаблівы тып мастацкага мыслення, у якім значную ролю выконвае эмацыйная сфера. Раскрываючы сутнасць пэўнай жыццёвай з’явы, пісьменнік часта акцэнтуюе ўвагу на якой-небудзь адной яе грані – на тым, што выклікае ўсхваляванне, адкрытыя адносіны. Калі ж пачуццё дасягае асабліва інтэнсіўнага выражэння, аўтарская манера пісьма (найперш у дарожных нарысах, лірыка-філасофскіх эсэ, дзённікавых запісах) становіцца разамкнёнай, імпульсіўнай, а ёй у сінтаксічных адносінах адпавядае парцэлятыўнае расчлянненне выказвання.

3. Пачынаючы з 60-х гг. ХХ ст. асноўнае месца ў творчасці Я. Брыля займаюць такія жанры, як апавяданні, дарожныя нарысы, эсэ, літаратурныя партрэты і асабліва – лірычныя запісы і мініяцюры, якія, на думку У. Калесніка, блізкія да навелы, верша і афарызма [1, с. 432] і ў якіх аўтар, як сам прызнаецца, адчувае сябе “найбольш самім сабою” [2, с. 516]. Такія творы маюць найчасцей невялікі аб’ём, што патрабуе рацыянальнага, максімальна сціслага выкладу думак. Каб пазбегнуць “зануджанага мнагаслоўя” [2, с. 516], Я. Брыль актыўна ўжывае намінатывныя, эліптычныя сказы, канструкцыі непаўнаты з пропускам слоў і словазлучэнняў, што лёгка аднаўляюцца з кантэксту. У сістэму сродкаў ушчыльнення тэксту натуральна ўпісваюцца парцэляваныя канструкцыі як разнавіднасць няпоўных. Натуральнасць парцэляваных сінтаксем у брылёўскіх малаформных творах адлюстроўваюць наступныя ўрыўкі:

Самотная сцежка ў аснежаным лесе, уздоўж Нёмана.

На гліцы сённа кропелькі. А памацаў адну – ільдзінка. Гатовая і замерзнуць, і капнуць на снег.

Як непаўторна свежа, як здорава ўсё тое простае, звычайнае, што акружала нас, малых, у вясковым жыцці, гучала тады ў паззіі, якую мы бралі з кніжных старонак. Я – з польскіх і беларускіх у школе, а дома яшчэ і рускіх. Бралі і носім дагэтуль. Міцкевічавы дзічкі на межках. Купалава лета квяцістае, зоркі, што меркнуць і гаснуць у Нікіціна... (Перад яе красой).

Гром пракаціўся па небе. Як заўсёды, з нейкім трывожным, палахліва-радасным абяцаннем чагосьці лепшага. Знаёмая, з маленства любімая музыка...

<...> Вялікія лужыны на сонечнай дарозе. Адна за адной. І вясёлая плісачка. Садзіцца каля

вады, зноў уцякае ад машыны, зноў садзіцца... Як дзіцячая гульня (Дарожны рэквіем).

У прасветлінах халоднай імглы – руіны замка. Высока! Вялікі, белы надпіс на спрадвечнай каменнай сцяне: “Міру – мір!” А на адкосе – баба з каровай. Над хмарамі. Відаць, тая, якую пусцілі ў рай, а яна і Красулю туды прывяла (У іншай гісторыі).

4. Адзначаючы істотнае распаўсюджанне парцэляцыі ў прозе Я. Брыля апошніх яго дзесяцігоддзяў, нельга не заўважыць супадзення гэтай з’явы з актывізацыяй парцэляваных канструкцый у творах іншых (беларускіх, рускіх, украінскіх) празаікаў, публіцыстаў, што ў сваю чаргу трэба разглядаць на фоне агульнай для сінтаксісу сучасных літаратурных моў з’явы так званай сегментацыі – расчлянёнага функцыянавання выказвання, лагічнага і экспрэсіўнага выдзялення яго частак [3, с. 6, 12 – 13].

5. У адной з публікацый Ф. Янкоўскі, адносячы парцэляцыю да сродкаў, што вызначаюць мову твораў Я. Брыля, падкрэслівае: пісьменнік “на дзіва ўмела” [4, с. 7] карыстаецца ёй. Калі б давялося рабіць шкалу прадуктыўнасці выкарыстання парцэляцыі ў Брылёвых тэкстах, то на вяршыні ўмоўнай вертыкалі апынуліся б найперш сінтаксічныя канструкцыі з парцэлятамі-дэталямі наглядна-вобразных уяўленняў, карцін. Вось, напрыклад, скрупулёзна, з дапамогай парцэлятыўнага выдзялення дэталей, выпісаны партрэт чалавека з апавядання “Ты жывеш”: *Сляпы, пажылы інвалід. У заношанай пілотцы, што ніколі, відаць, не служыць яму дзеля форсу, а толькі скупа прыкрывала галаву. У вельмі бывалым і шэра-шурпатым, як няшчодрая ралля, шынялі, сцягнутым, без усякага маладзецтва, вузкай брызентавай папругай. У абмотках і зношаных грукачах-чаравіках.* Вартае разгляду і філіграннае, падкрэсленае парцэляцыяй, апісанне знешнасці пастуха ў аповесці “Золак, убачаны здалёк”: *Гэта быў дзядзька з дарашаватай бародкай, у стракатай кепачцы. Босы і не з кіем... а з вераўчаным плеценым бізуном на тоўстай кароткай ручцы з сырмаятнай пятлёй на канцы.*

Часта парцэляцыяй Я. Брыль падкрэслівае комплексную характарыстыку чалавека: *Цяпер на гарадзішчы гаспадарыць таварыш Груз, стары настаўнік-пенсіянер. Сухі, высокі, рухавы мужчына ў дыяганалевым касцюме і з гадзіннікавым ланцужком на камізэльцы (Польскі дзённік). Слова “брат” яна сказала па-французску, па-англійску і, за мной, па-нашаму... Мілая, баявая чарнушка (Парыж, кафэ “Мадрыд”). У першым радзе за партай сядзіць яго першакласніца – Людачка. Ціхая, светлая, любая (Сумная казка).*

Гэтак жа часта ў парцэлят Я. Брыль выносіць дэталі замалёвак быту, інтэр'еру, пра ролю якіх у мастацкім тэксце Б. Галанаў піша: без такіх дакладна абазначаных падрабязнасцей матэрыяльнага свету немагчыма дастаткова выразна ўявіць, зразумець чалавека, эпоху, асяроддзе [5, с. 127]. Два прыклады: *У паляшуйцай хаце. З вышытымі ручнікамі на сцяне, з прыёмнікам на століку* (“Можна расказаць бясконца”). *З чацвёртага боку ў гэтыя раскошны амфітэатр лёгкім узвышэннем з прыстаўкамі ўкліняецца адкрытая сцэнічная пляцоўка. Па шэкспіраўскай традыцыі – з елізаветцінскімі балкончыкамі і арыгінальнымі прымітыўнымі ўваходамі і выхадамі для артыстаў* (На тым баку планеты).

У творах Я. Брыля сустракаюцца пейзажныя замалёўкі, дзе асобныя прадметы кантрастуюць з астатнімі адзінкаваасцю, а дакладней – адзінокаасцю, і парцэляцыя ўзмацняе гэты кантраст: *Далей ідзе шорстка-зялёная сцяна сасновага падлеску, а над ім – заўсёды непаўторна прыгожая разгалістая сасна. Адна ў сваёй медна-зялёнай, нібыта бясформеннай на свабодзе, нястромкай красе* (Песня). *Старая студня з выетраным жураўлём. Адна на зялёным прасторы* (Дарожны рэквіем). ...*Над велічным Ісык-Кулем, на фоне бязмежнай вады і снежавых вяршыняў за ім – белая ружа на кусце. Адна* (Свае старонкі).

Уважлівы чытач твораў Я. Брыля, відаць, заўважае, як часта пісьменнік успрымае і адлюстроўвае рэчаіснасць з дапамогай колеру. Брыль-каларыст можа двума-трыма слоўнымі мазкамі стварыць насычаны фарбамі малюнак. Здраецца, што пры “сузіранні красы прыроды” колеры нараджаюць у аўтара ўзвышаны настрой, усхваляванасць. Тады пэўныя словы, словазлучэнні, часткі сказаў пісьменнік імкнецца “вывесці з ценю” (Э. Гурэвіч) – выносіць у парцэлят: *Заходзіла сонца. Вялікае, барвовае, спакойнае* (Белы голуб). *Сонца і вецер. Мора і пасвятлела, і разгамнілася. Зеленаватае, вясёлае* (Хвалі і сосны). *На роснай траве, побач з маёй непратаптанай сцежкай, ляжыць вялікае пярэ. Арлінае. Стракатае той шэрай стракатасцю, што дзіўна, радасна хвалюе мяне змалку – з жыцця і з кніг пра характэрны прыроды* (Праходка). *Палажыў свайго нястомнага, загарэлага пестуна, а сам стаю каля веснікаў, гляджу на неба. Лілова-папялястае, ціхае* (Перад яе красой). *А яна наплакала трохі і ўвечар, вяртаючыся са школы, купіла ў школьным кіёску два аркушы зялёнай паперы. На яго і свой пісьмовыя сталы. Чыстай, зялёнай, як маладзенькая рунь* (Адкуль паэзія).

Чытаючы тэксты Я. Брыля, можна сустрэць шмат урыўкаў з так званай нерасчлянёнай эмацыянальнасцю, калі складана вылучыць у змесце нейкую адну эмоцыю. Лірычнасць, патэтыка,

якімі адрозніваюцца асобныя фрагменты такіх урыўкаў, наўрад ці атрымалі б поўнае выражэнне “без падтрымкі парцэляцыі” (Г. Рыбакова): *Ты маўчы сабе. Я таксама маўчу. Хоць і адгэтуль, вачыма памяці, яшчэ раз бачу арнамент на гордым франтоне. Хоць і яшчэ раз, па-новаму – з ахопам усяго жыцця, ад нашага светлага маленства і да прытомленай сталасці – мне добра на душы, мне весела, што гэтую школу будуеш ты, мой брат* (“Сямейственнасць”). ...Тая свежасць успрымання красы... *Паўтарылася сёння, ужо як летні ўспамін – зімою. Такою простаю і такою нераздаданай няшчотнасцю кляновай і рабінавай лістоты, яшчэ ненапісанай музыкай і намёкам паэтычнага слова* (Зялёная радасць).

У Янкі Брыля нямала шырокіх, панарамных карцін рэчаіснасці. Паслядоўнае размяшчэнне аднародных сінтаксічных структур дапамагае пры ўспрыманні тэксту, прыйсці да асацыяцыі з павольным перамяшчэннем аб'ектыва здымачнай камеры, у фокусе якой з'яўляюцца ўсё новыя і новыя прадметы і з'явы. Без парцэлятыўнага драбнення ўрыўка на часткі незвычайна эфект быў бы значна слабейшы: *З вяршыні Маішука, куды нас з сябрамі ўзвіў на “Волзе” вясёлы таксіст, – проста арліны агляд. На маляўнічы Пяцігорск, што сотнямі белых дамоў і садзікаў разбегае па нізіне. На паасобныя горы – Змейку, Вярблюд, пяцігаловы Бештаў, Кінжал і іншыя, – што акружаюць горад зялёнымі пірамідамі. На горны хрыбет, што снежна бялее на прываблівым, радасным даляглядзе* (Цвіце чарэшня). *Я мякка сяджу на мяху з сенам, знізу няхоладна, кажух, шапка, боты надзейныя. А да таго ж і маладосць, што пачынаецца, патаемная радасць ці гордасць заўчасна сталага работніка, гаспадара, ну і паэта глыбока ў душы, якому ўсё нова ды незвычайна. І белае рэчышча, што віляе паміж кустамі, не зусім схаванымі пад снегам, і дрэвы, што знізу, ад снегу, цёмна лезуць ажно пад неба над табой. І першы знак новага дня – агнявая палоска зары над далёкім грэбенем лесу...* (“А-я-я-я!..”).

Нярэдка дзякуючы парцэляцыі Я. Брыль робіць больш заўважным іранічны падтэкст. Учываемся ў радкі: *Шырокая дачніца ў шахеразадным халаце велічна праплыла па вёсачыцы з трыма лісічкамі ў манерна ўзнятай руцэ...*

За ёю – муж. З кошыкам. Сухашчавы, у паласатай піжаме. Як вязень канцлагера (Абы на здароўе). Іронія ўзнікае з неадпаведнасці, несуразмернасці дзеяння і характарыстыкі яго абставін, што і падкрэсліваецца парцэляцыяй.

А вось урывак з мініяцюры, што адкрывае цыкл “Дажджлівы, сонечны жнівень”: *Добра, спакойна на душы. І цяпер, адвячоркам, калі*

збіраецца памаленьку на дождж, пагрукае над заходнім далягядам. І ўранні было, калі туманец спышаўся за плыню. І ўчора, гэтай парой, калі мы, пакінуўшы, нарэшыце, упарта нерухома паплаўкі, сышліся воддаль ад сваіх завоінак і весела плавалі ў вадзе ды сонцы ласкавага вечара. Адчуванне спакою, перажытае аўтарам, дадзена ў часе, пра што сведчаць акалічнасці *цяпер, уранні, учора*. Парцэляцыя ж разам з паўтарам злучніка і надае праявістым радкам рытм, што ўзмацняе эфект працягласці апісанага адчування. Як не заўважыць: парцэляцыя выконвае тут, як і ў многіх іншых выпадках, функцыю аблягчэння ва ўспрыманні складанай сінтаксічнай структуры.

6. У брылёўскай прозе праявіўся арыгінальны падыход да парцэлявання сінтаксічных канструкцый – перанясенне парцэлята ў новы абзац. Гэтым больш рэзкім, чым проста “паўза кропкі” (А. Іванчыкава), адчлянненнем часткі цэлага выказвання ўзмацняецца, адпаведна, яго камунікатыўная выразнасць. Пры такім смелым парцэляванні акцэнтацыя частак сінтаксічных структур дасягае самай высокай ступені:

Гэты бязлітасна шчодры, не вельмі прадуманы флэксавы пах успомніўся мне ў Пяцігорску, сёлета вясной, каля дома, у якім прайшлі апошнія дні нашай другой любві, другога друга, мудрага і сардэчнага.

Чаму ж успомніўся?

Бо там, каля белага нізкага доміка, у сонцы поўдня цвіла чарэшня.

Сціпла і вельмі патрэбна (Цвіце чарэшня).

А за акном майго пакоя, на другім паверсе, у саснова-дубовай цемры раптам зноў, як часта паўтараецца ўдзень, заклекаталі на гняздзе буслы.

Нібы воплескі пасля маўклівага слухання (Дажджлівы, сонечны жнівень).

У самалёце або верталёце, на брыючым, абматаў бы, здаецца, усю зямлю не раз, не два, не тры – ва ўсіх напрамках.

Як мама калісьці клубок намотвала (“У нас в гарах...”).

7. Пачынаючы з 1960-х гг. Янка Брыль прыходзіць да спосабу парцэлявання сінтаксічных структур, які ўспрымаецца як ілюстрацыя яго аўтарскіх пошукаў. Гаворка ідзе пра такое расчлянненне – умоўна назавем яго кантактным, – калі парцэлят становіцца асобнай сінтаксічнай адзінкай толькі часткова, бо пасля яго ставіцца коска ці працяжнік і думка працягваецца:

Абапал сцэжкі – бурачкова-ружовыя кветкі канюшыны. Сімвал спакойнага, лагоднага, няпрагнага дастатку, – калі ўспомніш гэтыя кветкі ў вялікай масе, густую, ружовую канюшынную кашу (Перад яе красой). Званок. Ад-

чыняю. На лесвічнай пляцоўцы чатыры дзяўчынкі. Дагледжаныя, мілыя – усім бы на свеце быць такімі (Адкуль паэзія). Я напісаў бы сямнаццацігадовую гісторыю жыцця майго хлопца, але... там было б многа такога, што называецца неаб’ектыўнасцю, а што па сутнасці – любоў. Бацькоўская – і не толькі, бо штосьці вельмі падобнае я адчуваю і да іншых дзяцей (Свае старонкі).

Аналіз шматлікіх прыкладаў паказвае: у Брылёвых тэкстах надзвычай шырокі дыяпазон слоў, словазлучэнняў, што становяцца фармальна самастойнымі сінтаксічнымі адзінкамі. У мастацкім кантэксце яны атрымліваюць такія сэнсавыя і экспрэсіўна-эмацыйныя адценні, якія слаба, не так выразна перадаюцца пры звычайнай, без парцэляцыі, будове сказаў.

Прайшло столькі часу, але нельга забыць пошукаў парцэляваных адзінак у сотнях мастацкіх тэкстаў, напісаных беларускай мовай, і ў іх перакладах на рускую, украінскую, балгарскую мовы, стосы кніг, заказаных дзеля гэтага ў бібліятэках, расчудленасць Фёдара Міхайлавіча, калі даследчая праца рухалася да новай вярсты, яго надзвычайную цярплівасць і веру ў поспех, паштоўку Янкі Брыля з падзякай за зробленае...

Парцэляцыю ў мове твораў Янкі Брыля, прапанаваную для даследавання Фёдарам Янкоўскім (як і для многіх, маім бацькам у навуцы), асэнсоўваю як дараваную мне каштоўнасць, да якой можна звяртацца і сёння, каб натхніць сябе на новую навуковую працу ў галіне беларускага мовазнаўства. Адзін з магчымых аспектаў, што патрабуе раскрыцця, – доказ неабходнасці вывучэння парцэляцыі як стылістычнага прыёму ў школьным курсе беларускай мовы, абгрунтаванне яго ўвядзення ў культуру вучнёўскіх творчых прац і ўспрымання натуральным кампанентам пісьмовага маўлення, сродкам выражэння думак і эмацыйнага стану.

Спіс літаратуры

1. Калеснік, У. Лёсам пазнае: Выбраныя літаратурныя партрэты, нарысы / У. Калеснік. – Мінск: Маст. літ., 1982.
2. Брыль, Я. Збор твораў: у 5 т. / Я. Брыль. – Мінск: Маст. літ., 1981. – Т. 5.
3. Иванчикова, Е. О развитии синтаксиса русского языка в советскую эпоху / Е. Иванчикова // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М.: Наука, 1966.
4. Янкоўскі, Ф. Ідзе смела, хораша, сумленна / Ф. Янкоўскі // ЛіМ. – 1977. – 5 жн.
5. Галанов, Б. Е. Живопись словом / Б. Е. Галанов. – М.: Сов. писатель, 1972.

Станіслаў РАЧЭЎСКІ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
першы прарэктар

Брэсцкага абласнога інстытута развіцця адукацыі.

Алесь КАЎРУС

ЧЫТАЕМ, СЛУХАЕМ, ЗГАДВАЕМ РОДНАМОЎНАЕ

Працяг. Пачатак у №№ 7, 8.

Шаноўная Ларыса Уладзіміраўна!

Дзякуй рэдакцыі за прапанову (запрашэнне) узяць удзел у нумары часопіса “Роднае слова”, прысвечаным 100-годдзю Ф. М. Янкоўскага.

Праз Ваша прыхільнае стаўленне да гэтай Асобы і тых, хто яе ўзгадвае ў сваіх тэкстах, я меў прыемную магчымасць сказаць нямала слоў пра свайго Настаўніка папярэдне – да надыходу юбілейнай даты. А разам і пра сябе. Ці не досыць маіх успамінаў?

Пішу **трэцяга ліпеня**. А гэта вядома, які патрыятычны, айчыналюбны для нас дзень. Згадваем абаронцаў Бацькаўшчыны, яе незалежнасці.

Пры згодзе рэдакцыі выкарыстаю сваю форму ўдзелу ў шанаванні памяці Ф. Янкоўскага. Падаю на ўвагу чытачоў колькі абразкоў з жыцця роднай мовы, натхнёных вобразам выдатнага вучонага і пісьменніка, адданага сына Беларусі.

НЦСІ

Што гэта такое?

У артыкуле Д. Чарняўскай “Пошукі ісціны: жаночае наканаванне даследавалі ў спектаклі без слоў” (ЛіМ, 6.07.18) ідзе гаворка пра спектакль “Другі пол” у пастаноўцы тэатра “Інсайт”, “які паказалі ў Нацыянальным цэнтры сучасных мастацтваў (Незалежнасці, 47)”.

Такім чынам, месца выступу трупы тэатра названа журналісткай, натуральна, па-беларуску, як гэта паказвае і шылда на будынку (дарэчы, ён знаходзіцца побач ці недалёка ад агменяў, аб’ектаў-сімвалаў беларускай культуры і мастацтва: помніка Якубу Коласу, плошчы і вуліцы з яго імем, Дома-музея народнага паэта, Акадэміі мастацтваў, Беларускай філармоніі).

Па ходзе аповеду вышэйзгаданы цэнтр пазначаецца абрэвіятурай: ...на *імправізаванай сцэне ў НЦСІ гледачоў сустракалі два белыя аркушы паперы з пытаннямі...*; *Пад пытаннямі – мноства адказаў, напісаных як удзельнікамі тэатра, так і наведнікамі НЦСІ.*

Чытач не разумее: замест таго, каб ісці адразу, проста дарогай да **мастацтва**, яму прапанававалі кружны шлях – з заходам на прыпынак **іскусство**.

Што перашкаджала журналістцы напісаць скарочаную форму назвы НЦСМ – у адпаведнасці з поўнай? Можа, абрэвіатуру, якая складаецца толькі з зычных, цяжэй вымаўляецца? Хай сабе нават і так. Але ж карыстальнікі беларускай

мовы (як і рускай) маюць досвед ужывання абрэвіатур такога кшталту, пашыраных і ўкарэненых у маўленчай практыцы. Яшчэ з савецкіх часоў (СССР, БССР). На іх узор узнікаюць новыя, у прыватнасці БРСМ. У гэты шэраг улучаецца і НЦСМ (напісаннем, вымаўленнем).

Некаторыя абрэвіатуры, як вядома, увайшлі ў беларускую мову з рускай, не зазнаўшы змен. Напрыклад, МХАТ. Літара *x* рэпрэзентуе прыметнік *художественный*.

І ўсё ж спрабаваць замяніць яе літарай *m* (*мастацкі*) можна не толькі дзеля гумару: *Насібуліна скончыла ММАТ (ЛіМ. 10.08.18)*.

Перавядзем увагу на беларускае імя-абрэвіатуру ТЮГ. Поўнае найменне – *Тэатр юнага гледача Рэспублікі Беларусь* (з 1991 г.).

Словы ў складзе гэтай назвы – у межах лексічных нормаў беларускай літаратурнай мовы. Праблема паўстае пры ўжыванні абрэвіатуры ТЮГ у вуснай мове.

Прафесары-правапісцы ўхвалілі, дабраславлілі такое яе вымаўленне: “ТЮГ – Тэатр юнага гледача (вымаўляецца [ц’ух]”) (гл. “Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, с. 27). Адсюль недалёка і да колішняга *цяатар* (нельга стрымацца, каб не паіранізаваць).

А ці можа быць іншы варыянт вымаўлення абрэвіатуры ТЮГ – без парушэння арфаэпічнай нормы: каб зычны *t* захоўваў цвёрдасць, як і ў суадносным запазычаным слове *тэатр*? Такое пытанне ўзнікла не сёння.

На ўжыванне абрэвіатуры ТЮГ (і інш.) звярталася ўвага ў маім артыкуле “Што і як губляем” (Польмя, 1989, № 10).

“Значнае месца ў беларускай лексіцы займаюць складанаскарочаныя словы. Выпрацаваліся і ўсталеваліся пэўныя заканамернасці іх ужывання. Аднак асобныя словы яшчэ не ўпісаліся натуральна ў сістэму беларускага словаўтварэння і арфаэпіі. Абрэвіатуру ВДНГ дыктары звычайна вымаўляюць: *вэдээнга*, на ўзор рускага ВДНХ. Але ж у беларускім слове на канцы літара *г* і яна называецца гэ. Выходзіць, па-беларуску трэба казаць *вэдээнгэ*. <...>

Ці вось фактычна не рэалізаванае ў беларускай мове, павіслае ў паветры слова ТЮГ. У рускай мове яго адпаведнік вымаўляецца па гуках: *тюз*. У беларускай мове мяккага *t* няма. То што – вымаўляецца *цюз*? Гэтага рабіць нельга: слова *тэатр* пачынаецца з літары і гук *t*. Дык ці не прапанаваць абрэвіатуру *ТэЮГ* або

Т'ЮГ? А найлепш – не скарачаць, а пісаць і гаварыць: тэатр юнага глядача. Яшчэ сустракаюцца памылковыя словы *ДЮСШ* (Звязда. 9.02.88), *Дзяржснаб* (Звязда. 23.03.89), хоць ужо знойдзеныя правільныя: *ДЗЮСШ*, *Дзяржзабеспячэнне*".

Дадам з сучаснага погляду. Сённяшнім беларусам, здольным без цяжкасці спраўляцца з агучваннем слоў кшталту *камп'ютар*, хіба ж было б не пад сілу вусна рэалізоўваць абрэвіатуру Т'ЮГ як [т'юх]? Або – што ці не лягчэй? – казаць [тэюх], вымаўляць абрэвіатуру паводле літарна-скадовага прынцыпу. Параўнаем. *Учора быў на спектаклі. У ТЭЮГ* (Ян Скрыган). У працэсе маўлення можа адбывацца рэдукцыя галоснага э, аж да яго знікнення: [т'юх]. Аднак гэта, як кажучы, болей з абсягу прагнозаў.

Што ж да складанаскарочанага слова *НЦСІ* ў цытаваных радках з газетнага артыкула, то не вагаючыся мусім кваліфікаваць яго як памылку.

КАТОРЫ РАЗ ПРА КАТОРЫ

Неаднойчы мне даводзілася пісаць пра ненарматыўнасць ужывання гэтага слова на месцы займенніка *які* (*што*) у складаназалежных сказах у вуснай мове выступоўцаў па радыё (асобных называў пайменна).

І вось – о, прыкрасць! – убачыў яго ў друкаваным тэксе. І не мог стрымацца, каб не зрэгаваць. Прыглушаючы эмоцыі, натхнёны Днём незалежнасці, пішу ліст журналістцы "Літаратуры і мастацтва" (паслаў 4.07.18). У ім няма нейкіх чыста асабістых момантаў, таму лічу магчымым і патрэбным падаць на ўвагу чытачоў "Роднага слова" яго асноўную частку.

«Ужо не адзін год б'ю трывогу (пішу ў газету, часопіс): ідзе наступ на цудоўнае беларускае слова *які*. Гэта не проста асобная лексічная адзінка, а часта спецыфічны граматычны сродак пабудовы складаназалежных сказаў. Выпадкі яе замены словам *каторы* заўважаю ў вуснай мове (на радыё). І таму суцяшаю сябе, што так пакуль не пішуць.

Сёння ж убачыў *каторы* ў друкаваным тэксце майго ўпадабанага аўтара (што асабліва нечакана і прыкра).

Каб стаць ведзьмай ці ведзьмаком, трэба заключыць дамову з д'яблам, зрабіць настолькі жудасныя ўчынкі, пасля каторых няма шляху назад, у нармальнае жыццё, нават калі прыйдзе раскаянне (Яна Будовіч. Ведзьму выклікалі? ЛіМ, 29.06.18).

Слова *каторы* тут (з гледзішча літаратурнай нормы) не вымагалася нічым, нават варункамі кантэксту. Сказаць прасцей, без даў прычыны.

На меркаванне беларускамоўцы, займеннік (злучальнае слова) *які* выйграе перад з'яўленым канкурэнтам *каторы* сваёю "эканомнасцю" ды, мабыць, гучаннем.

Вядома, рэдакцыя мае сваю пазіцыю, у тым ліку што да мовы. Напрыклад, на старонках "Літаратуры і мастацтва" паслядоўна пішацца *выстаўка*, тым часам як іншыя беларускамоўныя СМІ прызвычаліся да варыянта *выстава* (сам я прымаю абодва словы).

Спадзяюся на Ваша разуменне актуальнасці праблемы і асабістую дапамогу нашаму роднаму слову. Абнадзейвае (прабачце досціп) і стваральны, беларускі сэнсавы складнік у Вашым прозвішчы (псеўданіме?).

Ратуйма слова!

Ваш чытач
Алесь Каўрус».

"Выстагнаўся" – і нібы палягчэла, паспакайнала на душы. Але ненадоўга. Дзён праз пяць зазнаў новае ўзрушэнне.

На канале "Культура" (9.07.18) Наталля Сіротка вяла гутарку з перакладчыкам тэкстаў з санскрыту на беларускую мову. На фоне добрай, у цэлым правільнай мовы (журналісткі і яе героя) дысансам гучала слова *каторы* ў аповедзе перакладчыка. І не спарадычна, а паслядоўна: ні разу я не пачуў літаратурных адпаведнікаў *які*, *якая*, *якое*, *што* (слухаў перадачу не ад самага пачатку).

Перад слухачамі нібы паўстаў непрывабны гукавы правобраз таго, што можа стацца, калі не стрымаць "трыумфальнае шэсце" слова *каторы*.

Пры канцы гутаркі стала вядома, што перакладчык Ігар Кулікоў працуе выкладчыкам у Акадэміі мастацтваў. Гэтая акалічнасць навяла на думку: а ці не падпаў малады таленавіты чалавек пад уплыў (не толькі прафесійна-творчы, але і моўны) кагосьці з аўтарытэтных выкладчыкаў-мастакоў і іх знаёмых з АН Беларусі, якія праз сваё маўленне ўкарэньваюць слова *каторы* ў агульнаўжывальную, літаратурную мову?

Не чакаю асабістага (не праз газету, часопіс) адказу ад тых аўтараў вуснай і пісьмовай мовы, на якіх я спасылаўся, паказваючы ненарматыўныя ўжыванні займенніка *каторы*. І ўсё ж спадзяюся атрымаць нейкі сігнал, што яны зразумелі (і падзяляюць) мой клопат.

Так, хвалюючыся, я перачытаў два новыя тэксты Яны Будовіч у тыднёвіку "Літаратура і мастацтва" (13.07.18), якія пісаліся, мажліва, пасля атрымання майго ліста. І, на радасць, заўважыў некалькі ўжыванняў займенніка *які* (ні разу *каторы*). У адным сказе ён нават паўтараецца.

Як і належыць, у казцы ёсць і зачараваная панна (альбо не-князьёна), цмок, якога трэба перамагчы, і прыні (альбо княжыч), які мусіць з паненкай ажаницца; ... гэткая бутафорыя магла б захінуць сабою сапраўднае жыццё, тую рэальнасць, якой вартая дзева, што перамагла цмока.

Бачым: аўтар прытрымліваецца літаратурнай нормы адносна ўжывання злучальнага слова *які*

(што). А траплене на вочы ў папярэднім артыкуле адхіленне – проста выпадковасць (апіска)?

Пад гэтую катэгорыю маўленчых хібаў хацелася б падвесці ўжыванне слова *каторы* замест *які* ў вуснай мове Алены Масла (у гутарцы з карэспандэнтамі радыё “Сталіца” В. Краўчанкам, Н. Сіроткай у першай палове ліпеня г. г.).

Шкада, не ведаю, ці рэагуе навуковая беларускафілалагічная супольнасць на праявы відавочнага ігнаравання (касавання) лексіка-граматычнай рысы літаратурнай мовы, адлюстраванай і замацаванай у творах майстроў слова, у тэкстах кніжных стыляў. Здаецца, толькі П. Сцяцко адкрыта падтрымаў маю пазіцыю што да слова *каторы* (у часопісе “Роднае слова”).

...Прышоў чарговы нумар газеты “Наша слова” (за 18 ліпеня г. г.). «А можа і тут ужо “прапісалі” слова *каторы*?» Уважліва перачытваю старонкі – арыгінальныя і перакладныя (з польскай, нямецкай, рускай) тэксты. І не ўбачыў ніводнага ненармаўнага ўжывання слова *каторы*. І што трэба асабліва падкрэсліць – няма яго ў артыкуле Алеся Сушы “100 гадоў Беларускаму ўніверсітэту”, у вуснай мове якога яно было засведчана радыёперадачамі. Вядома, гэта яшчэ не падстава меркаваць, што ён адмовіўся выкарыстоўваць слова *каторы* ў сваім маўленні. І ўсё ж прыемна.

Праз дзень чытаю газету “Літаратура і мастацтва” (№ 28, 20 ліпеня 2018 г.).

Ці ліст да журналісткі не дайшоў, ці мой заклік “ратаваць наша слова” адрасатам не прыняты, а рэальны вынік такі. У новай нататцы Яны Будовіч пра кнігу паэзіі слова *каторы*... ужыта!

Многія яго [І. Монціка] вершы прывесчаны аднавяскоўцам, якія нястомна шчыруюць на зямлі, дзякуючы якім родныя палеткі родзяць хлеб і на сталі заўсёды ёсць кубак малака. А яшчэ аўтар любіць пажартаваць, прыкмячае дробныя дэталі, з каторых і складаецца побыт, непаўторнае гучанне кожнага дня.

Пэўна ж гэта (слова *каторы*) не магло не засмуціць: назіраю паразу сваіх намаганняў падтрымаць адпаведнік *які*?

Але тут як ратунак прыйшла ў галаву прастая думка: прачытаць і астатнія друкаваныя матэрыялы нумара (ЛіМ, 20.07.18).

Выявілася: у тэкстах іншых аўтараў (В. Аскера, Н. Нарутовіч, А. Аляшкевіч, Н. Святлова, В. Дранько-Майсюк, Т. Арлова ды інш.) паслядоўна ў якасці злучальнага слова ўжываюцца займеннікі *які*, *што* (*каторы* не сустраэўся).

Стала ясна. Слова *каторы* не пазіцыя рэдакцыі, а лексіка-граматычная рыса прафесійнай мовы журналісткі Яны Будовіч.

Р. С. Журналістка паведаміла, што атрымала мой ліст і заўвагу ўлічыць.

“...К ВЯСНЕ Б МАЁЙ ХАЦЕЎ ВЯРНУЦЦА”

Пра месца часціцы *бы* (*б*) у сказе

Апошнімі гадамі сустракаліся выпадкі, калі рэдактар ці карэктар на маіх рукапісах ставіў пазнаку датычна часціцы *бы* (*б*), прапануючы размяшчаць яе пасля дзеяслова.

У канкрэтных кантэкстах я, напэўна, прымаў заўвагі, рабіў праўку. Але ў цэлым у сваёй аўтарскай практыцы не мог паслядоўна трымацца гэтай рэкамендацыі.

Вось і нядаўна ў мяне напісалася: “Словакалька [*чапляць*] не з тых лексічных адзінак, якія **б** хацеў адразу вітаць і падтрымліваць беларусацэнтрычны чытач-слухач”. Пісаў, як падказваў перадаваны сэнс і граматычны лад беларускай мовы, засвоены ў тым ліку і з роднай гаворкі.

У рэдакцыі прапанавалі паставіць часціцу *бы* пасля дзеяслова. Паправіць-то няцяжка, але ці ўдасканаліцца сказ?

Каб знайсці падставу (падтрымку) свайму словаўжыванню, мушу звярнуцца да прыкладаў з твораў майстроў слова. Адзін з іх, як бачым, вынесены ў назву нататкі, другі возьмем з ліста Васіля Быкава да Алеся Адамовіча. Даўшы высокую ацэнку “Хатынскай аповесці”, В. Быкаў робіць заўвагі, у тым ліку адносна назвы твора: «Назва ў цябе наогул не зіхціць ні навізной, ні густам – тут таксама. Само слова “Хатынь” занадта ўжо захапанае, няновае, нешта ў ім ад афіцыйнай тэрміналогіі. А ў цябе ж такая свежая, новая, шматфарбная рэч... Я **б** назваў інакш. Не ведаю, як, але інакш» (Полымя, 2017, № 9).

У абодвух выпадках (у Я. Коласа і В. Быкава) часціца *б* стаіць не пасля, а перад дзеясловам.

Каб больш праясніць пытанне, звернемся да навуковай літаратуры.

У “Кароткай граматыцы беларускай мовы” (ч. 1, 2007) вылучаны параграф “Месца часціц у сінтаксічнай канструкцыі”. Адзначаецца, што большасць часціц у сучаснай мове не мае сталага, фіксаванага месца ў сказе. “Да такіх часціц, якія свабодна перамяшчаюцца ў межах сінтаксічнай канструкцыі, адносяцца *аж*, *ажно*, *бы* (*б*)...”

Паводле “Граматыкі беларускай мовы” (ч. 1, 1962), “часціца *бы* ставіцца пасля дзеяслова або іншых слоў, на якія падае сэнсавы націск”.

Цудоўна! І ў сказе з маёй карэктуры, і ў сказах-ілюстрацыях выдатных пісьменнікаў месца часціцы *бы* (*б*) адпавядае сцверджанню акадэмічных граматык. Сэнсавы акцэнт на гэтым службовым слове можна заўважыць. Калі **б** Коласаў сказ быў прозай, то ён мог бы мець прыблізную форму *К вясне маёй бы хацеў вярнуцца*. У прыкладах з карэктуры і ліста В. Быкава сэнсавы націск – адпаведна на словах *якія*, *я*. Мабыць, таму часціца *бы* (*б*) стала пасля іх.

Дзякуючы пільным рэдагавальнікам атрымаў мажлівасць падкарэктаваць сваё веданне граматыкі.

ДА, ДЫ І КОСКА

У розныя гады мне даводзілася звяртаць увагу (пісаць пра гэта) на хібу ў вуснай мове некаторых адукаваных людзей, якія гавораць па-беларуску – ужыванне слова *да* замест кадыфікаваных часціц *але, ага, так* і інш.

На жаль, часам “аздабляе” свой аповед ці рэплікі дыялогу небеларускай часціцай *да* журналістка з багатым, плённым досведам у справе папулярызацыі твораў беларускай літаратуры і мастацтва, якая добра валодае мовай вуснага кантактавання з героямі радыёперадач.

Гэта выявілася і ў нядаўняй перадачы (канал “Культура”, 17.07.18). Вядоўца гаварыла з вядомым пісьменнікам. Ужываная ёю часціца *да* зрэдку, здаецца, падхоплівалася і суразмоўцам.

Такія выпадкі парушэння лексіка-граматычнай нормы пэўным чынам адбіваюцца на пунктуацыі пісьмовага тэксту.

Можна меркаваць, што слова *да* ўспрынялося як сцвярджалная часціца кімсьці з тых (рэдактар, карэктар), хто прычыніўся да публікацыі нататкі “У аграгарадку Беліца адбыўся прыгожы абрад Юр’е” (Наша слова, 16.05.18).

У газеце (с. 8) змешчаны фотаздымак і тэкст апісання абраду. Над імі – нахштальт эпіграфа радкі: “Да, мы Юр’е сустракаем, / Да, мы Бога звелічаем!”

Коска тут не патрэбна. Значэнне слова *да*, якое граматычна і сэнсава “прыцягваецца” да дзеяслова-выказніка, можна прыблізна акрэсліць як ‘вось’, ‘гэта ж’... Такія спалучэнні слоў характэрныя для мовы твораў фальклору.

З крыніц народнай мовы выраз “Па рацэ, ды па Віліі”. Так названы адзін з раздзелаў артыкула Ягора Дынейкі “Цяпло агменя даўніны” (Польмя, 2018, № 6, с. 148 – 164). У ім, у прыватнасці, чытаем:

...К. Тышкевіч у 1856 годзе арганізаваў экспедыцыю на рацэ Віліі. Падчас плавання сабраў багаты этнаграфічны матэрыял, які паклаў у аснову краязнаўчай манаграфіі “Вілія і яе берагі”.

Кантэкст пацвярджае, што коска ў загаловку пастаўлена механічна: тут *ды* не супраціўны злучнік, а часціца (узмацняльная?).

Пісаць пра такія памылкі мне нібы ўжо няёмка: даўно я не правяральнік вучнёўскіх і студэнцкіх пісьмовых прац ці аўтарскіх рукапісаў. Але ж ці льга маўчаць?

ЗАБІЦЬ ДВУХ ЗАЙЦАЎ

Ці ўжываем фразеалагізмы?

Зацікавіла перадача пра мову на канале “Сталіца” (16.07.18), якую вяла Юлія Баранавя.

Журналістка папярэдне пыталася ў мінакоў, што абазначае (“Як вы разумееце?”) фразеалагізм *хварэць на кішаньковыя сухоты*. Спробу адказаць рабілі з рознай дакладнасцю 4-5 чалавек. (Паралельна, сам сабе, і я сфармуляваў лаканічны адказ: адчуваць нястачу, няхват грошай.)

Журналістка падагульніла адказы, спаслаўшыся на артыкул (прачытала ўголас) з “новага слоўніка фразеалагізмаў”: **Хварэць на кішаньковыя сухоты** – не мець грошай ці скардзіцца на недахоп грошай, на безграшоўе.

Мяне гэты фразеалагізм зацікавіў не менш з боку формы, чым зместу. Ён нібы дэманструе адметнасць нашай мовы: у лексіцы, словаўтварэнні, сінтаксісе.

Выходзіць, аўтар перадачы Ю. Баранавя ўмелым падборам фразеалагізма і мы, слухачы, знаёмчыся з ім, забіваем двух зайцаў: узбагачаем свой слоўнік на фразеалагізмы і зазіраем у спецыфіку беларускай мовы.

Захацелася ўдакладніць, хто аўтар згаданага слоўніка. Паглядзеў: так, І. Я. Лепешаў. Вядомы мовазнаўца, які, дарэчы, напісаў сваю першую (кандыдацкую) дысертацыю пад навуковым кіраўніцтвам даследчыка нацыянальнай фразеалогіі Ф. Янкоўскага.

ПАДСТРАХАВАЦЦА, ПАДСТРАХОВІЦЦА

Другое слова ці можа быць?

Збіраюся тэлефанаваць рэдактарцы часопіса “Роднае слова”, у які здаў артыкул. Узнікла пытанне да сказа: «Напэўна, маецца на ўвазе арган (вагою 300 кілаграмаў) і яго “ўрачысты спеў”». У паданалізным тэксце музычны інструмент не названы. А можа, тут гаворка пра звон (які таксама ёсць у Сафійскім саборы)? То лепш паправіць сказ: “Маецца на ўвазе арган ці звон”. Тым самым (калі не ўдасца высветліць, пра які інструмент згадвае аўтарка) мы падстраху... ховімся ад памылкі.

Слова на хаду, у маўленні перабудавалася. Напэўна, гэта вынік папярэдніх разважанняў над яго формай.

Падстраховіцца – інфінітыў. Да яго стасуюцца формы парадэгмы дзеяслова: *падстрахоўлюся, падстраховішся, падстраховіцца* (адз. лік), *падстраховіцеся, падстраховяцца* (мн. лік); *падстрахоўся, падстрахоўцеся* (загадны лад).

Зрушэнне месца націску, а з гэтым пэўны адыход ад нарматыўных узораў формазмянення тэарэтычна дапускаюць і некаторыя іншыя дзеясловы: *адмежавацца – адмяжовіцца, згрупавацца – згрупавіцца, скрыжавацца – скрыжовіцца*.

У нашым выпадку робіцца спроба выкарыстаць словаўтваральныя магчымасці дзеяслова з мэтай павышэння мілагучнасці яго спрагальных формаў.

МАКСІМ ГАРЭЦКІ Ў ІНТЭРНЭТ-ПРАСТОРЫ

УДК 821.161.09(092) +929Гарэцкі

У артыкуле даследуецца кантэнт, прысвечаны Максіму Гарэцкаму ў інтэрнэт-просторы. Сістэматызаваны і прааналізаваны асноўныя беларуска-, руска- і англамоўныя інтэрнэт-рэсурсы, знойдзеныя з дапамогай пошукавых сістэм Гугл і Яндэкс. Зроблена спроба класіфікацыі сайтаў, якія садзейнічаюць распаўсюджанню і папулярызацыі інфармацыі пра жыццё і творчасць пісьменніка.

Ключавыя словы: *інтэрнэт, Максім Гарэцкі, інфармацыйныя рэсурсы, кантэнт, сайт, даследаванне, папулярызацыя.*

The article investigates the content dedicated to Maksim Haretski in the Internet space. The main Belarusian, Russian and English online resources found through search engines Google and Yandex are analyzed and systematized. The attempt of classification of websites that contribute to the spread and popularization of information about the life and work of the writer is made.

Развіццё сучасных тэхналогій стварае ўнікальныя магчымасці для ўдасканалення асобы, павышэння маральнага і інтэлектуальнага ўзроўню чалавека, адкрывае новыя перспектывы для навуковага і культурнага жыцця грамадства. Інфармацыйныя рэсурсы інтэрнэту, на думку сучасных даследчыкаў, уяўляюць з сябе сацыяльную прастору, якую характарызуюць наступныя працэсы: “Адбываецца ўзаемадзеянне індывідаў і груп карыстальнікаў; арганізуюцца сацыяльныя сістэмы, сеткі, супольнасці; ажыццяўляецца інтэракцыя ў працэсе камунікацыі; адбываюцца працэсы інстытуалізацыі сацыяльнага ўзаемадзеяння, групавой дынамікі, каштоўнасна-нарматыўнага рэгулявання ролевых паводзін асобы” [1, с. 20].

Такім чынам, удасканаленне сучаснага грамадства, фарміраванне свядомасці і самасвядомасці чалавека, асабліва маладога, актуалізацыя фундаментальных каштоўнасцей і захаванне культурнай памяці залежаць у вялікай ступені ад сферы інтэрнэт-камунікацыі. Беларускія даследчыкі прыводзяць наступныя звесткі: “Па дадзеных сацыяльнага апытання, 83% (!) беларусаў звяртаюцца да інтэрнэту практычна штодзённа. У гэтым сапраўдная ілюстрацыя сучаснага моўнага функцыянавання. А вось і структура кантэнту (цяжка ўявіць, што інтэрнэт не будзе рэагаваць на аб’ектыўныя запатрабаванні): беларусаў цікавяць звесткі адносна вучобы і працы (64%), па даведкі звяртаецца 48%, бавяць час – 41,5%, даведваюцца аб навінах – 34%” [2, с. 27].

На жаль, перспектывы, якія адкрывае інтэрнэт у інфармацыйным грамадстве, недастаткова поўна асэнсаваны сучасным беларускім літаратуразнаўствам. Што датычыцца сучаснага гарэцказнаўства, то трэба адзначыць, што асоба і творчасць класіка беларускай літаратуры

Максіма Гарэцкага заслугоўваюць больш грунтоўнага прадстаўніцтва ў віртуальнай прасторы. Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка, які па маштабе дзейнасці можа параўноўвацца з найлепшымі прадстаўнікамі сусветнай літаратуры, служыць выдатным каштоўнасным арыенцірам для школьнікаў і студэнтаў – актыўных карыстальнікаў інтэрнэт-рэсурсаў. Такім чынам, кантэнт, прысвечаны М. Гарэцкаму ў сусветным павуцінні, патрабуе напаўнення фундаментальнымі даследаваннямі, што ўжо існуюць у гарэцказнаўстве, абагульнення і сістэматызацыі інтэрнэт-крыніц.

Асноўнай праблемай, якая датычыцца не толькі інфармацыі пра асобу М. Гарэцкага, але і ўсіх дадзеных інтэрнэту, з’яўляецца пошук аб’ектыўнай, дакладнай і правераанай інфармацыі. У наш час адзначаецца павелічэнне колькасці адзінак інфармацыі, але не колькасці ведаў, адбываецца дубляванне кантэнту. У такой сітуацыі дасведчаны літаратуразнаўца, выкладчык, настаўнік можа прааналізаваць і вылучыць неабходныя звесткі, у аснове якіх ляжыць спасылка на навуковыя даследаванні ў галіне гарэцказнаўства. Недасведчаны карыстальнік інтэрнэт-рэсурсаў можа проста разгубіцца ў аб’ёме прапанаванай інфармацыі пра жыццё і творчасць М. Гарэцкага. Праведзены аналіз беларуска-, руска- і англамоўных інтэрнэт-рэсурсаў з дапамогай пошукавых сістэм Гугл і Яндэкс паказвае, што асноўную частку звестак складаюць:

1. Вікі-рэсурсы – рэсурсы калектыўнага стварэння гіпертэкстаў (https://be.wikipedia.org/wiki/Максім_Іванавіч_Гарэцкі [3], https://ru.wikipedia.org/wiki/Горещкий_Максим_Иванович [4], https://en.wikipedia.org/wiki/Maksim_Haretski [5]);

2. Банкі рэфэратаў – рэсурсы, якія прапануюць рэфэраты, курсавыя, дыпломныя, кант-

рольня работы, даклады, шпаргалкі і кароткі змест твораў М. Гарэцкага.

Калі прааналізаваць інфармацыю, змешчаную ў папулярнай беларускамоўнай інтэрнэт-энцыклапедыі, то можна знайсці даволі падрабязную біяграфію М. Гарэцкага са спасылкамі на першакрыніцы, якая падзелена на раздзелы: раннія гады, служба ў войску, віленскі перыяд, менскі перыяд, горацкі перыяд, рэпрэсіі. Прыводзяцца некаторыя звесткі пра творчасць пісьменніка, пералічваюцца творы, кнігі, архіў; расказваецца пра ўшанаванне памяці; прадстаўлены спіс асноўных даследаванняў, у тым ліку дысертацый, прысвечаных творчасці класіка. Рускамоўны варыянт Вікіпедыі амаль супадае з беларускамоўным, а англамоўны варыянт змяшчае толькі кароткую біяграфічную даведку. Усе варыянты тэкстаў калектыўнай энцыклапедыі ўтрымліваюць гіперспасылкі, што дапамагаюць карыстальніку пазнаёміцца з гістарычнымі звесткамі і некаторымі творами пісьменніка. Змест артыкулаў інтэрнэт-энцыклапедыі, які дублюецца шматлікімі іншымі сайтамі, дастатковы для першапачатковага азнаямлення з асобай і творами класіка беларускай літаратуры, але патрабуе рэдагавання і папаўнення актуальнай інфармацыяй.

Што датычыцца папулярных банкаў рэфератаў, шпаргалак, адказаў на заданні і іншага, разлічаных на масавага спажыўца і створаных у камерцыйных мэтах, то яны не могуць быць ацэнены як надзейныя крыніцы інфармацыі.

Неабходна згадаць, што разам з адзначанымі растыражаванымі праектамі, якія, выкарыстоўваючы імя пісьменніка, так ці інакш садзейнічаюць папулярнаму яго творчасці, інтэрнэт прапануе і іншыя, сапраўды карысныя сайты, якія дапамогуць у вывучэнні беларускай гісторыі і літаратуры ўвогуле, біяграфіі і творчасці М. Гарэцкага ў прыватнасці:

1. Сайты з творами М. Гарэцкага (http://knihi.com/Maksim_Harecki [6]);
2. Сайты бібліятэк (<http://lib-gorki.mogilev.by/index.php/maksim-garetski> [7], http://lib-osipovichy.mogilev.by/bagac_talentu.html [8]);
3. Сайты часопісаў (<http://rod-slova.by/chasopis/numary>, <http://zviazda.by/be/news/20170719/1500482948-dzyakuyuchy-zvyazdze-maksim-garecki-paznayomiusya-sa-svayoy-buduchay> [9; 10]);
4. Сайты ўстаноў адукацыі (<http://school20.goroo-orsha.by/index.php> [11]).

Большасць вядомых твораў М. Гарэцкага можна знайсці на сайце “Беларуская палічка” [6] – у электроннай бібліятэцы, заснаванай у 1996 г. Старонка, прысвечаная творчасці пісьменніка, мае зручную навігацыю, дзякуючы ёй можна адразу ўбачыць прапанаваныя творы,

пераклады тэкстаў класіка і літаратуразнаўчыя артыкулы. У рубрыцы “Аповесці” прадстаўлены аповесці “Дзве душы”, “Роднае карэнне”, “У чым яго крыўда?” і апавяданне “Літоўскі хутарок”. Рубрыка “Апавяданні” змяшчае апавяданні: “Вясна”, “Дзёгаць”, “Досвіткі”, “Рускі”, “Фантазія”. Пад рубрыкай “Мемуары” знаходзяцца “Успаміны пра Івана Луцкевіча”, рубрыка “Раман” прапануе аповесць “На імперыялістычнай вайне”, рубрыка “Творы ў перакладзе на нямецкую” змяшчае пераклад апавядання “Дзёгаць” на нямецкую мову, а рубрыка “Пра аўтара і ягоную творчасць” – артыкулы “Гамбургскі рахунак Бахарэвіча” А. Бахарэвіча і “Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы” А. Ліса і Я. Саламевіча.

Калі адбор вядомых твораў класіка беларускай літаратуры не можа не зацікавіць нават непадрыхтаванага карыстальніка інтэрнэту, то жанравае вызначэнне, якое не супадае з прынятым у сучасным гарэцказнаўстве, можа збянтэжыць чытача, тым больш што, напрыклад, апавяданне “Літоўскі хутарок” уваходзіць у школьную праграму. Тым не менш аўтары сайта даюць выдатную магчымасць для самастойнага вывучэння гісторыі напісання, жанравых асаблівасцей і зместу твораў М. Гарэцкага, прапануючы збор твораў пісьменніка ў чатырох тамах і дадатковы том, які выйшаў асобна пад назвай “Творы”. Названыя кнігі ўжо сталі бібліяграфічнай рэдкасцю, некаторыя тамы выданняў цяжка знайсці ў бібліятэках, таму такі кантэнт – адзін з нешматлікіх варыянтаў азнаямлення з творчасцю М. Гарэцкага, а таксама з працай гарэцказнаўцаў, якія скрупулёзна сістэматызавалі і рыхтавалі тэксты пісьменніка, пісалі каментарыі і крытычныя артыкулы.

Асэнсаванню жыццёвага і творчага шляху М. Гарэцкага можа дапамагчы і кніга А. Ліса і Я. Саламевіча “Максім Гарэцкі. Успаміны, артыкулы, дакументы”, змешчаная на сайце “Беларуская палічка” [6]. Зборнік аб’ядноўвае ўспаміны родных і блізкіх пісьменніка, дакументы, біяграфічныя матэрыялы, лісты і літаратурнакрытычныя артыкулы Максіма Гарэцкага і будзе карысным як для даследчыка творчасці класіка, так і для любога зацікаўленага чытача. Такім чынам, разглядаючы сайт, нягледзячы на неабходнасць рэдагавання і папаўнення сучаснымі выданнямі і даследаваннямі, з’яўляецца адной з нешматлікіх крыніц распаўсюджвання і папулярнага твораў Максіма Гарэцкага ў інтэрнэце, дае магчымасць прааналізаваць і ацаніць асобу і творчасць класіка беларускай літаратуры.

Цікавыя віртуальныя выставы прапануюць сайты бібліятэк, напрыклад ДУК “Горацкая раённая бібліятэчная сетка”. На старонцы:

“Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага” [7] можна пазнаёміцца з цікавай інфармацыяй з жыцця пісьменніка, а таксама, выкарыстоўваючы зручную навігацыю, з алічбаванымі дадзенымі, сабранымі супрацоўнікамі бібліятэкі: біяграфічнымі звесткамі, фотаздымкамі, кнігамі з фонду бібліятэкі, бібліяграфіяй, поўнымі тэкстамі артыкулаў пра пісьменніка, успамінамі і вершамі, прысвечанымі класіку. Добра, што старонка пастаянна абнаўляецца і папаўняецца, змяшчае актуальную інфармацыю, патрэбную не толькі тым, хто займаецца вывучэннем творчасці пісьменніка, але і ўсім зацікаўленым гісторыяй і культурай Беларусі, Магілёўшчыны ў прыватнасці.

Асіповіцкая бібліятэчная сетка прапануе віртуальную выставу: “Багацце таленту: штрыхі да партрэта Максіма Гарэцкага” [8], якая складаецца з выказванняў М. Гарэцкага і даследчыкаў яго творчасці, “запавету” пісьменніка нашчадкам, звестак з біяграфіі і бібліяграфіі яго твораў. Прыцягнуць увагу карыстальніка дапамагаюць партрэты пісьменніка, фатаграфіі музея і маркі, фотаздымкі вокладак кніг вядомых літаратуразнаўцаў і твораў класіка з невялікімі анацыямі.

Нельга не адзначыць часопіс “Роднае слова”, што аддае шмат увагі захаванню памяці пра М. Гарэцкага, рэгулярна публікуе актуальныя артыкулы, прысвечаныя жыццю і творчасці пісьменніка, якія потым можна адшукаць у віртуальнай рубрыцы “Архіў нумароў” афіцыйнага сайта (<http://rod-slova.by/chasopis/numary> [9]), а таксама знайсці спасылкі на публікацыі ў інтэрнэце і атрымаць неабходную інфармацыю.

З дапамогай пошуку на сайце выдавецкага дома “Звязда” можна вылучыць апошнія навіны, звязаныя з іменем класіка беларускай літаратуры, пазнаёміцца з цікавымі фактамі з жыцця М. Гарэцкага, напрыклад, як, дзякуючы “Звяздзе”, ён пазнаёміўся з будучай жонкай (<http://zviazda.by/be/news/20170719/1500482948-dzyakuyuchy-zvyazdze-maksim-garecki-raznaomyusya-sa-svayoy-buduchay> [10]), новымі выданнямі твораў пісьменніка: “Максім Гарэцкі. Творы”, якія выйшлі ў 2016 г. у выдавецтве “Мастацкая літаратура” (<http://zviazda.by/be/news/20160811/1470875701-yago-skarby-yagofantazii> [12]), і інш.

Адзін са спосабаў прыцягнення ўвагі маладога пакалення да асобы М. Гарэцкага – размяшчэнне звестак на сайтах устаноў адукацыі. Напрыклад, сайт сярэдняй школы № 20 г. Оршы прапануе даступную і карысную для школьнікаў інфармацыю пра жыццё і дзейнасць пісьменніка і грамадскага дзеяча (<http://school20.goroo-orsha.by/index.php> [11]).

Такім чынам, аналіз інфармацыйных рэсурсаў інтэрнэт-прасторы дазваляе зрабіць выснову пра зацікаўленасць грамадства ў асэнсаванні ролі і месца класіка беларускай літаратуры ў сусветным гістарычным працэсе. Даследаванню творчасці пісьменніка, распаўсюджанню і папулярнасці звестак пра яго жыццё і дзейнасць будзе спрыяць стварэнне сайта Максіма Гарэцкага, які дапаможа сістэматызаваць і своечасова абнаўляць неабходную інфармацыю, а таксама захавать і перадаць гістарычную і культурную памяць даступнымі і папулярнымі сродкамі камунікацыі.

Спіс літаратуры

1. **Иванченко, Д. А.** Роль интернет-пространства в формировании образовательной информационной среды / Д. А. Иванченко // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2011. – № 2. – С. 19 – 31.
2. **Барковіч, А. А.** Беларускі корпус тэкстаў: інтэрнэт-дыкурс / А. А. Барковіч // Веснік БДУ. Сер. 4. – 2013. – № 2. – С. 26 – 29.
3. **Максім Іванавіч Гарэцкі** [Электронны рэсурс] // Вікіпедыя. – Рэжым доступу: https://be.wikipedia.org/wiki/Максім_Іванавіч_Гарэцкі/. – Дата доступу: 28.01.2018.
4. **Горецкий Максим Иванович** [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Горецкий_Максим_Иванович/. – Дата доступу: 28.01.2018.
5. **Maksim Haretski** [Electronic resource] // Wikipedia. – Mode of access: https://en.wikipedia.org/wiki/Maksim_Haretski/. – Date of access: 28.01.2018.
6. **Максім Гарэцкі** [Электронны рэсурс] // Беларуская палічка – беларуская электронная бібліятэка. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Maksim_Harecki/. – Дата доступу: 28.01.2018.
7. **Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага** [Электронны рэсурс] // ДУК “Горацкая раённая бібліятэчная сетка”. – Рэжым доступу: <http://lib-gorki.mogilev.by/index.php/maksim-garetski/>. – Дата доступу: 28.01.2018.
8. **“Багацце таленту”**: штрыхі да партрэта Максіма Гарэцкага [Электронны рэсурс] // Государственное учреждение культуры “Централизованная библиотечная сеть Осиповичского района”. – Рэжым доступу: http://lib-osipovich.mogilev.by/bagac_talentu.html. – Дата доступу: 28.01.2018.
9. **Архіў нумароў** [Электронны рэсурс] // Роднае слова. – Рэжым доступу: <http://rod-slova.by/chasopis/numary/>. – Дата доступу: 28.01.2018.
10. **Дзякуючы “Звяздзе” Максім Гарэцкі пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай** [Электронны рэсурс] // Звязда. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20170719/1500482948-dzyakuyuchy-zvyazdze-maksim-garecki-paznaomyusya-sa-svayoy-buduchay/>. – Дата доступу: 28.01.2018.
11. **Гарэцкі Максім Іванавіч** [Электронны рэсурс] // Государственное учреждение образования “Средняя школа № 20 г. Орши”. – Рэжым доступу: http://lib-osipovich.mogilev.by/bagac_talentu.html. – Дата доступу: 28.01.2018.
12. **Выздана кніга “Максім Гарэцкі. Творы”** [Электронны рэсурс] // Звязда. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20160811/1470875701-yago-skarby-yagofantazii/>. – Дата доступу: 28.01.2018.

Алена ЯРМОЛЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

СТАРАЖЫТНАЯ ПАЭЗИЯ КАХАННЯ І СВЯТАСЦІ: ПАЭТЫКА ПЕСНІ ПЕСНЯЎ

Заканчэнне. Пачатак змешчаны ў №№ 1, 3, 6, 8.

У самым фінале паэмы – своеасаблівым эпілогу – закаханыя нарэшце сустракаюцца, і апафеоз іх кахання супадае з апафеозам вясенняга росквіту прыроды, але адначасова і з апагеям яе асенняй урадлівасці:

11. Я належу каханаму майму,
і на мне жаданьне ягонае.
12. Хадзі, каханы мой, выйдзем у поле,
занацуем у сёлах.
13. Пойдзем ранкам у вінаграднікі,
паглядзім, ці зацьвіў вінаград,
ці завязаліся гронкі,
ці распусціўся гранат;
там аддам табе свае мілаваньні.
14. Мандрагоры пусьцілі пах,
і ля нашых дзв'ярэй усялякія выбраныя плады,
новыя і старыя,
што для цябе зьберагла я, каханы мой
(Песн 7: 11 – 14).

Тут усё прасякнута думкай пра бясконцы працяг жыцця, пра яго буйнае квітненне і плоднасць. У 10-м вершы дасягае апагею матыў поўнага ўзаемнага ўладання закаханых, які праходзіць лейтматывам праз увесь тэкст, але ў фінале ў адрозненне ад папярэдніх кантэкстаў ён паказвае не на мроі, а на поўнае ажыццяўленне кахання. Дваяка можна патлумачыць 11-ы верш: **לְבַקְרֵי רוֹדֵי גֵיזָא הַשָּׂדֶה נִלְיִנָּה בְּבִקְרֵי יַיִם** [11, с. 170], які вельмі дакладна ў адным з магчымых варыянтаў пераклаў С. Шупа. Аднак апошняе слова – **בְּבִקְרֵי יַיִם** *bakkəphārit* можна зразумець як “у сёлах”, а можна – як “сярод [суквеццяў, кустоў] хны”, таму што формы множнага ліку назоўнікаў *кофэр* (хна) і *кфар* (сяло, вёска) пішуцца і гучаць абсалютна аднолькава **בְּבִקְרֵי יַיִם** *kəphārit*. Гэта дало ў свой час нямецкім і яўрэйскім асветнікам (М. Мендэльсону і яго школе, І. Г. Якобі, І. Г. Гердэру, І. В. Гётэ) магчымасць інтэрпрэтаваць фрагмент як гістарычна першы матыў супрацьпастаўлення хараства і маральнай чысціні сельскага жыцця гарадской сумятні і марнасці. У розных перакладах выраз *nalīnāh bakkəphārit* перададзены па-рознаму: у Септуагінце – “αὐλισθώμεν ἐν κώμας” [10, с. 269] (“занацуем у сёлах”); тое ж – у Вульгаце: “commoremur in villis” [5, с. 1001]; пераклад М. Лютэра: “...lass uns... unter Zyperblumen die Nacht verbringen” [6, с. 669] (“...давай... пад кветкамі цыпер [кі-

пер] ноч правядзем”); Сінадальны пераклад: “... побудем в селах” [1]; пераклад А. Эфраса: “... переночуем среди кипер” [3, с. 98]; пераклад М. Поўпа: “Let us lie in the cypress” [8, с. 594]; пераклад Ш. Мідбары: “...переночуем среди кофэров” [11, с. 170]; пераклад І. Дзяканавы і Л. Кога-на: “...заночуем в селеньях” [2, с. 80].

Сімвалічнае значэнне ў фінале 7-га раздзела маюць узгаданыя ў тэксце плады і кветкі, асабліва вінаградніку, гранатніку і мандрагоры, якія паўстаюць перадусім сімваламі квітнення жыцця, яго адвечнага працягу. Вінаграднік, завязі і кветкі вінаграднай лазы, гронкі вінаграду выступаюць сімваламі каханай і адначасова грамады выбранага народа, называнага ў прарокаў “вінаграднікам Божым”, а яшчэ сімвалам ісціны Адкрыцця, што таксама падмацоўваецца кантэкстам і топікай прароцкіх кніг. Пурпуровыя кветкі і плады граната (гранатавыя яблыкі), якія дзівосна суседнічаюць на адным і тым жа дрэве, выступаюць сімваламі вечнага аднаўлення жыцця, несмяротнасці, прыгажосці каханай і грамады Ізраіля.

Старажытным сімвалам плоднасці, працягу роду, нараджэння дзяцей з’яўляюцца таямнічыя мандрагоры, якія спрыяюць, паводле народных паданняў, цяжарнасці нават бясплодных жанчын [гл. гісторыю Яакова (Якава), Рахелі (Рахілі) і Леі (Ліі), звязаную з мандрагорамі, знойдзенымі Рэ’увенам (Рувімам), сынам Ліі, у *Быц* 30: 14 – 18]. Апрача таго, плады (яблыкі) мандрагоры сапраўды падобныя да яблыкаў, і клубні мандрагоры – расліны *Atropa mandragora*, або *Mandragora officinarum*, – лічыліся на Старажытным Усходзе і ў больш позніх павер’ях стымулятарамі сексуальнай энергіі. У клубнях мандрагоры, што нагадваюць маленькіх чалавечкаў, спрабавалі ўбачыць фігуркі жанчын і мужчын і вызначыць, якія з іх дапамагаюць жанчынам, а якія – мужчынам. Мандрагоры сталі сімвалам любоўнай асалоды, любоўнага мілавання, на іўрыце само слова **דודא'ים** *duda'im* (“мандрагоры”), як мяркуюць даследчыкі, узыходзіць да кораня *dwd* ‘кахаць, мілаваць’, як і неаднойчы ўжытыя ў тэксце Песні Песняў словы **דוד'י** *dod'i* ‘каханы мой’ і **דוד'ים** *dod'im* ‘мілаванні’. Абапіраючыся на гэта, аўтар Песні Песняў адмыслова гуляе тонкімі адценнямі сэнсаў і сугуччамі: спачатку ад імя дзяўчыны гаворыцца:

שָׁם אֶתְּךָ אֶת־דָּוִדַי [11, с. 170] *шам эттэн эт-додда'і лаш там аддам я табе мілаванні свае*, а потым паведамляецца, што “мандрагоры пусцілі водар” הַדְּרִיָּה הַיְבֵרִיתָא [11, с. 170] *дэддудда'ім натэну рэйах*. Атрымліваецца, што דודא'і *doda'і* ‘мілаванні мае’ на нашых вачах трансфармуюцца ў דודא'ים *duda'im* ‘мандрагоры’, а апошнія становяцца назіральным увасабленнем любоўных мілаванняў; водар каханья перацякае ў пах мандрагораў ці зліваецца з ім (магчыма, менавіта гэтым тлумачыцца тое, што М. Лютэр для перадачы слова *duda'im* знайшоў асаблівы эквівалент – *Liebesäpfel* ‘яблыкі каханья’). У Септуагінце і Вульгаце слова *doda'і* было прачытана як *dadda'і* ‘грудзі мае’ (грэч. *μαστός μου*, лац. *ibera tea*), а ўвесь фінал верша – “...там аддам я грудзі мае табе”. Напэўна, акрамя сугучнасці, гэта падмацавана яшчэ і тым, што грудзі прыгажуні ў Песні Песняў прыпадабняюцца да гранатавых яблыкаў, а плады мандрагор таксама маюць выгляд яблыкаў. Так ці інакш, усе плады, узгаданыя ў Песні Песняў і ў фінале 7-га раздзела, “ўсялякія выбраныя плады, новыя і старыя”, якія зберагла для каханага гераіня, выступаюць сімваламі пладоў каханья і пладоў духоўных намаганняў, метафарамі пачуццёвай асалоды і містычнага Адкрыцця.

У 8-м раздзеле, які з’яўляецца своеасаблівым эпілогам паэмы, зноў узнікаюць і сумуюцца па прынцыпе *conclusio* ўсе асноўныя матывы і топасы: імкненне закаханых адно да аднаго, прыпадабненне дзяўчыны да вінаградніку, граната, цудоўнага саду, а юнака – да газэлі або маладога аленя на горах духмянасцяў, самога каханья – да духмянага віна і соку граната. Тут ізноў паўтараецца рэфрэн-заклінанне:

3. Яго левая рука пад маёй галавой,
правая абдымае мяне.

4. Заклінаю вас, дочки ерусалімскія,
нашто будзіце і нашто абуджаеце каханьне,
пакуль само не пажадае (Песн 8: 3 – 4).

Знешне алагічным здаецца пачатак 5-га верша, які часцей за ўсё трактуюць як запытанне хору, звернутае да гераіні: “Хто тая, што ўзыходзіць з пустыні, / абпіраючыся на каханага?” (Песн 8: 5). У старажытных перакладах няма выразу “з пустыні”; замест яго ў Септуагінце стаіць слова *λελευκανθισμένην* (*leleukanthismenē*) ‘белая, чыстая’, а ў Вульгаце – *deliciis affluens* ‘багатая мілаваннямі’. Аднак Аквила, Сімах, Тэадатыён (Феадатыён) перакладаюць у адпаведнасці з Масорай: *ek tēs erētou* ‘з пустыні’ (пар. пераклад Ш. Мідбары: “Кто та, что всходит из пустыни, опираясь на возлюбленного своего?!” [11, с. 170]). Загадкавае месца атрымала асаблівую інтэрпрэтацыю ў яўрэйскай рэлігійнай

традыцыі: абпіраючыся на Каханага свайго – Усявышняга, з пустыні ўзыходзіць (פְּעֹלָה *ола*) Грамада Ізраіля ў Зямлю Абяцаную (як у старажытнасці, так і цяпер, вярнуцца ў Зямлю Ізраіля – значыць “узыходзіць”, і ў фізічным, і ў духоўным сэнсе). Паводле Масарэцкай Бібліі перакладае М. Лютэр: “Wer ist sie, die heraufsteigt von der Wüste und lehnt sich auf ihren Freund?” [6, с. 669]. Абсалютна дакладны і пераклад Д. Хвальсона ў Сінадальнай Бібліі: “Кто это восходит из пустыни, опираясь на своего возлюбленного?” [1]. Пераклад А. Эфраса: “Кто та, / что всходит / из пустыни, / опираясь / на друга своего?” [3, с. 101]. Пераклад І. Дзяканавы: “Кто это идет из пустыни, на милого своего опираясь?” [2, с. 81].

У фінале паэмы з асаблівай магутнасцю гучыць апафеоз каханья, над ім не мае ўлады ніхто і нішто, яно “моцнае, як смерць”, – каханне, якое немагчыма купіць за ўсё багацце свету:

6. Пакладзі мяне пячаткай на сэрца тваё,
пячаткай на тваю руку,
бо каханьне моцнае, як смерць,
і рэўнасць лютая, як пекла;
яго іскры – іскры агністыя,
полымя Божае.

7. Воды вялікія ня могуць згасіць каханьне,
і рэкі яго не затопяць;

і калі б даў нехта ўсё майно дома свайго

за каханьне,

зганяць яго пагардай (Песн 8: 6 – 7).

Апошнія словы гучаць так сучасна, быццам бы і няма дыстанцыі ў дзве з паловай тысячы гадоў, якая аддзяляе нас ад таго, хто напісаў гэтыя радкі. Прыведзены фрагмент – адзін з найбольш знакамітых і цытаваных з Песні Песняў. Па сутнасці, кожная фраза набыла статус крылатага выразу, але асабліва כִּי-עֹלָה כְּפֶלֶא *кі-азза хаммавэт агава* ‘бо моцнае, як смерць, каханне’. У Заходняй Еўропе выраз атрымаў вядомасць у перакладзе Ераніма Стрыдонскага: “Fortis est ut mors dilectio” [10, с. 1001] (ці проста “Fortis ut mors dilectio”). Паказальна, што славы перакладчык выбраў слова *dilectio*, а не звычайнае *amor*, бо апошняе ўжо трывала звязалася з каханнем у яго цялеснасці. Што ж тычыцца арыгінала, то ў ім, як ужо адзначалася, гаворыцца пра каханне ва ўсіх яго аспектах, у тым ліку і ў чалавечым вымярэнні (усе значэнні – у слове כִּי-עֹלָה *агава* ‘каханне, любоў’). Невыпадкова і ў працытаваных вершах гутарка ідзе не толькі пра метафарычную пячатку, якая знітоўвае сэрцы каханых, але і пра заручальны пярсцёнак, надзеты жаніхом на руку нявесты. Гаворка ідзе таксама пра рэўнасць, што часта (калі не заўсёды) спадарожнічае каханню. Рэўнасць прыпадобнена па лютасці да апраметнай (пекла); у

арыгінале – שֵׁוֹלַם *шэ’оль* ‘магіла, замагільны свет’ (літаральна – “незапытальны”, “месца, пра якое не пытаюцца”), вельмі старажытнае і агульнае абазначэнне ў Бібліі замагільнага свету, без падзялення яшчэ на Рай і пекла. Аўтар Песні Песняў хоча сказаць, што пакуты рэўнасці параўнальныя толькі з пакутамі і жахамі шэола.

Але менавіта да каханя мае дачыненне выраз “*полымя Божае*”, дакладней – “*полымя Госпада*”, хоць сінтаксічная канструкцыя быццам бы дазваляе звязаць яго як з рэўнасцю, так і з каханнем. Аднак наступны верш уносіць яснасць: “*І не могуць воды вялікія згасіць каханне...*” (пераклад наш. – Г. С.). Агульнавядома, што вада гасіць агонь, выступае яго антаганістам. Таму “*полымя Божае*”, або “*полымя вялікае*”, – менавіта яно, каханне. У арыгінале стаіць слова שֵׁוֹלַם *шальгэвэтэйа*, якое падзяляецца на שֵׁוֹלַם *шальгэвэт* ‘полымя’ і הַאֵשׁ *йа*. Апошняя частка – форма скарачэння невымоўнага Тэтраграматона – сакральнага табуяванага Імя Божага (יהוה – YHWH). Як адзначалі яшчэ сярэднявечныя яўрэйскія граматыкі, у Танаху яна, далучаная да слова, абазначае найвышэйшую ступень якасці той ці іншай з’явы. *Шальгэвэтэйа* можна перакласці як “полымя вельмі моцнае”. Паказальна, што менавіта так разумеюць усе старажытныя перакладчыкі. Адсюль у Сінадальным перакладзе (следы за Септуагінтай) – “пламень вельмі сильны”. Аднак разуменне, прынятае ў яўрэйскай традыцыі, – “полымя Госпада”, і следы за Масорай М. Лютэр перакладае: “...eine Flamme des Herrn” [6, с. 669].

“*Каханне моцнае, як смерць*” – адзін з найзнакаміцейшых крылатых выразаў, звязаных з Песняй Песняў і ўвогуле з Бібліяй. Безумоўна, пра каханне пісалі і ў іншых культурах, у тым ліку і ў больш старажытных. Паказальныя тыпалагічныя сыходжанні і нават тэкстуальныя супадзенні з егіпецкімі любоўнымі песнямі, з шумерскімі і вавілонскімі песнямі, якія пісаліся да свята “сакральнага шлюбу” (гл.: [4, с. 168 – 192]). Гэта не вельмі дзіўна, бо ўсё нараджалася ў агульным культурным і літаратурным кантэксце, а таксама абумоўлівалася кантактамі культур. Аднак было б перабольшваннем лічыць, што Песня Песняў уяўляе з сябе запіс абраду “сакральнага шлюбу”, як меркавалі адэпты так званай культывай гіпотэзы, што ўзнікла ў XX ст. і найбольш паслядоўна выкладзена нямецкім даследчыкам Г. Шмёкем у кнізе “Святы шлюб і Песня Песняў” (1956; гл.: [9]). Як справядліва заўважаюць Р. Е. Мёрфі і О. Карм, “культывая тэорыя на самай справе не інтэрпрэтуе Песню Песняў; замест гэтага яна рэканструюе яе перадгісторыю” [7, с. 463]. Магчыма, у далёкіх продкаў яўрэяў – амарэяў, выхадцаў з Месапатаміі –

былі свае культывыя песні, звязаныя з абрадам “сакральнага шлюбу”. Аднак гэта толькі гіпатэтычныя пабудаванні. Сам жа тэкст Песні Песняў не змяшчае ў сабе дастатковых падстаў для прызнання яго запісам драматычнага містэрыяльнага дзеяння, падобнага да містэрыяў шумерскіх Інаны і Думузі, вавілонскіх Іштар і Тамуза. У параўнанні з шумерскімі і вавілонскімі культывымі песнямі ў Песні Песняў відавочная ўвага не да ўрадлівасці і пладаноснасці, якія павінен быў забяспечыць сексуальны акт багоў (насамрэч – людзей, якія іх “замышчалі”), але да адзінства цялеснага і духоўнага ў каханні, да каханя як цуду і дару Божага. Упершыню каханню і – шырэй – любові быў нададзены статус вялікага Боскага Закону, што кіруе як чалавечай душою, так і сусветам.

Такім чынам, аўтар Песні Песняў спрабуе спасцігнуць і выявіць логіку алагічнага – логіку каханя, логіку самой жарсці, ад яе нараджэння да шчаслівага апагею. Уся ўвага невядомага паэта, які стварыў канчатковую рэдакцыю тэксту, засяроджана на феномене чалавека, яго цялесна-духоўнага свету, таямніцах стасункаў з другім чалавекам, са светам прыроды (апошняя нідзе не паўстае ў культурах Старажытнасці такой яркай і захапляльна-загадкавай, такой сугучнай унутранаму свету чалавека), з вялікай Духоўнай Існасцю, што стаіць за цудоўным навакольным светам, – яго Творцам. У Песні Песняў уражае гранічная адкрытасць часу і прасторы; яе хранатоп – свет і вечнасць; праз яе шчыльна-метафарычную, вытанчана-герметычную, падманліва-канкрэтную мову прасвечваюць загадкавыя сэнсы. Менавіта таму сталі непазбежнымі, безумоўна, схаваныя ў тэксце (дакладней, у паўнаце яго сувязяў з усім семантычным полем яўрэйскай культуры) алегарычныя і містычныя інтэрпрэтацыі, падхопленыя і пераасэнсаваныя ў вялікім саборніцтве культур хрысціянскай традыцыі. Песня Песняў стала эталонам мовы каханя, а толькі на гэтай мове і праз гэтае пачуццё можа быць выяўленая любоў да Бога.

Вельмі важна, што да беларускага чытача прыходзіць нарэшце першы пераклад Песні Песняў, зроблены з арыгінала, і зроблены адмыслова. Сяргей Шупа, які ўжо не аднойчы пацвярджаў высокую годнасць сапраўднага перакладчыка і які перастварае з розных моў, зрабіў вялікі падарунак усім аматарам Бібліі і беларускай паэзіі. Старажытны і вельмі цяжкі (месцамі цьмяны) для перакладу тэкст загучаў па-беларуску вельмі блізка да арыгінала і адначасова вельмі арганічна, нязмушана, мілагучна, паэтычна. Яго можна лічыць сапраўдным дасягненнем як беларускай біблістыкі, так і беларускай перакладчыцкай школы.

Спіс літаратуры

1. **Біблія:** Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета канонические : Синодальный перевод.
2. **Ветхий Завет:** Плач Иеремии; Экклесиаст; Песнь Песней / пер. и коммент. И. М. Дьяконова, Л. Е. Когана при участии Л. В. Маневича. – М. : РГГУ, 1998. – 343 с. – (Памятники мировой культуры).
3. **Песнь Песней** / пер. А. Эфроса // Песнь Песней царя Соломона : антология русских переводов / вступ. ст. И. Дьяконова. – СПб. : Искусство – СПб, 2001. – С. 71 – 103.
4. **Синило, Г. В.** Песнь Песней в контексте мировой культуры : в 2 кн. / Г. В. Синило. – Минск : Экономпресс, 2012. – Кн. 1 : Поэтика Песни Песней и ее религиозные интерпретации. – 680 с.
5. **Biblia Sacra Vulgata** / praep. R. Gryson. – 4., verbesserte Auflage. – Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1994. – 1980 S.
6. **Die Bibel:** nach der Übersetzung Martin Luther, mit Apokryphen. – Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1999. – 1082 + 382 S.

7. **Murphy, R. E.** Canticle of Canticles / R. E. Murphy, O. Carm // The New Jerome Biblical Commentary. – 1968. – P. 463.
8. **Pope, M. H.** Song of Songs: A New Translation with Introduction and Commentary / M. Pope. – N. Y. : The Anchor, 1977. – (The Anchor Bible. – Vol. 7C).
9. **Schmökel, H.** Heilige Hochzeit und Hoheslied / H. Schmökel. – Berlin, 1956.
10. **Septuaginta:** id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpreters : duo volumina in uno / ed. A. Rahlfs. – Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1979. – 1184+941 p.
11. **כְּתוּבֵי** = Кетувим : иврит. текст с рус. пер. / пер. под ред. Д. Йосифона. – Йерушалаим (Иерусалим) : Мосад арав Кук, 5738 (1978). – [394] с.

Галіна СІНІЛА,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
прафесар кафедры культуралогіі
факультэта сацыякультурных камунікацый БДУ,
дактарант кафедры замежнай літаратуры
філалагічнага факультэта БДУ.

Нацыянальны вобраз свету

БЕЛАРУСКАЯ КУЛЬТУРА І ЛІТАРАТУРА Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ АЛЯКСЕЯ РАГУЛІ

УДК 821.161.3.09:929*А.Рагуля

У артыкуле асэнсоўваецца плён навуковай дзейнасці вядомага беларускага культуролога і літаратуразнаўцы А. Рагулі. Паказваецца, што прадметам асэнсавання А. Рагулі выступаюць базавыя каштоўнасці і пастулаты нацыянальнай культуры і літаратуры, іх змястоўны патэнцыял, спецыфіка нацыянальнай анталогіі і аксіялогіі.

Ключавыя словы: *культура, літаратура, анталогія, аксіялогія, этыка, нацыянальна-культурныя коды.*

The article analyzes the scholarly writings of the scientific activities of well-known Belarusian culturologist and literary critic A. Ragulia. The A. Ragulia's judgment subjects are such actual problems as the basic values and tenets of the national culture and literature, their substantive potential, the specificity of the national ontology and axiology.

Аляксей Уладзіміравіч Рагуля – адзін з самых глыбокіх і дасведчаных нашых культурологаў і літаратуразнаўцаў. Кожнае яго выступленне – вуснае ці пісьмовае – падзея. Даследчык здольны прадуцыраваць уласныя слухныя і змястоўныя ідэі, рабіць глыбокія высновы.

Навукоўцу вылучае шырокі круггляд, грунтоўнае веданне філасофіі, культуралогіі, літаратуразнаўства, гісторыі, эстэтыкі, тэатральнага мастацтва, фальклору. Ён свабодна пачуваецца ў моры сусветнай філасофіі, лёгка апелюе да Платона, М. Хайдэгера, Тэяра дэ Шардэна, І. Канта, Г. Гегеля, М. Бахціна, Ж. Дарыды, Ж. Лакана, М. Фуко, К. Ясперса, М. Харкхаймера, Т. Адорна, А. Баўмгартэна, М. Мамардашвілі, В. Віндэльбанда, Г. Рыкертэ, Д. Судзукі, Ф. Ніцшэ, П. Абельяра, Т. Аквінскага, Ч. Пірса, Ч. Морыса і інш.

Прадметам асэнсавання А. Рагулі выступаюць актуальныя праблемы – жыццяздольнасць і моц нашай культуры, спецыфіка яе анталогіі і аксіялогіі, базавыя пастулаты культуры, яе нацыяахоўная функцыя. Асноўным пафасам

даследаванняў А. Рагулі выступае сцвярдженне каштоўнасці беларускай культуры, яе маральных і эстэтычных ідэалаў, нацыянальнага этасу: “*Беларускі этнас захавайся, таму што ствараў і ўдасканальваў сваю сістэму культурнай арыентацыі*” [3, с.11].

Як вядома, нацыянальная ідэнтычнасць з’яўляецца, па словах Э. Сміта, “культурным феноменам”. Механізм існавання этнасаў і нацый, іх, па словах украінскага даследчыка У. Панчанкі, “прасторавую стабільнасць” і “часавую пераемнасць” гарантуе менавіта такі тып інфармацыйных сувязей, які захоўваецца ў культуры і літаратуры.

Сучасныя катаклізмы, працэсы глабалізацыі абумовілі зварот да паглыбленага вывучэння нацыянальных культурных кодаў. Спецыфіка нацыянальнага ключавая ў даследаваннях А. Рагулі, асэнсоўваецца яна на грунтоўным навукова-метадычным узроўні. Часта нават у работах, якія прэтэндуюць на навуковасць, разважанні пра нацыянальнае абмяжоўваюцца абстракт-

нымі канстатацыямі ці метафарычнымі апісаннямі. А. Рагулю ж вылучае менавіта навуковы, а не паэтычна-метафарычны падыход. Кожны сказ даследчыка – насычаны, прадуманы, глыбокі, без навязлівай апісальнасці ці паўтарэння вядомых ісцін. Даследаванні А. Рагулі – з тых, якія адносяцца да канцэптальных. Абазначаныя праблемы – патэнцыйныя тэмы дысертацыйных даследаванняў. Вучоны імкнецца спасцігнуць самыя глыбокія сэнсавыя інтэнцыі беларускай культуры і літаратуры, “дамінантныя коды нацыянальнай ідэнтычнасці”, па словах украінскай даследчыцы С. Андрусіў, аўтахтоннае ядро нацыянальнага, этыка-культурную аснову беларускага менталітэту. Гэтыя праблемы разглядаюцца А. Рагулем у метадыскурсіўным аспекце.

Выступленні А. Рагулі характарызуюцца адначасова тэарэтычнасцю і шырынёй ахопу матэрыялу, комплексным кагнітыўна арыентаваным падыходам, глыбокім асэнсаваннем асноўных пастулатаў культуры. Даследчык актуалізуе нацыянальную філасофскую думку, якая вядзе радавод ад Кірылы Тураўскага: «...вопыт беларускага семіёзісу да гэтага часу не толькі не рэалізаваны ў прагматыцы, але і не асэнсаваны, хоць ён на ўзроўні семіялагічным з’яўляецца надзвычай сэнсаёмістым. Адзін з самых значных этапаў у яго гісторыі – гэта перыяд XI – XIII стст., калі праблема выбару “закона” – філасофіі дзяржаўнасці – стала праблемай экзістэнцыяльнай» [3, с. 56].

Вядома, што філасофскія пошукі ў Беларусі на працягу доўгага часу развіваліся ў нетрах мастацкай творчасці. Мастацкі твор – феномен перш за ўсё эстэтычны, але ў пэўныя перыяды развіцця літаратура прымае на сябе і іншыя функцыі: філасофіі, нацыястварэння, што павышае яе статус. Для беларусаў літаратура выступае адной з ключавых каштоўнасцей, стымулюе нацыянальную жыццядзейнасць. А. Рагуля адзначае: “Менавіта беларускае мастацкае слова ў XX ст. узяло на сябе, акрамя вобразатворчай, яшчэ і сэнсаазначальную, семіялагічную функцыю. <...> Кампенсацыйнай, сэнсава эквівалентнай заходнеёрапейскаму фенаменалагічнаму філасофскаму руху, у Беларусі стала вербальная мастацкая фенаменалогія” [3, с. 203].

Аляксея Рагулю вылучае здольнасць шырока ахапіць праблему ў гістарычным ракурсе. Каштоўнасць разважанняў даследчыка – у свярджэнні вартасці і арыгінальнасці нацыянальнай філасофіі ў агульнаёрапейскім кантэксце. А. Рагуля паказвае глыбіню і змястоўнасць беларускай думкі, якая мае тысячагадовую гісторыю развіцця: «Менавіта ў гэты час [XI стагоддзе] у Беларусі складалася свая філасофія дзяржавы на аснове арыгінальнай інтэрпрэтацыі Евангелля і

пашыраных сярэдневяковых канцэптаў “душы” і “цела”» [3, с. 56].

Глыбокае прачытанне твораў старажытнай беларускай літаратуры праз прызму еўрапейскай філасофіі дазволіла А. Рагулю зрабіць наступную выснову адносна мастацкай сумы тэалогіі X – XII стст.: «*Яе вербальным увасабленнем сталі канструкты “душа і цела”, “эдэм”, “канон”, “адзіная душа”, якія адлюстроўваюць сэнсавую дынаміку асветніцкай дзейнасці К. Тураўскага і Е. Полацкай. <...> Філасофскі сэнс знойдзеных беларускімі асветнікамі канцэптаў на аналогіі блізкі да сэнсу філасофскіх адкрыццяў, здзейсненых такімі мысліцелямі, як Авіцэна, П’ер Абеляр, Тамаш Аквінскі*» [3, с.186].

Навукоўца сцвярджае, што беларуская думка мае свой твар, свае ідэі, “*ішла ўласным шляхам... пераплаўляючы культурныя сэнсы розных рэлігійных і філасофскіх школ у адпаведнасці з уласнай парадыхмай*” [3, с. 201]. Работы А. Рагулі сведчаць пра ўдумлівае засваенне твораў еўрапейскай філасофіі. Прычым яны асэнсоўваюцца крытычна, праз прызму нацыянальнай анталогіі і аксіялогіі: «*Скарынаўскае “паспалітае добрае” – гэта беларуская рэакцыя на макіявелізм і заадно правобраз “безумоўнага маральна добрага” І. Канта*» [3, с. 193]. А. Рагуля даследуе асноўныя тэндэнцыі функцыянавання і развіцця нацыянальна-культурных кодаў, піша пра пераўзыходную каштоўнасць культурнай спадчыны: “*Для дзеячаў нацыянальнага адраджэння духоўны скарб быў абсалютам, суб’ектам, раўнавялікім гегелеўскаму суб’ектнаму духу, які паходзіць з аб’ектыўнага духу, г. зн. ад Бога*” [3, с. 7]. Даследчык робіць слушную выснову, што ў беларускай культуры вобраз культурнага героя прадстаўлены дзвюма іпастасямі – вобразамі гаспадара і музыкі: «*Парадыгма “гаспадар” была асноўнай і дзейснай на ўсіх этапах нацыянальнай гісторыі. На яе арыентаваліся Ф. Скарына, А. Волан, А. Алізароўскі. Словам “гаспадар” афіцыйна называлі кіраўніка дзяржавы*» [3, с. 8].

Мастацкая спецыфіка беларускай літаратуры абумоўлена тымі маральна-этычнымі каштоўнасцямі, якія гістарычна сфарміраваліся ў кантэксце беларускай культуры. Яны пастаянна знаходзяцца ў полі зроку даследчыка. А. Рагулю належыць змястоўнае прачытанне твораў класікі. Так, адносна паэмы “Сон на кургане” Янкі Купалы даследчык адзначае: “*Створаная Купалам Сам-сітуацыя з’яўляецца паглыбленым асэнсаваннем анталагічнай праблематыкі, зафіксаванай у драматургіі Праметэй-, Іоў- і Фаўст-сітуацыі. Мат’ю сну ў драматургіі Купалы разгортваецца як пост-фактум да напісанага пра сон Шэкспірам, Кальдэронам, Гётэ, Пушкіным, Гойем, Міцкевічам*” [3, с. 97].

Адзін з ключавых вобразаў беларускай літаратуры першай трэці ХХ ст. – вобраз *яго* (творы Я. Купалы, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, К. Чорнага). А. Рагуля прачытвае лексікоід *яно* як “*носьбіт ідэі самаруху жыцця творчага*”, як “*надзвычай дзейсны экзистэнцыял у беларускай адраджэнскай культуры пачатку ХХ ст.*” [3, с. 198].

Даследаванні А. Рагулі паглыбляюць разуменне класічных твораў. Так, вучоны прыходзіць да высновы, што Якуб Колас “*сфарміраваў своеасаблівую сферу культурнай дзейнасці – беларускую мастацкую феноменалогію*” [3, с. 13], выявіў і сфармуляваў “*вядучую інтэнцыю беларускай духоўнай культуры Навейшага часу*” – “*адкрываў багацце і разнастайнасць тутасці*” [3, с. 8]. Такія словы А. Рагулі сугучныя высновам І. Бабкова, які характарызуе новую беларускую ідэнтычнасць як прасторавую, тутэйшую: “*Гэтая ідэнтычнасць – тутэйшая – імкнецца легітымізаваць сябе праз апрычонасць гэтай прасторы і натуральнасць ладу жыцця...*” [1, с. 147].

Звяртаецца А. Рагуля і да папулярнай навуковай праблемы апошняга часу – канцэпталогіі, аналізуе этапы станаўлення яе ў Беларусі: “*Нацыянальная культура мае арганічную патрэбу ва ўласнай канцэпталогіі, якая ёсць ядро яе стылю, яе парадыгма, яе абзначаны культурны сэнс*” [3, с. 56]. М. Эпштэйн адзначаў, што “*кожная нацыянальная літаратура мае сваю сістэму папулярных, устойлівых матываў, якія характарызуюць яе эстэтычную своеасаблівасць*” [5, с. 3]. Канцэпты складаюць аснову нацыянальнага вобраза свету. Канцэпт не тоесны матыву, вобразу, сімвалу, міфу. Вядома, што склад канцэптасфер розных нацый мае шмат агульнага, але кожная нацыянальная культура мае свае арыгінальныя канцэпты, вылучаецца іх унікальным наборам.

Ключавымі канстантамі нацыянальнага прыгожага пісьменства 1-й трэці ХХ ст. выступаюць канцэпты *зямля, чалавек, Бацькаўшчына, Родны кут*. А. Рагуля паглыбляе і ўдакладняе разуменне канцэпту *зямля* ў беларускай літаратуры, і ў творчасці Якуба Коласа ў прыватнасці: «*“Зямля” для Коласа – істота сакральная*» [3, с. 9], “*зямля ўспрымаецца як татальнасць творчых магчымасцей сусвету, найбольш дасканалая яго мадэль, манада ў манадзе*” [3, с. 11], «*духоўныя пошукі ў беларускай культуры нацыянальнага адраджэння звернуты да семы “зямля” з яе выразна акрэсленай сістэмай каштоўнасці змянога існавання, выверанымі рэгулятывамі, табуіраванымі культурай санкцыямі, рэсурсам духоўнага імунітэту*» [3, с. 196].

Зямля – цэнтр беларускага вобраза свету, своеасаблівае этнічнае падглеб’е нацыі, што ад-

люстравана нашай літаратурай. У той час, калі нейкія грамадскія ці дзяржаўныя ўтварэнні ў Беларусі на працягу яе гісторыі не былі стабільнымі, зямля заставалася нязменнай каштоўнасцю пры ўсіх сацыяльных пературбацыях.

Вобраз зямлі прысутнічае ў літаратуры многіх краін свету, мае свае тыпалагічныя і генетычныя асаблівасці, выконвае важныя функцыі, выяўляе культурныя, гістарычныя, псіхалагічныя, побытавыя асаблівасці пэўнага этнасу. У вёсцы захоўваліся найважнейшыя прыкметы этнасу, яго традыцыі, звычаі, мараль. Па словах П. Бэрджыса, “*зямля забяспечвала найбольш рэчыўны і фундаментальны пункт рэфэрэнцыі чалавечай дзейнасці і чалавечага сэнсу*” [2, с. 62]. Грунтоўнае тэарэтычнае асэнсаванне зямлі як сутнасці, зямлі як асновы, зямлі як феномена культуры і сімвала нацыі пададзена ў работах М. Хайдэгера (“*Выток мастацкага тварэння*”, “*Глумачэнні да паэзіі Гельдэрліна*”). А. Рагуля адзначае, што «*беларуская “тутасць” (на Коласу) сэнсоўна блізкая да хайдэгераўскай тут-быцця (Dasein), да “Новай зямлі” – філасофскага трактата Тэяра да Шардэна*» [3, с. 9].

Адсюль і спецыфіка ідэалу гарманічнага ўніверсуму, сфармуляванага ў беларускай літаратуры. Гэты ідэал – зямны, жыццёвы, канкрэтны: «*Беларускі рай не быў радыкальна трансцэндэнтальным, ён быў у межах дасягнення на зямлі. Тып беларускай утопіі – кансерватыўна ахоўны, “зямлянскі”, “гаспадарскі”*» [3, с. 8].

Аляксею Рагулю належаць цікавыя назіранні над спецыфікай беларускага менталітэту: “*Дамінуючая каштоўнасная ўстаноўка беларускага нацыянальнага менталітэту не дапускае супрацьстаяння паміж гэтымі паняццямі [эстэтычным і этычным]*” [3, с. 49]. А. Рагуля перакананы ў глыбокай узаемаабумоўленасці культуры і маральнасці.

Беларускае мастацкае мысленне характарызуецца прадметнасцю, канкрэтнасцю. Аднак у творах беларускай літаратуры адбываецца пераход ад побыту да Быцця. У беларускім літаратурнаўстве напісана шмат работ пра адзінства побытавага і Быцця. А. Рагуля адзначае: «*У “Новай зямлі” рэчы побыту сталі носбітамі духоўнасці. <...> Гегель у “Лекцыях па эстэтыцы” гаварыў, што такая задача можа быць па сіле генію з новай цывілізацыі*» [3, с. 13], “*пазнанне ўніверсальных законаў быцця ў канкрэтных рэчах побыту складае адметную рысу нацыянальнага стылю беларускай культуры*” [3, с. 153]. А. Рагуля падкрэслівае, што вызначальная інтэнцыя беларускай культуры разгортваецца як філасофія быцця – імператыў *быць, жыць*: “*Прасякнутая каштоўнаснай інтэнцыяй, мастацкая культура нацыянальнага адраджэння*

фарміруецца ў XX ст. як мастацкая філасофія быцця» [3, с. 97].

Адсюль – жыццёвасць, віталізм нацыянальнай культуры і літаратуры: “Ядро беларускага семантычнага кода складае этычная катэгорыя роднасці, па сэнсу сугучная паняццю замілавання перад жыццём у культурфіласофскай праграме этызацыі адносінаў да прыроды А. Швейцэра” [3, с. 100]. І сапраўды, творы беларускай літаратуры вылучаюцца своеасаблівай вітальнасцю, жыццёвасцю, што ўказвае на характаралагічную рысу нацыянальнага светапогляду. Віталістычнае гучанне твораў беларускага мастацтва слова праяўляецца ў натуральнасці ва ўзнаўленні навакольнага асяроддзя, нейкай непасрэднасці бачання, пранікнёнасці апісанняў. Прырода – быццё герояў Я. Коласа, К. Чорнага, І. Мележа, І. Пташнікава, В. Казько, В. Адамчыка, М. Вайцяшонка. Яна ператвараецца ў набытак унутранага свету герояў твораў, форму духоўнага вопыту. Героі беларускай літаратуры жывуць у гармоніі з навакольным асяроддзем. Сцвярдзенне гістарычнага быцця ў цеснай узаемасувязі з прыродай абумовіла выключна інтымнае перажыванне рэчаіснасці. Творам беларускіх пісьменнікаў уласціва сакралізацыя ўзаемаадносін чалавека з навакольным асяроддзем, патызацыя рэчаіснасці. Што дазволіла зрабіць А. Рагулю наступную выснову: “Аснову беларускай дактрыны складае нацыянальны варыянт монафізіцтва, у якім арганічна пераплецены ў адзінае цэлае язычніцкі віталізм і духоўнасць ісіхазму” [3, с. 38].

Звяртаючыся да гісторыі, разважаючы над уплывам на менталітэт беларусаў такога сацыяльнага ўніверсуму, як грамада, А. Рагуля адзначае: “Функцыі беларускага канцэпта **грамада** могуць быць супастаўлены з антычнай палітэяй. Паводле нормаў грамады і людскасці на зямлі Беларусі фарміраваліся і дзейнічалі патэрны, нормы маралі і этэтыкі, а значыць і духоўнае аблічча нацыі” [3, с.190].

У рабоце “Зерне хараства” А. Рагуля звяртаецца да асэнсавання ключавога для беларускай культуры феномена Шляху: “Шлях, як і зямля, з сферы вобразнага мыслення пераключаюцца ў сферу філасофскага абагульнення. Семантыка шляху забяспечана ўсёй паэтыкай беларускай культуры” [3, с.17].

Таксама ў названай кнізе А. Рагуля разважае над такімі пытаннямі, як роля традыцыйнай народнай культуры ў сістэме каштоўнасцей, рэсурсы духоўнай культуры, канцэпцыя гуманітарнай адукацыі, “інтэнцыйнае канструяванне і культуразгоднасць”, “беларуская тэорыя выказвання”, сучасны духоўны і каштоўнасны рэалізм,

“вербальная мастацкая сума тэалогіі”, прынцып культуразгоднасці (Ф. Дыстэрвег) – “неабходнасць укаранення свядомасці маладога пакалення ў нацыянальны духоўны грунт” [3, с. 103].

Аляксей Рагуля піша пра спеласць і жыццяздольнасць беларускай культуры, яе моц супрацьстаяць разнастайным выклікам, пра “гнасеалагічную самастойнасць беларускай культурфіласофіі” [3, с. 200]. Так, у свой час, у пачатку XX ст., згодна з А. Рагулем, “адраджэнская філасофія біяфільства стала годным адказам на выклік радыкальнага некрафільства ў культуры і філасофіі крызіснай эпохі” [3, с.199]. У артыкуле “Культура ўтапічнага мыслення і выбар нацыянальнага шляху” А. Рагуля адзначае, што «сакралізацыя ўзаемадзеяння чалавека з прыродным космасам у беларускай мастацкай культуры па сваім значэнні выходзіць за межы нацыянальных культурных патрэб. <...> У суседніх краінах пераважалі ніцізанскія матывы “волі да ўлады”, а нацыянальнае адраджэнне больш цікавілася “воляй да жыцця”. Так сцвярджаліся асновы ўніверсальнай этыкі» [4, с. 14]. Што тычыцца характарыстыкі сучаснай культурнай сітуацыі, то, па словах вучонага, «**менавіта жыццясцвярджальны аспект культуры сёння з’яўляецца найбольш актуальным у дылеме “быць ці не быць”**» [3, с. 199].

Такім чынам, даследаванні Аляксея Рагулі ўяўляюць выключную вартасць не толькі ў навуковым аспекце, але і ў агульна метадалагічным, паколькі ўтрымліваюць важныя тэарэтычныя і метадалагічныя падыходы да вывучэння праблем нацыянальнай культуры і літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Бабкоў, І.** Генэалёгія беларускай ідэі / І. Бабкоў // ARCHE. – 2005. – № 3. – С. 136 – 165.
2. **Бэрджыс, П.** Эўрапейскія межы: гісторыя прасторы / прастора гісторыі / П. Бэрджыс // Фрагменты. – 2000. – № 3-4. – С. 42 – 67.
3. **Рагуля, А.** Зерне хараства : культурфіласофскія нататкі / А. Рагуля. – Мінск : Выд. В. Хурсік, 2013. – 272 с.
4. **Рагуля, А.** Культура ўтапічнага мыслення і выбар нацыянальнага шляху / А. Рагуля // Беларуская думка XX стагоддзя. Філасофія, рэлігія, культура : анталогія. – Варшава, 1998. – С. 623 – 624.
5. **Эпштейн, М. Н.** “Природа, мир, тайник вселенной” : Система пейзажных образов в русской поэзии / М. Эпштейн. – М. : Высш. шк., 1990. – 303 с.

Анжэла МЕЛЬНИКАВА,
дацэнт Гомельскага дзяржаўнага
ўніверсітэта імя Францыска Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“І НЕ ЛІЧЫЦЬ, КАМУ І КОЛЬКІ ДАЎ ТЫ...”

ПАРТРЭТНЫ НАРЫС ДА 80-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АНАТОЛЯ ГРАЧАНІКАВА

Рэцэпт партрэтнага нарыса да юбілею беларускага паэта... Узяць крыху біяграфіі, дасягненняў і заслуг, дадаць фрагменты вершаў (візітных карткаў). Пажадана – успаміны сяброў, калег і родных, а таксама водар Беларускага Палесся.

Стаўленне аўтара да жанравых формул не дзваляе, аднак, спадзявацца на разрыў шаблонаў у гэтым тэксце. Магчыма, за іроніяй хаваецца звычайная зайздасць да ўладальнікаў уласных успамінаў (“Памятаю я, у 19... годзе мы з Анатолям ішлі / ехалі / прыехалі / удзельнічалі...”). Асабістае знаёмства аўтара з героем нарыса абмяжоўваецца амаль што адзіным “нон-фікшн” кадрам: дзядзька прывёз нас на мінскае возера спякотным летнім вечарам 1986 г., і я была невымоўна ўдзячная гэтаму вялікаму чалавеку за сустрэчу з воднай стыхіяй. Ну і яшчэ, калі маці чакала майго нараджэння, Анатоля Сямёнавіч, убачыўшы яе, сказаў: *“Вот, хорошо! Родится мальчик – назовёте Сеней”*. Амаль адгадаў.

У нашай даволі ўмерана сентыментальнай сям’і размовы пра “дзядзьку Толю” адзначаліся перманентна светлай аўрай і пачуццём удзячнасці. Таму прапанова “напісаць пра Вашага дзядзьку з нагоды юбілею” выйшла за межы працы філолага і ўпершыню справакавала пастаноўку пытання: хто для мяне Анатоля Грачанікаў? Паспрабаваць хоць часткова выключыць з шаблоннага “рэцэпта” звыклыя кампаненты (Шарпілаўку, якая “цячэ ў жыццё, як Сож”, “Над белай Руссю – белы снег...”, “Дударыкаў”, “Белую лілею”, “Не трэба жыць як набяжыць...” і яшчэ некалькі тых самых візітных карткаў) і зноў стварыць партрэт? Зразумела, не менш суб’ектыўны. Але ж партрэт не “песняра Палесся”, а чалавека.

ПРА ЧАЛАВЕКА

Калі пра каго-небудзь пытаюць: “Які гэта чалавек?” – часам першая непасрэдная рэакцыя можа сказаць больш, чым наступныя лагічныя аргументы. “Ён быў добрым чалавекам”, – чула я пра Анатоля Грачанікава ад абсалютна розных людзей.

Маё знаёмства з Мінскам адбылося ў 1986 г., калі пасля катастрофы на ЧАЭС Анатоля Сямёнавіч і Нэллі Іванаўна запрасілі маіх бацькоў правесці адпачынак па-за чарнобыльскай зо-

най. Па ўспамінах маці, Грачанікавым пастаянна тэлефанавалі. “Ало... Анатоля Сямёнавіча? А яго няма: ён паехаў...” – а далей паведамлялася, куды паехаў і хто тэлефанаваў з якой-небудзь просьбай крыху раней.

Падчас стварэння партрэта вядомага, але ж незнаёмага для мяне чалавека пагутарыла з бацькам:

– Тата, а як дзядзька Толя адносіўся да вашай маці?

– Ды нармальна адносіўся...

– Выдатна, – гавару, – каштоўная інфармацыя. Так і напішу: “Паэт Анатоля Грачанікаў адносіўся да маці нармальна”.

За лаканічным мужчынскім “нармальна” насамрэч – дзіўная пшчота, уважлівасць, тактоўнасць сына. Дзякуй бабулі Дамінікі Нічыпараўне, якая захавала некалькі дзясяткаў лістоў “ад сына Толі”. *“Не жалеі дрывішек и теплее одевайся...”*, *“Ты, мама, береги себя. Меня беспокоит, что ты плохо кушаешь...”*, *“Крепись, мамуня, скоро весна, станет теплее в природе и на сердце...”*, *“Если сможешь, напиши мне, что привезти тебе из одежды и обуви. К весне...”*, *“Пусть хлопцы [младшие братья] обрежут лишние ветки на яблонях и соберут*

летошние листья с веток: там гнездятся будущие гусеницы...”. Такія маленькія дэталі, але ж Бог у дробязях...

ПРА ТАЛЕНТ БАЧЫЦЬ

“Ведаеш, у яго заўсёды быў трошкі разгублены, скіраваны кудысьці ўдалячынь позірк”, – такім памятае дзядзьку Толю мая маці. Ён мог спантанна прыехаць у любы час сутак і прапанаваць: “А едзем у Шарпілаўку!” У адзін з такіх нечаканых прыездаў у Гомель зімовым вечарам ён павёз усіх у вёску. Ехалі па лёдзе, праз замерзлую раку. Анатоля Сямёнавіч раптам загнушыў матор на сярэдзіне ракі, выйшаў з машыны. Усе трошкі занерваліся: усё ж такі лёд. А ён спакойна так кажа: “Глядзіце, якая поўня прыгожая...” Напэўна, мой дзядзька (акрамя таго, што быў, бяспрэчна, “правіл беззаганных”) умеў злавіць гэта бяспэчнае будыйскае “пав”, момант “тут і цяпер”, нешта сапраўднае.

ПРА ПАРАДОКСЫ

Прынцыпова не аналізую вершы свайго дзядзькі. Калі ж чытаю – каб адшукаць тое, што дапаможа ўбачыць і зразумець яго. У “Дрэва на выспе” – адзін з такіх блізкіх і зразумелых вобразаў: дрэва, якое стамілася жыць у лесе ў асяроддзі іншых дрэў.

*Як стала навокал і шумна, і тлумна, –
Засумавалася нешта яму.
Калі ж табе сумна – гэта разумна
У цішыні пабыць аднаму [2, с. 22].*

Абрываючы свае карані і здзіраючы кару, дрэва збегла ад усіх на выспе... Ідэя верша, дарэчы, іншая, а перад вачыма – стомлены чалавек, якому не хапае адзіноты. “Хочется на речку и в лес, где мало людей и много тишины”, – аднойчы напісаў ён маці. Анатоля Сямёнавіча, тым не менш, цяжка назваць інтравертам: ён меў вострую патрэбу ў людзях, баяўся абыякавасці. І часта гаварыў пра гэта ў вершах. Пра гасцінец, боль якога – калі па ім “не едуць і не йдуць” [3, с. 189]. Пра “пошук лекаў” “ад небяспекі чужым зрабіцца для ўсіх” [3, с. 180]. Пра тое, што самая страшная кара – стаць нікому не патрэбным:

*Без бліскавіц і грому
Кара зямлі і неба, –
Калі ты нікому-нікому,
Нікому ў жыцці не трэба [3, с. 130].*

Парадаксальна суіснуюць у нашай свядомасці два страхі: першы – быць увесь час усім патрэбным, другі – стаць непатрэбным.

КРЫХУ ПРА “ГРЭГАРА ЗАМЗУ”

“Вы все на меня обиделись, что я рано уехал...”, “Не надо на меня обижаться...”, “Не обижайтесь, что не смог приехать...”... Амаль у кожным лісце Анатоля Сямёнавіча да родных ёсць падобныя фразы. І толькі аднойчы – “Устал я очень...”. Тут філолагу варта было б напісаць пра “матыў віны” і частату выкарыстання лексем *ірвацца, вырывацца, разрывацца*... Людзі, якіх ён сапраўды быў здольны любіць, у якіх не хацеў расчароўвацца, – усе чакалі ад яго ўвагі, разумення, дапамогі. Як у жартоўным пушкінскім успаміне: “...его разрежут, и всем вам будет по кусочку”.

Калі ў нашай сям’і здарылася бяда, Анатоля Сямёнавіч адразу прыехаў у Гомель, а дома – у Мінску – на сталае пакінуў запіску: “Уехал туда, где плохо...”. Але чым больш ён аддаваў, тым больш адчуваў сябе вінаватым перад тымі, каму не паспеў аддаць: “Стаю ў двары, як вінаваты, / Зайсці баюся ў родны дом...” [2, с. 66], “Нясу не гасцінцы – віну” [1, с. 305].

Вядома, дзядзька Толя і самразумеў, што нельга жыць “на разрыў” і ўсё, што здавалася важным, страчвае каштоўнасць, калі чалавека ўжо няма, – мабыць, пра гэта верш “Хавалі ўчора добрага чалавека” (дарэчы, найбольш глыбокае, патаемнае, інтымнае часта напісана ў яго менавіта верлібрам):

*І ўсе пачулі раптам,
Як гучна цікае гадзіннік,
Забыты чалавекам на рабочым стане...
.....
Гадзіннік яго спяшаўся,
А ён ніколі
Не адводзіў стрэлкі назад... [3, с. 121].*

Ён сапраўды ніколі не адводзіў стрэлкі назад – мабыць, таму і пайшоў з жыцця так рана. Акрамя звычайнага “на жаль”, мне шкада яшчэ і таму, што вельмі хацелася б прачытаць яго сучасныя вершы: пра XXI стагоддзе, пра сусвет і людзей. Ці не стала б больш такіх:

*Каб раптам прыйшлося
Шыць сабе вопратку
Толькі з думак сваіх уласных, –
Колькі людзей засталіся б голымі! [3, с. 142].*

Спіс літаратуры

1. Грачанікаў, А. Выбранае : вершы і паэмы / А. Грачанікаў. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 283 с.
2. Грачанікаў, А. Дрэва на выспе : вершы і паэма / А. Грачанікаў. – Мінск : Маст. літ., 1977. – 112 с.
3. Грачанікаў, А. Калі далёка ты... : выбраная лірыка / А. Грачанікаў. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 368 с.

Яўгенія ГРАЧАНІКАВА.

ПРАСТОРАВА-ЧАСАВАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ РАМАНАЎ ЛЕАНІДА ДАЙНЕКІ

УДК 821.161.3-31*Л.Дайнека

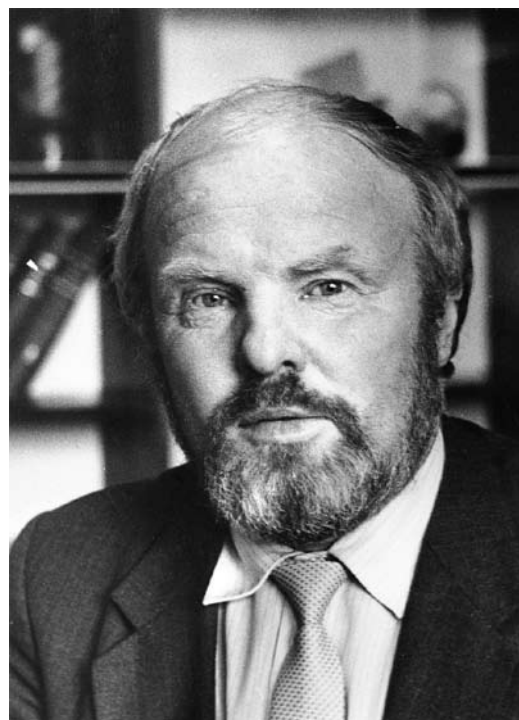
У артыкуле разглядаецца зусім не распрацаваны ў айчынным літаратуразнаўстве аспект раманістыкі Л. Дайнекі – асаблівасці яе прасторава-часовай арганізацыі. Адзначаецца, што прасторава-часовыя паказчыкі твораў пісьменніка пра мінулае, сучаснасць і будучыню маюць рознае ідэйна-канцэптуальнае ўвасабленне, адлюстроўваюць арыгінальны падыход аўтара да адбору і апрацоўкі мастацкага матэрыялу. Усё гэта дазваляе вылучыць у прозе Л. Дайнекі тры перыяды: рэалістычны, фальклорна-міфалагічны і эксперыментальны.

Ключавыя словы: *раман, раманны цыкл, дылогія, гістарычная проза, хранатоп, час, локус, топас, анейрасфера, персанаж.*

The article discusses the spatio-temporal organization of the prose by L. Dayneka – a wholly undeveloped in the Belarusian literary criticism aspect of the writer's romanistics. It is noted that the space-time indicators of his works about the past, present and future have different ideological and conceptual design and reflect the original author's approach to the selection and processing of artistic material. All the above allows to divide L. Dayneko's prose into three periods: realistic, folklore and mythological, experimental.

Прасторава-часовыя паказчыкі займаюць значнае месца ў арганізацыі мастацкага твора. Яны аб'ядноўваюць тэкст у адзінае цэлае, ствараючы своеасаблівы хранатоп. У навуковы ўжытак увёў гэты тэрмін А. Ухтомскі, а на літаратуру ўпершыню спраецываваў М. Бахцін, які вылучыў фальклорную, авантурную, авантурна-побытавую, аўтабіяграфічную, ідылічную, сярэднявечную і раблезіянскую часапрасторы. Згаданая фармальна-змястоўная катэгорыя ў многім вызначае адметнасці метаду, стылю пісьменніка; спрыяе адлюстраванню асаблівасці яго нацыянальнага мыслення, з'яўляецца кампанентам пабудовы індыўдуальна-аўтарскай карціны свету. Нават у межах аднаго твора назіраецца мноства хранатопаў і складаныя ўзаемасувязі паміж імі. Хранатопы могуць уключацца адзін у аднаго, пераплятацца, супастаўляцца, супрацьпастаўляцца або знаходзіцца ў больш складаных адносінах. Н. Фалікава дадае, што “мастацкі час і прастора пераймаюць адно аднаго: часовыя параметры ўваходзяць у вызначэнне прасторы, а прасторавыя – у вызначэнне часу” [1, с. 52].

Леанід Дайнека найперш вядомы як аўтар гістарычнай прозы, а яго раманы вызначаюцца арыгінальным бачаннем даўніны. Паслядоўная паэтызацыя старажытнай Беларусі, яе вераванняў і традыцый у спалучэнні з падкрэсленай увагай празаіка да фальклорнага хранатопу і цыклічнай прасторава-часовай мадэлі ў творах 80 – 90-х гг. ХХ ст. (“Меч князя Вячкі”, “След ваўкалака”, “Жалезныя жалуды”) указваюць на рамантычнае светаўспрыманне Л. Дайнекі. Лірычныя замалёўкі выдаюць у пісьменніку паэтычную натуру, што ўспрымае матылька за душу продка, а расу – за вочы памерлых (“Меч князя Вячкі”). Такая з'ява ў пэўным сэнсе тлумачыцца адпаведнымі адносінамі самога пісьменніка да гісторыі: “*Без легендаў гісторыя губляе сваю пры-*

вабнасць, таямнічасць. Гэта – як неба без зорак” [2, с. 6]. На карысць такой думкі сведчыць наяўнасць прагнастычнага часу ў яго раманах “Жалезныя жалуды”, “Назаві сына Канстанцінам” і фантастыкі, прычым як міфалагічнага характару (вобразы ваўкалака, карачуна, жахлівай Маўкі і інш.), так і навуковага (падарожжы ў часе ў раманах “Назаві сына Канстанцінам”).

У адным з эпизодаў рамана “След ваўкалака”, звязаных з народнымі вераваннямі, пісьменнік засяроджвае ўвагу на міфалагеме кола, што мела для славян сакральнае значэнне. Так, Л. Дайнека апісвае жыццё незвычайных людзей – рахманаў, як яны самі сябе называюць. Усе будынкi дзіўнага люду абгароджаны па крузе сцяной з тоўстага сасновага бярэвення. Круглымі былі і самі збу-

даванні, вокны ў іх і мэбля. Акрамя таго, форма кола выкарыстоўвалася і падчас правядзення рытуалаў. Такая павага да сімвала, у першую чаргу, звязана з функцыяй абярэгу.

Авантурныя хранатопы ў творчасці пісьменніка пачатку XXI ст. (раманы “Назаві сына Канстанцінам”, “Той, каго ўдарылі па шчацэ”) часцей за ўсё будуецца паводле паралельнай мадэлі з увядзеннем некалькіх галоўных герояў, якіх яднае пэўная рыса – імя ці род дзейнасці. Так, у рамане “Назаві сына Канстанцінам” умоўна вылучаюцца тры асноўныя часы ў залежнасці ад таго, дзе і калі адбываюцца падзеі: час рымскага імператара Канстанціна Вялікага, які дасягнуў значных поспехаў у распаўсюджванні хрысціянства і зрабіў яго асноўнай дзяржаўнай рэлігіяй Рымскай імперыі; час Канстанціна Палеалага, што загінуў, абараняючы Канстанцінопаль ад турэцкай навалы; і, нарэшце, час Канстанціна Астрожскага – ваеннага і дзяржаўнага дзеяча Вялікага Княства Літоўскага, які ўдзельнічаў у бітве пад Воршай і стаў яе героем. Іншы прыклад – раман “Той, каго ўдарылі па шчацэ”. Мастацкая прастора тут падзяляецца на дзве ўмоўныя часткі. Дзеянне першай адбываецца ў Італіі XV ст. Галоўным героем выступае Джыралама Саванарола, італьянскі манах і рэфарматар. Дзеянне другой пераносіць чытача ў XVI ст. – час, калі ў сям’і цэхмістра Гаўрылы нараджаецца сын. Мужчына ўпэўнены, што нашчадак абавязкова абярэ бацькаву сцяжыну, аднак хлопец становіцца паслядоўнікам Д. Саванаролы і ператвараецца ў святара.

Трэба адзначыць, што ва ўсёй буйной прозе пра даўніну пісьменнік высвечвае падзеі да зрока адчувальных падрабязнасцяў. Для гэтага ў тэкст уводзяцца вобразы сапраўдных гістарычных асоб, выкарыстоўваецца прыём канкрэтызацыі часу праз датаванне: “Гэта адбылося 21 верасня 1452 года” [3, с. 47]. Акрамя таго, заўважаная схільнасць Л. Дайнекі да выкарыстання ідылічнага хранатопу, які праяўляецца праз матыў вернасці роднаму краю – скразны ў прозе пісьменніка.

Асобнай увагі ў асэнсаванні філасофска-эстэтычнай канцэпцыі буйной прозы пісьменніка заслугоўваюць *хранатоп бітвы*, *сакральна-рэлігійная прастора* і *анейрасфера*, якія маюць вялікую значнасць для раскрыцця характараў герояў і ідэйна-мастацкага зместу твораў. Ваенныя дзеянні ў рамане Л. Дайнекі становяцца вынікам канфесійных, маральна-этычных, культурных супярэчнасцяў, менавіта таму хранатоп бітвы, які мае размытыя межы і нярэдка выконвае ў тэксце кульмінацыйную ролю, грунтуецца на шматлікіх апазіцыях: *праваслаўе – каталі-*

цызм; хрысціянства – паганства; мір – вайна; сябар – вораг, свой – чужы і інш. Цікава, што ў Л. Дайнекі апошня з названых апазіцый цалкам супадае з прасторавым супрацьстаяннем локусу і топасу. Адметна тое, што захопнікі беларускіх земляў лепш за ўсё арыентуюцца ў стэпах, калі іх дзеянні не абмяжоўваюцца фізічнымі перашкодамі. Але варта ім патрапіць у памяшканне ці іншую замкнёную прастору – нярэдка пачынаюць гінуць адзін за другім: “*Рыцарам цяжка было разгарнуцца ў гушчэчы дрэў. Яны прывыклі нападаць у чыстым полі, дзе можна манеўраваць на конях... З неахвотаю пайшлі мечаносцы ў атаку і адразу ж страцілі Ёгана і Піліпа Жоўтага*” [4, с. 233]. Хранатоп бітвы дазваляе істотна павялічыць дынаміку сюжэта, чаму спрыяе і ўвядзенне прэзікам шматлікай колькасці дзеясловаў: “*Марцін схопіў праціўніка за глотку, пачаў, усё тужэй сціскаючы пальцы, душыць. Той круціўся ў вадзе, звываўся ўсім сваім тулавам, хрыпеў і біў Марціна кулакамі ў жывот*” [5, с. 95].

Пераход у мастацкім творы ад асноўнага дзеяння да хранатопу бітвы, як правіла, агаворваецца. Аднак шукаць традыцыйных паказчыкаў канца альбо пачатку дзеяння тут немэтазгодна. Да прыкладу канструкцыі кшталту “пачалася бітва”, “скончыўся паядынак” у гістарычнай прозе Л. Дайнекі адсутнічаюць. Каб вылучыць канкрэтныя межы падзеі, неабходна звярнуць увагу на ўключэнне герояў у тую ці іншую сітуацыю: “*Варута гарэла... З неймавернай лютасцю ўдарыў Міндоўг на варожых вершніках*” [4, с. 97]. А потым – на вывядзенне дзейнай асобы з яе: “*Але, глуха рыпнуўшы, зачынілася варуцкая брама*” [4, с. 97]. Час ператвараецца ў дастаткова ўмоўную катэгорыю, хоць звыклая для творчай манеры Л. Дайнекі канкрэтызацыя раз-пораз сустракаецца: “*13 ліпеня 1260-га года... дзве ярасныя людскія ракі, скрыгочучы жалезам, раздзіраючы раты крыкам, сутыкнуліся каля возера*” [4, с. 285].

У рамане Л. Дайнекі, прысвечаных гістарычнаму мінуламу, не апошняя месца займае сакральна-рэлігійная прастора. Яна дапамагае выявіць унутраныя супярэчнасці герояў, драматызм сярэднявечнага жыцця, жорсткасць грамадства да іншаверцаў. Празаік паказвае перамогу хрысціянства даволі незвычайным чынам: як шлях вайны і пакут. Людзі з цяжкасцю адступаюць ад першапачатковага паганскага веравызнання, усімі сіламі бароняць яго. На светапогляд герояў здольныя паўплываць толькі выключныя абставіны: закаханасць, уплыў аўтарытэтай асобы ці сіла прапаведзі. Так, у рамане “Той, каго ўдарылі па шчацэ” мясцовы бурмістр дазваляе дачцэ Раіне бачыцца з каха-

ным толькі пры адной умове: жарэбіцкі шляхціч павінен перайсці з каталіцкага веравызнання ва ўсходнюю грэчаскую царкву. Але Раіна, *“робячы выгляд пакорлівай дачкі, што вельмі ўважліва слухае свайго бацьку і згодна хітае галавой”* [3, с. 63], амаль не чуе бацькавай забароны. Пачуццё закаханасці штурхае дзяўчыну выйсці па-за межы нормаў тагачаснай маралі: прадудзятасцяў ці прымхаў грамадства. І ўрэшце Раіна змяняе веру з праваслаўнай на ўніяцкую.

Каб пераканальна паказаць эпоху сутыкнення розных веравызнанняў на беларускіх землях, аўтар падае апісанні царкоўных службаў, рэлігійных збудаванняў, старажытных капішчаў, могільнікаў, свяшчэннай дубровы, выяў старажытных багоў, ікон, вешчуноў, абрадаў, іншых рэлігійных атрыбутаў. Сакральная прастора малюецца дастаткова падрабязна, з акцэнтам на шматлікіх мастацкіх дэталях: *“Служкі правялі яго ў маленькую зацемненую малітоўню. Ён убачыў мноства залатых і срэбных абразоў, у кіёце, які ўзвышаўся ў нярэдным куце за малінавага святла лампадаю. На сцяне вісеў трохаблічны абраз-дэісус”* [4, с. 68].

Анейрасфера ў гістарычнай прозе Л. Дайнекі, праяўляючыся ў снабачаннях, снах наяве, трызненнях герояў, выконвае некалькі функцый: псіхалагічную, прагнастычную, сюжэтабудаўнічую, міфатворчую і інфарматыўную, што сведчыць пра надзвычайную важнасць гэтага элемента ў мастацкай арганізацыі тэкстаў. У раманах Л. Дайнекі *“Меч князя Вячкі”, “След ваўкалака”, “Жалезныя жалуды”, “Назаві сына Канстанцінам”, “Той, каго ўдарылі па шчацэ”* ў снах, трызненнях і мроях герояў нярэдка гучыць голас памяці продкаў, што моцна ўздзейнічае на псіхалагічны стан дзейных асоб і спрыяе прыманню імі правільных лёсавызначальных рашэнняў. Блукаючы па свеце сноў, героі часта адчуваюць сорам, сум, распач, а ў іх душах абуджаецца пачуццё адказнасці перад будучымі пакаленнямі за ўчынкi. Да прыкладу, Усяслаў Чарадзей (*“След ваўкалака”*) балюча ўспрымае словы старажытнага бога Перуна. У сне ідал называе князя і яго суайчыннікаў здраднікамі, якія забыліся на спрадвечную веру – паганства, замяніўшы яе хрысціянскай. Бог называе народ цьмяным і слабым, не здольным змагацца за сваю гісторыю і культуру: *“Чаму вас заўсёды вабіць тое, што не сваё? Беручы чужое, пакланяючыся чужому, вы самі прызнаеце перад усім светам, што вы цямнейшыя, слабейшыя розумам за іншых, дурнейшыя”* [6, с. 136].

Зусім іншыя мастацкія падыходы да арганізацыі тэксту назіраюцца ў дылогіі *“Людзі і маланкі”* і *“Запомнім сябе маладымі”*, прысвечанай

эпосе ўсталявання савецкай улады на беларускіх землях. У раманах пераважаюць рысы ідылічнага і фальклорнага хранатопаў, прастора і час аб’ядноўваюцца праз лінейную мадэль з рэтраспекцыямі. Катэгарычныя адрозненні ад раманаў пра даўніну назіраюцца і ў незапоўненасці прасторы рэчамі, у падачы дакладна акрэсленага межамі хранатопу бітвы праз паказ унутраных перажыванняў героя і інш. Так, побытавыя памяшканні, пакоі ў сялянскіх хатах, як правіла, пазбаўлены дакладнага апісання іх унутранага абсталявання. Звычайна прастора локусу ў творах Л. Дайнекі, прысвечаных савецкай эпосе, запоўнена гукамі або пахамі, што дапамагае адчуць атмасферу, у якой знаходзяцца героі, стварае эфект прысутнасці: *“Ён адчыніў дзверы кузнi, і адразу ў твар яму ўдарыла гарачым наветрам, дымам, пахам гарэлага драўнянага вугалю, званам жалеза. Белыя воблакі пары плавалі ўсюды”* [7, с. 43]. У адрозненне ад інтэр’ераў, знешні выгляд збудаванняў амаль заўсёды апісваецца пісьменнікам дэталёва і падрабязна: барак *“быў доўгі, драўляны, нехайна абмазаны патрэсканай рудой глінай. На карабатай гонтавай страсе зелянеў мох, расла высокая вострая трава. У бараку было шмат дзвярэй, усе адчыненыя, абшарпаныя, набітыя”* [7, с. 129]. Параўнанне знешняга і ўнутранага выгляду будынкаў, а таксама суаднесенне вобразаў хаты і яе гаспадара заклікана перадаць думку, што прыгожае вонкава не заўсёды добрае і багатае знутры.

Сучасная тэма ў творчасці Л. Дайнекі не мае самастойнага значэння: у яго раманах заўсёды выяўляецца сувязь сённяшняга з мінулым. У творы *“Футбол на замініраваным полі”* гэта ажыццяўляецца найперш праз зварот да феноменаў памяці і сумлення. Асноўны локус рамана – горад – становіцца ўвасабленнем сучаснасці ў выглядзе наступстваў развіцця НТП, урбанізацыі, фарміравання грамадства “з эластычным сумленнем”. Іншыя два часавыя пласты – Вялікая Айчынная вайна і даваеннае жыццё – уводзяцца праз прыём рэтраспекцыі. Мінулае прысутнічае ў творы і праз сакральны хранатоп могілак, што сімвалізуюць сувязь з продкамі. Локусы ў творы пераважаюць над топасамі, увага засяроджана на прасторы канцлагера, пакоя, вагона, горада. Асабліва роля належыць у тэксце перцэптуальнаму хранатопу – успамінам, якія дазваляюць паказаць эвалюцыю характараў герояў. На думку Р. Зобава, перцэптуальная прастора і час – важная ўмова “ажыццяўлення і змены чалавечых пачуццяў і іншых псіхалагічных актаў суб’екта” [8, с. 11]. Дзякуючы тактыльным, гукавым і візуальным адчуванням героі трапляюць у шчаслівае дзяцінства і ма-

ладосць, перамяшчаюцца ў далёкае і адносна блізкае мінулае: “Тук-тук-тук... Дзе я ўжо чуў такое? А, гэта было ў дзяцінстве... Мы гулялі ў хованкі...” [9, с. 96]. Рухі і гутаркі мінулых дзён аднаўляюцца ў падсвядомасці дзейнай асобы, а ўнутраны псіхалагічны стан героя пры гэтым нярэдка супярэчлівы. Да прыкладу, зняволены ў канцлагеры чалавек разважае так: “...я, вольны, лёгкі, бягу па лугах і лясах, праз балоты і рэкі” [9, с. 99].

У другім рамане на тэму сучаснасці – “Пра лісоўчыка, злога хлопчыка” – мінулае прысутнічае як паралельная часавая мадэль, здольная “сінхранізаваць” падзеі і паводзіны герояў, створаных праз прыём двайніцтва. Так, пад уздзеяннем падзей “станоўчай” часапрасторы – часу, калі землі цяперашняй Беларусі ўваходзілі ў склад Вялікага Княства Літоўскага, галоўныя героі “шэрага” свету сучаснасці імчацца па шашы ў бок Янава-Палескага, які ператвараецца ў чысты, утульны, светлы гарадок з усмешлівымі і прыветлівымі людзьмі. Пры гэтым супрацьпастаўленне мінулага і сучаснага спараджае наяўнасць у паэтыцы твора кантраставых паняццяў “беларусы – суралебы”, “шэры свет – расквечаная рэчаіснасць”, што зноў-такі ўказвае на прыхільнасць Л. Дайнекі да рамантычнага спосабу адлюстравання.

Мастацкая футуралогія пісьменніка прадстаўлена ўсяго адным раманам-практопіяй “Чалавек з брыльянтавым сэрцам”. Л. Дайнека адлюстроўвае менавіта тую будучыню, што чакае чалавецтва, калі яно не спыніць імкненне ўхапіць ад прыроды больш, чым яна дае. У фантастычным свеце рамана існуе няшмат людзей, якія ўсведамляюць адказнасць чалавецтва за разбураную прыроду, гатовы прыняць віну. Так, Клён Дубровіч з уласцівым яму юнацкім максімізмам заяўляе: “Мы пазбавілі Старую Цывілізацыю чыстай ежы і наветра, мы атруцілі яе. Яна і помсціць” [10, с. 186]. На жаль, такія думкі – думкі адзінак. Нават незвычайныя істоты і мутанты, якія з’явіліся ў выніку чалавечай дзейнасці, што парушыла экалагічны баланс, для грамадства перш за ўсё – небяспечныя пачвары, каго трэба вынішчыць або трымаць у абмежаванай прасторы. Упэўненыя ў сваёй выключнасці, людзі становяцца ўжо не здольнымі заўважаць праявы іншага розуму, акрамя ўласнага.

Выкарыстанне мастацкай умоўнасці, арыгінальная трансфармацыя вобразаў і матываў нацыянальнай міфалогіі дазваляюць стварыць адметны хранатоп – мадыфікацыю бахцінскага “чужога свету ў авантурным часе”. Яго асаблівасцю становіцца і нетыповае для рэалістычных твораў скрыўленне, расцяжэнне ці памяншэнне прасторы і часу. Рэальны і фантастычны

часы няспынна змешваюцца, што выяўляецца праз раптоўнае ўключэнне цуду ў паўсядзённае жыццё персанажаў: “І вось пры адпаведнай спрыяльнай тэмпературы з хімічных элементаў... арганізавалася Нешта. Яно дужэла, расло, навялічвалася ў аб’ёме, прагна харчавалася нечыстотамі... Чалавек заходзіў у ванную, і там яго знянацку хапалі агідныя слізкія шчупальцы, у якіх праз колькі хвілін ён паміраў” [10, с. 43]. Такім чынам, у рамане “Чалавек з брыльянтавым сэрцам” авантура атрымлівае новае гучанне і залежыць ад таго незвычайнага свету, у якім адбываецца дзеянне.

Са сказанага вынікае, што буйная проза Леаніда Дайнекі дэманструе арыгінальны падыход аўтара да адбору і апрацоўкі мастацкага матэрыялу. Прасторава-часавыя паказчыкі твораў пісьменніка пра мінулае, сучаснасць і будучыню маюць рознае ідэйна-канцэптualaе ўвасабленне. Больш за тое, менавіта эксплікацыя хранатопаў і іх мадыфікацый на працягу ўсёй творчасці Леаніда Дайнекі дазваляе вылучыць у яго прозе тры перыяды: 1) рэалістычны, які ўмоўна можна назваць і “давячкаўскім” (70 – 80-я гг. XX ст.); 2) фальклорна-міфалагічны “вячкаўскі” (каля 80-х – 90-я гг. XX ст.) і 3) эксперыментальны, звязаны з пошукам пісьменнікам ускладненых форм арганізацыі часапрасторы ў творы (пачатак XXI ст.).

Спіс літаратуры

1. **Фалікова, Н. Э.** Хронотоп как категория исторической поэтики / Н. Э. Фалікова // Проблемы исторической поэтики. – 1992. – № 2. – С. 45 – 57.
2. **Дайнека, Л.** Меч князя Вячкі / Л. Дайнека. – Мінск : Юнацтва, 1987. – 302 с.
3. **Дайнека, Л.** Той, каго ўдарылі па шчацэ [Электронны рэсурс] / Л. Дайнека // Электронная кнігарня. – Мінск, 2016. – Рэжым доступу : https://kniharnia.by/catalog/gistarychnaya_proza/toy_kago_daryli_pa_shchatse. – Дата доступу : 19.05.2017.
4. **Дайнека, Л.** Жалезныя жалуды / Л. Дайнека. – Мінск : Юнацтва, 1993. – 301 с.
5. **Дайнека, Л. М.** Назаві сына Канстанцінам / Л. М. Дайнека. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2010. – 448 с.
6. **Дайнека, Л.** След ваўкалака / Л. Дайнека. – Мінск : Юнацтва, 2001. – 348 с.
7. **Дайнека, Л.** Людзі і маланкі / Л. Дайнека. – Мінск : Маст. літ., 1978. – 368 с.
8. **Зобов, Р. А.** О типологии пространственно-временных отношений в сфере искусства / Р. А. Зобов, А. М. Мостпаненко // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Ленинград : Наука, 1974. – С. 11 – 25.
9. **Дайнека, Л.** Футбол на замінраваным полі / Л. Дайнека. – Мінск : Маст. літ., 1983. – 303 с.
10. **Дайнека, Л.** Чалавек з брыльянтавым сэрцам / Л. Дайнека. – Мінск : Юнацтва, 1994. – 239 с.

Настасся КАНАВАЛЕНКА,
магістрант кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

ЧАЛАВЕК-СУСВЕТ ДА 65-ГОДДЗЯ ІВАНА ШТЭЙНЕРА

Сёння ён вядомы вучоны, таленавіты пісьменнік, мудры настаўнік, аўтарытэтны кіраўнік. Яго тытанічная праца ў галіне літаратуразнаўства здзіўляе нават самага стараннага і руплівага дзеяча. Яго імя – Іван Штэйнер. Іван Фёдаравіч – яркая індывідуальнасць, харызматычная асоба. Чалавек, які варты таго, каб яго ведалі.

Неўтаймаванасць. Ён заўсёды носіць у сабе Ідэю. Адну, другую, трэцюю... дзясятую. Планы, думкі, жаданні бесперапынна віруюць унутры, увасабляючыся ў кнігах, праектах, музеях, артыкулах, паездках. Неверагодным чынам вялікая колькасць ідэй рэалізуецца. І нават калі што-небудзь на сёння засталася нявырашаным, яно не забываецца, а чакае моманту, калі Іван Штэйнер абавязкова здзейсніць задуманае.

Бацька. Партрэт бацькі заўсёды стаіць перад вачыма Прафесара ў яго працоўным кабінце. Менавіта з бацькавых песень усё і пачалося. Іван Фёдаравіч мала расказвае пра дзяцінства і юнацтва, гэта яго асабісты скарб, але бацькавыя песні ўспамінае часта, яны гучалі па-беларуску, па-ўкраінску, па-польску, па-руску. Ад таго і душа ў Івана Штэйнера такая – шматстаяная, багатая. Ён таксама спявае, кожны дзень, ва ўніверсітэце і на вуліцы, дзе выпадковы мінак абавязкова азірнецца, пачуўшы спева такога каларытнага мужчыны.

Радзіма. Ён вельмі любіць сваю вёску. Асаблівай, таемнай любоўю. Іван Фёдаравіч часта расказвае пра драўляную царкву, якая існуе ўжо каля 300 гадоў і знаходзіцца недалёка ад месца яго нараджэння. Збіраючыся чарговы раз у роднае Беражное, ён звычайна кажа: “Паеду...”, “Бо я з’езджаю...” і маўчыць. Усе ўжо ведаюць, што ён паедзе ў вёску, і адчуваюць, якая глыбіня хаваецца за тым маўчаннем. Для яго зямля, на якой ён нарадзіўся, – святая.

Магчыма, менавіта такая жыццёвая пазіцыя дазволіла ўрадженцу Століншчыны падарыць жыхарам Гомеля і Гомельскай вобласці ўнікальнае бачанне іх роднага краю, на стагоддзі захаваць яго духоўнае багацце, прыгажосць народнай думкі і самавыяўлення, моц і неўтаймаванасць духу на старонках анталогій, сапраўдных летапісаў творчых і жыццёвых дасягненняў “Мазыр літаратурны”, “Речица. Літаратурно-ду-

ховное наследае рэгіона. В 2 томах”, “Гомельшчына олімпійская”, “Дняпроўскія матывы”, “Alma mater universitatis”, “Сожскі карагод”, “Прыпяцкая рапсодыя”.

Кафедра. Кафедра беларускай літаратуры ў ГДУ імя Францыска Скарыны – адна з самых моцных у краіне. Іван Штэйнер на пасадзе загадчыка кафедры – 35 гадоў! Яго творчы запал і энергія натхняюць кожнага супрацоўніка. Ён – прыклад адданасці працы. А самае галоўнае, што для Івана Фёдаравіча заўсёды важныя вынікі. Іван Штэйнер – лідар па падрыхтоўцы новых вучоных. Ён – навуковы бацька, які клапаціцца пра кожнага аспіранта: спачатку прапануе актуальную тэму, дае абсалютную свабоду яе разумення і даследавання, ненавязліва накіроўваючы ў складаных даследчых пошуках і жыццёвых перыпетыях, і гэтая апека не спыняецца і праз 10, 20 гадоў пасля навучання. Заканамерна, што сёлета была абароненая доктарская дысертацыя А. Мельнікавай, навуковым кансультантам якой быў Іван Штэйнер. Акрамя таго, пад мудрым кіраўніцтвам Прафесара шлях да акадэмічнай дасканаласці знайшлі 13 кандыдатаў філалагічных навук, а колькі яшчэ наперадзе!

Даследаванні, якія праводзяцца супрацоўнікамі кафедры беларускай літаратуры пад кіраўніцтвам Івана Фёдаравіча, ахопліваюць гісторыю і тэорыю літаратуры, рэгіянальныя асаблівасці, міжкультурныя камунікацыі. Гомельская літаратуразнаўчая школа актыўна прадстаўлена на старонках рэспубліканскіх пе-

рыядычных выданняў і замежных навуковых часопісаў. Добра ведаюць гомельскіх вучоных-філолагаў і як актыўных удзельнікаў кангрэсаў, з'ездаў, канферэнцый. Прафесар таксама заснавальнік навуковай школы "Рэгіянальны, агульнанацыянальны і агульначалавечы ўзроўні ў літаратуры: духоўная спадчына беларусаў у сусветным кантэксце", у межах якой праводзіцца Міжнародная навуковая канферэнцыя, прысвечаная светлай памяці народнага пісьменніка Беларусі І. Навуменкі, выходзіць перыядычны зборнік навуковых работ "Спадчына І. Навуменкі і актуальныя праблемы літаратурнага разнаўства".

Творчасць. "Я хачу ўсё перапісаць" – так абгрунтоўвае сваю чарговую ідэю Іван Штэйнер. Пад гэтым "усё" Іван Фёдаравіч разумее гісторыю беларускай літаратуры. Задума здаецца маштабнай, але пэўнай. Якое ж здзіўленне выклікае ў чытача кожная новая кніга І. Штэйнера, калі ў ёй гэтае "усё" з'яўляецца насамрэч усім: сусветнай філасофіяй, культурай, традыцыямі, літаратурай, менталітэтамі, гісторыяй... Маштаб мыслення неверагодна вялікі. Прафесар заўсёды заклікае вучняў і калег не баяцца быць унікальнымі, выбітнымі, неардынарнымі, рабіць усё інакш, не так, як папярэднікі ці сучасныя, нараджаць новыя формы – як у літаратуры, навуцы, так і ў паўсядзённым жыцці. Пры гэтым Іван Фёдаравіч заўсёды падкрэслівае, што ў сваіх акадэмічных і творчых пошуках ён "стаіць на плячах гігантаў", захапляючыся геніямі Антычнасці, вялікімі мыслярамі класічнай эпохі, дэміургамі нацыянальных культур.

Асвета. Яшчэ адна іпастась, без якой партрэт Івана Фёдаравіча быў бы няпоўным, – гэта яго няспынная праца на ніве даследавання, развіцця і папулярызавання айчыннага мастацкага слова, адным з пацверджанняў чаго з'яўляецца вялікая колькасць апублікаваных прац. І гэтая колькасць значна ўзбагачае якасць. Навуковыя і мастацкія работы Івана Штэйнера, ці Івана Прылуцкага (псеўданім узяты са старажытнага шляхецкага роду Прылуцкіх, з якога паходзіць Прафесар), адлюстроўваюць унікальны светапогляд аднаго з самых значных вучоных нашага часу.

Іван Штэйнер вядомы нам як тэарэтык літаратуры (чаго толькі вартае самае поўнае ў свеце даследаванне беларускай балады); літаратурназнаўца і крытык, наватар, рэстаўратар пакрытай пацінай і пылам гадоў класікі (менавіта дзякуючы яму наш сучаснік зразумеў усю глыбіню біблейскай сімволікі Рыгора Барадуліна, яшчэ раз адкрыў для сябе беларускага генія Анатоля Сыса, на фоне класічнай традыцыі асэнсваў паэзію Уладзіміра Караткевіча, а творы Але-

ся Разанава – у звязку з усім багаццем сусветнай філасофскай думкі); кампаратывіст, філосаф і вучоны-мультыінструменталіст; драматург і папулярызатар нацыянальнай і сусветнай класікі. Невыпадкова А. Мельнікава назвала Прафесара "Умбэрта Эка беларускага літаратурнага разнаўства", паколькі яго работы заўсёды выключныя, неардынарныя, напоўненыя алузіямі і рэмінісцэнцыямі.

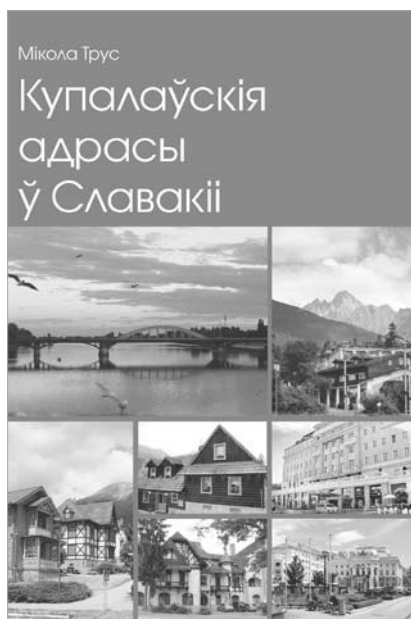
Гумар. Кожны, хто ведае Івана Фёдаравіча асабіста ці прачытаў хоць бы адну з ягоных навуковых ці мастацкіх кніг, ахвотна пагодзіцца, што выбітнасць гэтага даследчыка і пісьменніка заключаецца таксама ў яго выдатнай здольнасці заўважаць шматлікія супярэчнасці ў навакольным свеце і адэкватна рэагаваць на іх ці, кажучы проста, смяяцца. Гумар ёсць неад'емны кампанент светаўспрымання Прафесара. З усмешкай ён ставіцца да ўласнай творчасці, называючы яе "браканьерствам у чужых надзелах". Камічнымі створаны большасць п'ес Івана Прылуцкага: "Кот-ваявода", "Шлюб па прымусу", "Кот на лаўрах". Як слушна заўважыла даследчыца Н. Суслава, разважаючы пра карнавальную прыроду першага твора, смех аўтара асаблівы: "Тут няма ідэі разбурэння да асновы, дакладней, яна ёсць, але гэтае разбурэнне праз смех дазваляе вызначыць той самы культурны слой, што застаецца і будзе той платформай, на якой будзе будавацца новы цудоўны свет – на тых максімах антычных мудрацоў, на словах Эразма Ратэрдамскага". Своеасаблівы праваднік да ўнікальнага разумення Прафесарам сутнасці смеху ў чалавечай культуры – трагікаедыя "Мудроści зачало и конець...", якая стала не проста чарговай гісторыяй пра вялікага ўсходнеславянскага першадрукара, але роздумам пра Боскае наканаванне, сутнасць мастацтва, вялікую місію і невыносны цяжар пасіянарыя. Канчаткова штэйнераўская канцэпцыя беларускага гумару як з'явы амбівалентнай была ўвасоблена ў маштабным даследаванні "Смехъ зъ болѣстїю смешанъ будетъ...", дзе творы айчынных геніяў самабытна і гарманічна паўстаюць на фоне класічных узораў еўрапейскага прыгожага пісьменства.

Кот. Ён апынуўся побач з Іванам Штэйнерам з уласцівай здольнасцю гэтай жывёлы з'яўляцца непрыкметна. Вобраз ката – у яго творах, выява ката – на афішах прэзентацый, цацачны кот – на кафедральным стале... У старажытныя часы кот лічыўся ахоўнікам сусветнага парадку на зямлі і гармоніі. Менавіта такую місію сёння выконвае і Іван Штэйнер. Плэну Прафесару!

Ірына БАЖОК, Марына АММОН.

НАВУКА І ДЫПЛАМАТЫЯ

Трус, М. Купалаўскія адрасы ў Славакіі / М. Трус; аўт. прадм. М. Сэрватка; навук. рэд. І. А. Чарота. – Мінск: Медысонт, 2018. – 286 с.

Значнай з’явай беларускага культурнага жыцця і беларускага купалазнаўства стала амаль трохсотстаронкавая манаграфія кандыдата філалагічных навук, дацэнта, дактаранта Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы НАН Беларусі Міколы Валянцінавіча Труса “Купалаўскія адрасы ў Славакіі”. Кніга ўяўляе сабой, з аднаго боку, грунтоўнае навуковае даследаванне, падмацаванае некалькімі паездкамі ў Славакію і скрупулёзнай працай у славацкіх архівах, сустрэчамі са славацкімі навукоўцамі, пісьменнікамі, музейнымі супрацоўнікамі, архівістамі; з другога боку, найцікавейшае чытанне для шырокага кола аматараў творчасці Янкі Купалы, якія хочуць даведацца пра незнаёмыя дагэтуль старонкі жыцця і дзейнасці слыннага беларускага песняра. Манаграфія – значны ўнёсак у вывучэнне гісторыі беларуска-славацкіх культурных сувязей.

Праца з архівамі дазволіла беларускаму даследчыку, вядомаму купалазнаўцу і багдановічназнаўцу, дэталёва абмаляваць падарожжа па Славакіі ў кастрычніку 1935 г. дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў, у якой браў удзел класік беларускай літаратуры. У навуковы зварот уводзіцца шэраг невядомых дакументаў і матэрыялаў: інтэрв’ю, аўтографы, фотаздымкаў, замежных газетных публікацый і інш. Плённыя навуковыя росшукі сталі фактаграфічнай асновай шэрагу міжнародных ініцыятыў, у тым ліку

беспрэцэдэнтнага культурнага праекта “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы”, ажыццёўленага ў чэрвені 2015 г. Такім чынам была прадэманстравана інтэграванасць навукі ў сучасную практыку міжнароднага супрацоўніцтва. Дэлегацыя беларускіх пісьменнікаў, журналістаў, музейных работнікаў выправілася ў дарогу па купалаўскім маршруце 1935 г.: у кожным горадзе ладзіліся сустрэчы з мясцовым кіраўніцтвам, грамадскасцю, у бібліятэкі перадаваліся беларускія кнігзборы. Акцыя стала прыкладам ажыццяўлення ў сучасных умовах народнай дыпламатыі.

Прапанаванае выданне сабрала пад адной вокладкай архіўнае даследаванне “Янка Купала ў Славакіі” – у якасці перадгісторыі і фактаграфічнай асновы, а таксама публікацыі адносна ключавых этапаў міжнароднага праекта “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы”. Мікола Трус спрабуе асэнсаваць прысутнасць у свеце нацыянальнай класікі, што на сучасным этапе вельмі актуальна і важна.

Уступнае слова да кнігі напісаў Мар’ян Сэрватка, доктар філасофіі, кандыдат навук, надзвычайны і паўнамоцны пасол Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь. У ім аўтар падкрэслівае, што кніга дае новыя кірункі ў даследаванні творчасці беларускага волата слова, а таксама выказвае перакананне, што публікацыя будзе карыснай не толькі для беларусістаў, але і славакістаў у цэлым свеце.

Манаграфія М. Труса прапануе нам цэлы пласт новай інфармацыі, які адкрыўся яму падчас навуковых камандзіровак. Вядома, што славацка-савецкія сувязі ў сацыялістычныя часы даследаваліся і шмат было апублікавана, але перад навукоўцамі тых часоў былі свае забароны: што можна, а што нельга друкаваць з цэнзурных меркаванняў. У кнізе мы бачым плён працы беларускага даследчыка ва Універсітэцкай бібліятэцы Браціславы. Аўтар манаграфіі пазнаёміўся ў культурылагічны кантэкст Славакіі 1920 – 1930-х гг., вывучае культурнае жыццё Славакіі на старонках перыядычных выданняў. Працуе з матэрыялам без інфарматыўнага пасрэдняцтва: вывучае падшыўкі газет, часопісаў, пракручвае мікрафільмавыя копіі даўніх выданняў і такім чынам прасочвае ледзь не пагадзіннае знаходжанне савецкіх журналістаў і пісьменнікаў у Славакіі ў кастрычніку 1935 г.

На пачатку манаграфіі аўтар звяртаецца да гісторыі беларуска-славацкіх культурных сувязей, коратка абмалёўвае развіццё славацкай літаратуры ў 1920 – 1930-я гг. Піша пра наведванне Янкам Купалам Прагі і пра яго ўдзел у стварэнні ў 1926 г. Таварыства культурных сувязей Савецкай Беларусі з заgrаніцай, пра склад дэлегацыі 1935 г., праграму візіту і тыя ўспаміны, што засталіся пра беларускага пісьменніка.

Мікола Трус рэканструюе, што ўяўляла сабой Браціслава ў 1930-я гг., а таксама крок за крокам аднаўляе візіт савецкай дэлегацыі ў сталіцу Славакіі. Распавядае пра тыя месцы, што наведвалі члены дыпламатычнай місіі, цытуе словы з прамоў М. Кальцова, І. Мікітэнкі. Згадвае славацкія перадавіцы пра прыём дэлегацыі, актуальныя матэрыялы і каментары, што даваліся прадстаўнікамі розных палітычных сіл краіны. Робіць высновы, што перамяшчэнні гасцей па Славакіі суправаджаліся актыўнымі дыскусіямі ў славацкай прэсе. Асобныя старонкі манаграфіі прысвечаны знаходжанню дэлегацыі ў мястэчку Святы Юр і тым уражаннем, якія вынеслі адтуль “місіянеры міру”.

Наступным прыпынкам для савецкіх пісьменнікаў і журналістаў становіцца славацкая Модра. М. Трус падрабязна апісвае літаратурную і культурную гісторыю мястэчка, узгадвае К. Штура, Д. Абрадавіча, Я. Калінчака, К. Урбанавіча, Л. Навамескага, Л. Штура, з імёнамі якіх быў звязаны гэты значны культурны цэнтр. На думку аўтара манаграфіі, у 1935 г. тут адбылася сімвалічная сустрэча двух пакаленняў змагароў за нацыянальную свабоду. Менавіта тут сустрэлася памяць славацкага будзіцеля Людавіта Штура і жывы голас прарока беларускага нацыянальнага адраджэння Янкі Купалы. Даследчык прыводзіць цалкам верш беларускага паэта Сяргея Панізніка, прысвечаны Штуру і Купалу, які ўспрымаецца як рэха асэнсавання гістарычнага поклічу нацыянальных адраджэнцаў і духоўнай узаемнасці славацкай і беларускай класікі.

Падрабязна апісваецца прыбыццё пісьменнікаў дэлегацыі ў курортны горад Пешцяны. Аўтар дае нам уяўленне пра гісторыю і прыроду горада, пра яго слынных наведвальнікаў розных часоў. Узнаўляе па газетных публікацыях хроніку візіту савецкай дэлегацыі. Піша пра тое, як была арганізавана сустрэча, пра ўрачыстую вячэру. Аналізуюцца пазіцыі, займаня ў дачыненні да савецкіх гасцей тымі ці іншымі перыядычнымі выданнямі Славакіі. Перад намі, як жывое, паўстае сапраўднае жыццё славацкага знакамітага курорта і яго наведвальнікаў, якія пакідаюць запісы ў кнізе ганаровых гасцей вялікага гатэля.

Асобнае месца ў манаграфіі займае рэканструкцыя і аналіз апошніх дзён дэлегацыі ў Сла-

вакіі, а таксама апавед пра забытае інтэрв’ю Янкі Купалы. Пасля Высокіх Татраў журналісты і пісьменнікі рушылі ў Татранскую Ломніцу. Абапіраючыся на ўспаміны Ганны Караваевай, сябра і знаўцы творчасці Купалы, М. Трус піша, як савецкая эліта праз фільм пазнаёмілася з Падкарпацкай Руссю. Беларускі даследчык прыводзіць абшырныя пасажы з дзённікавых нататак Караваевай. М. Трус мяркуе, што Я. Купалу не магла не ўразіць цяжкая праца селяніна, пастуха, усходнеславянскага пабраціма па цяжкай долі і надзеі на лепшае жыццё. Зноў аўтар грунтоўна аналізуе рэакцыю газет рознай палітычнай скіраванасці на наведванні дэлегацыяй асобных чэхаславацкіх мясцін і робіць высновы, што літаратура аказалася на вастрыі палітыкі і дыпламаты.

Асобны, амаль самастойны блок манаграфіі складаюць славацкія сустрэчы Янкі Купалы: з Ганай Грэгаравай, Янам Понічанам, Гейзам Вамашам і сям’ёй Шандараў. М. Трус акцэнтуюе той факт, што славакі сапраўды візіту дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў надавалі амаль гістарычнае значэнне. Таму гэтым апекавалася славацкае Таварыства культурных і эканамічных сувязей з СССР, на чале якога стаяла пісьменніца Гана Грэгарова, а таксама пісьменнік і банкаўскі служачы Эла Шандар. Аўтар не толькі згадвае пра сустрэчы беларускага творцы з названымі славацкімі літаратарамі, але і падрабязна аналізуе творчасць славацкіх паэтаў і празаікаў, уводзіць іх у сучасны кантэкст, падае іх як тагачасную, так і сучасную рэцэпцыю, што набліжае чытача да славацкага літаратурнага і культурнага асяродку. Блізкія стасункі Янка Купала меў з сям’ёй Шандараў: пісьменнікам, яго жонкай і дачкой, пра што яны пазней пісалі. Дачка Вольга пакінула ўспаміны пра Купалу, цытаты з іх прыводзяцца ў манаграфіі. Даведваемся мы і пра жыццёвы і творчы шлях Элы Шандара, яго погляды на савецкую рэчаіснасць і жыццё пісьменніка ў СССР, якія, аднак, карэваліся часам. М. Трус піша пра ліставанне з Вольгай Шандаравай, што вяла А. Дзятлоўская і музей Купалы.

Не абыходзіць увагай аўтар кнігі і часы пасля Другой сусветнай вайны. Ён разглядае публікацыі пра Я. Купалу і беларускую тэматыку на старонках славацкага часопіса “Браціслава – Масква”, які выходзіў пасля 1945 г. Згадваюцца наведванні Славакіі дэлегацыямі савецкіх дзеячаў культуры. Значнае месца, на думку даследчыка, у часопісе займалі матэрыялы, прысвечаныя стану прыгожага пісьменства ў Савецкім Саюзе. М. Трус уводзіць ва ўжытак забыты тэкст з часопіса пра Я. Купалу, які падаецца ў перакладзе аўтара манаграфіі.

У наступным раздзеле даследавання “Некаторыя падрахункі паездкі Янкі Купалы па Славакіі

(Чэхаславакіі) у 1935 г.” ствараецца сваеасаблівы летапіс удзелу пісьменнікаў Беларусі ў складзе дыпламатычных дэлегацый 1935 г., а таксама асвятляюцца проста па днях ключавыя моманты візіту ў Чэхаславакію ў 1935 г. Можна сказаць, што М. Трус “рэанімуе” забытыя славацкія старонкі летапісу жыцця і творчасці Я. Купалы.

Пра актуальнасць выбранай тэмы і вялікую цікавасць літаратурнай і культурнай грамадскасці да матэрыялу сведчыць змешчаная ў кнізе падборка рэцэнзій на манаграфію “Янка Купала ў Славакіі”: гэта грунтоўныя артыкулы ў такіх уплывовых выданнях (беларускіх і славацкіх), як “Літаратура і мастацтва”, “Рэспубліка”, “Беларускі Гістарычны Агляд”, “Роднае слова”, “Slavica Slovaca” і інш. Згадваецца і прэзентацыя кнігі ў Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы ў Мінску.

Сенсацыйная знаходка двух невядомых аўтографу Я. Купалы на кнігах Збору твораў паэта 1925 – 1926 гг., адрасаваных чэшскаму славісту Францішку Ціхаму, стала крыніцай натхнення для напісання артыкула пра стасункі Францішка Ціхага і беларускага творцы. Аўтар разгортвае перад намі беларусазнаўчы рахунак чэшскага славіста, аналізуе і асэнсоўвае зробленае ім на ніве беларусістыкі. Асобна падаюцца часткі “Падкарпацкая Русь і Францішак Ціхі”, “Славакія і Францішак Ціхі”, “Беларусь і Францішак Ціхі”, што стварае стройную і лагічную карціну для навукоўцаў і аматараў.

Манаграфія падзелена на дзве выразныя часткі: першая (пра яе мы дагэтуль вялі размову) тычыцца непасрэдна характарыстыкі і вивучэння візіту Янкі Купалы ў Славакію ў 1935 г., другая прысвечана рэалізацыі міжнароднага праекта “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы”, у якім браў актыўны ўдзел аўтар кнігі. Апошняя частка пачынаецца з цікавага інтэрв’ю М. Труса газеце “Літаратура і мастацтва” напярэдадні выпраўлення ў дарогу, у якім ён падводзіць рахунак сваім папярэднім намаганням і выказвае спадзяванні на будучыя знаходкі. У кнізе падкрэсліваецца паралелізм “славацкага шляху” 2015 і 1935 гг.: той жа маршрут, склад дэлегацыі (журналісты, пісьменнікі). Аднак акцэнтуюцца і значнае адрозненне: савецкі візіт быў акцыяй палітычнай, а новая паездка носіць цалкам культурна-асветніцкі характар. У ходзе рэалізацыі праекта прайшлі сустрэчы з адміністрацыяй тых гарадоў, дзе пачынаў Я. Купала, з навуковай і творчай інтэлігенцыяй, адбылося ўзаемнае знаёмства з мінулым і сучасным дзвюх культур: беларускай і славацкай. Былі дасягнуты дамоўленасці пра ўшанаванне купалаўскага маршруту памятнымі знакамі. Пра кожную сустрэчу ў кожным горадзе вядзецца ў кнізе асобная гаворка. Мікола Трус падрабязна

распавядае пра прыём беларускай дэлегацыі ў Браціславе, Святым Юры, Модры, Пешцяхнах, Ждзяры і Высокіх Татрах.

Трэба адзначыць багатае аздабленне манаграфіі шматлікімі, вельмі каштоўнымі, часам проста ўнікальнымі фотаздымкамі і аўтографамі, выявамі вокладак і г. д., якія сталі вынікам росшукавай працы беларускага навукоўцы і не былі дагэтуль уведзены ў шырокі навуковы і культурны ўжытак. Такая візуалізацыя матэрыялу становіцца адной з пазнавальных прыкмет манаграфій, што ўжо выйшлі з-пад пяра спадара Труса. Дарэчы, ілюстрацыі маюць грунтоўныя і інфарматыўныя подпісы з вычарпальнымі тлумачэннямі. Іх агульны спіс даецца ў канцы кнігі. Даследаванне суправаджаецца таксама рээстрам славацкіх перыядычных выданняў 1935 г., які падзяляецца на дзве часткі: у першай змешчаны выданні, цытаваныя ў манаграфіі, другі раздзел – поўны спектр грамадска-палітычных выданняў, а таксама перыёдыкі, арыентаванай на асвятленне культурнага, навуковага, рэлігійнага жыцця Славакіі згаданага часу. Пра значны плён Міколы Валянцінавіча на ніве міжкультурных даследаванняў сведчыць прэзентатыўны спіс публікацый аўтара манаграфіі ў галіне беларуска-славацкіх літаратурных, культурных сувязей, які налічвае 61 пазіцыю.

Манаграфія “Купалаўскія адрасы ў Славакіі” М. Труса – арыгінальная, сістэматычная, можна нават сцвярджаць, унікальная праца ў галіне купалазнаўства. Аўтар актуалізуе купалазнаўчую тэму ў сучаснасці і падае шматгранную распрацоўку адной з яе старонак. Немалаважным становіцца той факт, што прадстаўленая праца – сутнасны ўнёсак у распрацоўку тэмы прысутнасці беларусаў у свеце. Такім чынам адбываецца папулярызацыя беларускай культуры і беларускага прыгожага пісьменства. Хочацца спадзявацца, што манаграфія будзе не кропкай, што ставіць у сваіх росшуках і распрацоўках на глебе купалазнаўства паважаны літаратуразнаўца, а толькі шматкроп’ем, за якім будзе цікавы і гэткі ж плённы працяг.

Р. С. Рэзанансная прэзентацыя манаграфіі “Купалаўскія адрасы ў Славакіі” Міколы Труса адбылася 22 мая 2018 г. у Дзяржаўным літаратурным музеі Янкі Купалы, куды былі запрошаны вядомыя навукоўцы, пісьменнікі, удзельнікі міжнароднага культурнага праекта “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы”. Прэзентацыя пашырыла абсягі беспрэцэдэнтнасці, пазначаныя ў манаграфіі, – у ёй бралі ўдзел адразу два паслы Славакіі ў Беларусі: дзейсны – спадар Ёзэф Мігаш, былы – спадар Мар’ян Сэрватка.

Алена ВОСТРЫКАВА,
дацэнт кафедры славянскіх літаратур БДУ,
кандыдат філалагічных навук.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

3 вопыту работы

НАЗОЎНІК ЯК ЧАСЦІНА МОВЫ. ПАЧАТКОВАЯ ФОРМА НАЗОЎНІКА

УРОК БЕЛАРУСКОЙ МОВЫ (VI КЛАС)

Мэты: сфарміраваць уяўленне пра марфалогію як сістэму часцін мовы; дапамагчы засвоіць прыметы назоўніка як часціны мовы, папоўніць слоўнік новымі лексічнымі групамі слоў; фарміраваць і замацоўваць арфаэпічныя, арфаграфічныя і пунктуацыйныя навыкі; стварыць умовы для засваення каштоўнасці роднага краю.

Абсталяванне: карткі-заданні, фотаздымкі з выявамі беларускіх краявідаў.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• Псіхалагічны настрой.

Настаўнік. Добры дзень!

Зямля Беларусі! Бары і дубровы,
Жытнёвае поле, шаўковы мурог,
У промнях рабіны заход вечаровы,
Што клёкат буслоў – ручаёў перамовы
І ў шумных прысадах істужкі дарог...

Так з любоўю і захапленнем пісаў пра родную Беларусь Пятрусь Броўка. І сапраўды, беларускія краявіды ўраджаюць прыгажосцю і непаўторнасцю.

Настаўнік дэманструе фотаздымкі з выявамі беларускіх краявідаў, гучыць ціхая музыка.

Настаўнік. Якія пачуцці ўзніклі ў вас, калі вы глядзелі на гэтыя карціны прыроды? (*Радасныя, светлыя, узнёслыя, аптымістычныя.*) Няхай гэтыя радасныя, светлыя пачуцці застануцца з вамі на працягу ўсяго ўрока. Добрай і плённай працы!

II. Актуалізацыя апорных ведаў.

Настаўнік. Сёння мы працягваем падарожжа па краіне “Мовазнаўства” і накіроўваемся ў казачны горад “Марфалогія”.

• Гутарка на пытаннях.

1. Што вывучае марфалогія?
2. Колькі часцін мовы жыве ў гэтым казачным горадзе?
3. На якія дзве групы падзяляюцца ўсе часціны мовы?
4. Якія часціны мовы належаць да самастойных, а якія – да службовых?

• Праца з карткамі.

Заданне. Размяркуйце словы па групам*.

Самастойныя часціны мовы	Службовыя часціны мовы
Назоўнік	Прыназоўнік
Прыметнік	Злучнік
Дзеяслоў	Часціца
Прыслоўе	Займеннік
Лічэбнік	

5. Якую часціну мовы мы не назвалі? У чым яе адметнасць?

6. Для чаго служаць выклічнікі?

7. Якія прыметы маюць самастойныя і не маюць службовыя часціны мовы? (*Лексічнае значэнне, граматычнае значэнне, сінтаксічная роля.*)

III. Вывучэнне новай тэмы.

Настаўнік. Першая часціна мовы, з якой мы сёння пачынаем знаёміцца – гэта... А пра гэта вы даведаецеся, калі правільна адгадаеце загадку.

Спытай мяне: хто ці што гэта? –

І дам я назвы ўсім прадметам,
Усім паняццям, розным з’явам, –
Гатовы службыць заўсёды я вам.

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік паведамляе тэму ўрока.

Настаўнік. Вызначым задачы нашага ўрока. Выберыце з прапанаваных задач тыя, якія адпавядаюць сённяшняй тэме:

- паглыбіць веды пра назоўнік, атрыманыя ў папярэдніх класах;
- ведаць азначэнне прыметніка як самастойнай часціны мовы;
- ведаць марфалагічныя прыметы назоўніка;
- пашырыць разуменне паняцця прадметнасці;
- ведаць, якая форма з’яўляецца пачатковай формай назоўніка;
- умець знаходзіць у сказах назоўнікі ў пачатковай форме і ва ўскосных склонах;

* Заданне можна выканаць на камп’ютары – <https://learningapps.org/display?v=pm84jeivk17>.

- умець знаходзіць злучнікі ў сказах;
- умець ужываць назоўнікі і назоўнікавыя словазлучэнні ва ўласным маўленні.

• Алгарытм працы.

Назоўнік → агульнае значэнне → пытанні → пачатковая форма → марфалагічныя прыметы → сінтаксічная роля → сувязь з іншымі часцінамі мовы.

• Арфаграфічная хвілінка.

Усё было мне міла тут:
Над Нёманам з...лёны ку...,
Палі шырокія, у...горкі,
І смоль с..сны, і ў небе зоркі,
І пах асіны г...ржаваты,
Сады з...лёныя ля хаты,
І гучны перазвон крыніц,
І сполах вечарам зарніц...

А. Астрэйка.

Пытанні і заданні.

1. Як вы разумееце словы: “Усё было мне міла тут...”? Дзе ўсё міла аўтару?
2. Апішыце карціны, якія ўзніклі ў вашым уяўленні?
3. З якім пачуццём аўтар апісвае беларускія краявіды?
4. Чаму ў канцы верша стаіць шматкроп’е?
5. А што вам міла ў родным краі?
6. Што трэба пісаць на месцы прапушчаных літар?
7. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў сказе. Якія члены сказа называюцца аднароднымі?
8. Назавіце назоўнікі, якія сустракаюцца ў вершы. Колькі іх? (17.)

• Рубрыка “Цікава ведаць”.

Настаўнік. Часта можна пачуць: “Назоўнік – найважнейшая часціна мовы”. Чаму так гавораць?

• Паведамленне вучня “Назоўнік – найважнейшая часціна мовы”.

• Работа з табліцай “Ведаю – не ведаю – даведаўся”.

	Ведаю	Не ведаю	Даведаўся
1. Што абазначае назоўнік?			
2. На якія пытанні адказвае назоўнік?			
3. Агульнае граматычнае значэнне назоўніка			
4. Што называецца прадметам у марфалогіі?			
5. Якога роду могуць быць назоўнікі?			
6. Як змяняюцца назоўнікі?			
7. Якая форма назоўніка з’яўляецца пачатковай?			
8. Якую ролю выконваюць назоўнікі ў сказе?			
9. З якімі часцінамі мовы могуць спалучацца назоўнікі?			
10. Якія словазлучэнні называюцца назоўнікавымі?			

• Гутарка.

1. Што абазначае назоўнік?
2. На якія пытанні адказвае назоўнік?
3. Назавіце агульнае граматычнае значэнне назоўніка.
4. Уважліва прачытайце словы: *Беларусь, зямля, любоў, маці, суайчыннік, бусел*. Да якой часціны мовы яны адносяцца? Чаму? (*Абазначаюць прадмет і адказваюць на пытанні што? хто?*)
5. Ці супадае тое, што мы называем прадметам у звычайным жыцці, з тым, што называецца прадметам у марфалогіі? Які вывад можна зрабіць?
6. Звярніцеся да правіла (с. 35). Ці правільную выснову мы зрабілі?
7. Растлумачце значэнне слова *суайчыннік*. (*Суайчыннік – чалавек, які мае з кім-небудзь агульную айчыну.*)

Заданне. Прачытайце прыказкі, выпішыце назоўнікі ў два слупкі: а) якія адказваюць на пытанне *што?*; б) якія адказваюць на пытанне *што?*. Што абазначаюць гэтыя назоўнікі?

Свая хатка – родная матка, а чужая – мачыха.

Далёкая старонка без ветру сушыць.
Для ўсякай птушкі сваё гняздо міла.
На чужыне і камар загіне.

Родная зямля мякчэй чужой пярыны.

Падказка. Назоўнікі могуць абазначаць: а) назвы прадметаў рэчаіснасці; б) назвы асобы чалавека; в) назвы жывых істот; г) назвы з’яў прыроды; д) назвы дзеяння; е) назвы прымет.

Чаму вучаць нас гэтыя прыказкі?

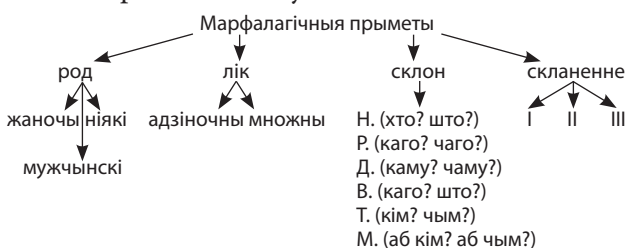
• Праца ў парах.

Заданне. Складзіце кластар “Назоўнік”.

• Гутарка на пытаннях.

1. Якога роду могуць быць назоўнікі?
2. Як змяняюцца назоўнікі?
3. Якога ліку могуць быць назоўнікі?
4. Колькі склонаў у беларускай мове? Пералічыце іх.
5. Па якіх тыпах скланення размяркоўваюцца назоўнікі?

Увага! Род, лік, склон, скланенне – марфалагічныя прыметы назоўніка.

• Праца з тэкстам.

Заданне. Уважліва прачытайце тэкст.

Беларусь – мой родны край! Яна заўсёды ў маім сэрцы. Я люблю яе палявыя *праторы*, яе гарады

і вёскі ў зеляніне садоў. Кавалкамі чыстага неба сінеюць *азёры*. Грознымі вартавымі стаяць вячыстыя дубы. Мне знаёмы звлістыя сцяжынкi ў яе лясах. Журавінавая квецень *на імішарынах* вабіць мае вочы. Я ўдыхаю пахі *рамонку* і чабору.

Усё любя, усё дорага мне на маёй зямлі. (Паводле Т. Хадкевіча.)

Вызначце тэму тэксту. Прачытайце сказ, у якім выказана асноўная думка. Дайце тэксту загаловак. Што адлюстроўвае загаловак – тэму ці асноўную думку?

Выпішыце назоўнікі ў пачатковай форме ў тры слупкі: жаночы, мужчынскі і ніякі род. Растворыце, як вы вызначылі род назоўнікаў.

Раскрыўце лексічнае значэнне слова *імішарына*.

Якімі членамі сказа з'яўляюцца вылучаныя назоўнікі? Зрабіце выснову, ролю якога члена сказа могуць выконваць назоўнікі.

• **Гімнастыка для вачэй.**

Настаўнік. Мы пераканаліся, назоўнікі могуць выконваць ролю любога члена сказа. Ці можа быць такое, што назоўнік у сказе ёсць, але членам сказа ён не з'яўляецца?

• **Аналіз сказаў.**

Заданне. Запішыце сказы. Якую ролю выконваюць вылучаныя назоўнікі ў сказе?

1) *Беларусь* – мая маці і мова, паветра і хлеб. А. Вялюгін.

2) Ты радасць мая, *Беларусь*.
І ад цябе я ніколі
Не адцураюся,
Не адракуся!

П. Панчанка.

3) *О Радзіма*, табой напоўнена сэрца да краю!.. П. Панчанка.

4) *Радзіма* заўсёды жыве ў маім сэрцы. Я. Колас.

Што такое зваротак? (*Зваротак* – гэтыя словы ці спалучэнне слоў, што абазначаюць асобу ці прадмет, да якіх звяртаюцца.)

Якую склонавую форму маюць назоўнікі, што выступаюць у ролі зваротка?

Як вымаўляецца зваротак у сказе? (*3 асаблівай, клічнай інтанацыяй, у вусным маўленні выдзяляецца паўзамі.*)

Якімі знакамі прыпынку ён вылучаецца?

Якую выснову можна зрабіць? (*Назоўнікі ў назоўным склоне могуць у сказе быць у ролі зваротка. Назоўнікі ў ролі зваротка галоўным або даданым членам сказа не з'яўляюцца.*)

Чаму ў першым сказе ставіцца працяжнік?

• **Хвілінка адпачынку.**

Давайце дацягнемся да блакітнага неба...

Станем галінкамі моцнага дрэва.

І прабяжым па гасцінцы знаёмым.

Разам паслухаем шэлест лістоты,

Позіркам родны абшар абвядзём,

А потым уважліва ўдалеч глядзім

І роднай зямлі паклон аддадзім.

• **Праца з тэкстам.**

Заданне. Якія словазлучэнні называюцца назоўнікавымі? Выпішыце з тэксту словазлучэнні, у якіх галоўным словам будуць вылучаныя назоўнікі.

Яна мне дадзена адзіная

На ўсё жыццё, на цэлы век.

Мая адзіная, радзімая

У *вянках* лясоў і стужак рэк.

Заўсёды самая прыветная,

Як сонца, свеціцца сама,

Жыве, як *мара* заповітная,

І роўных ёй – нідзе няма.

М. Шаўчонак.

З якімі часцінамі мовы могуць спалучацца назоўнікі?

Якую думку сцвярджае Марыя Шаўчонак у сваім вершы?

Перакладзіце словазлучэнне *мара заповітная* на рускую мову. Як вы разумееце гэты выраз?

IV. Замацаванне вывучанага.

• **Гульня “Чацвёрты лішні”.**

1. Сінь, белізна, чырвань, зелянець.

2. Павага, любоў, добра, гонар.

3. Радзіма, Бацькаўшчына, Айчына, родны.

4. Бусел, васілёк, зубр, чароўны.

Пытанні і заданні да гульні.

1) Што абазначаюць назоўнікі *сінь, белізна, чырвань*? (*Назву прыметы.*)

2) Да каго або да чаго мы павінны ставіцца з любоўю і павагай? Адкажыце з дапамогай назоўнікаў.

3) Чым мы можам ганарыцца?

4) *Радзіма, Бацькаўшчына, Айчына*... Як называюцца словы, якія па-рознаму вымаўляюцца і пішуцца, але маюць аднолькавае або блізкае лексічнае значэнне? (*Сінонімы.*)

5) Падбярыце антонім да слова *радзіма*. (*Чужына.*)

6) Чым з'яўляюцца бусел, васілёк і зубр для беларусаў? (*Сімваламі роднага краю.*)

7) Па выніках апошняга апытвання беларусы назвалі чатыры неафіцыйныя сімвалы нашай краіны. Як вы думаеце, які чацвёрты? (*Крыж Ефрасінні Полацкай.*)

8) Якія афіцыйныя сімвалы нашай краіны?

• **Гульня “Лаві памылку”.**

О Беларусь (*ж. р., адз. лік, Н. скл., дзейнік*),
мая калыска (*ж. р., адз. лік, В. скл.*),

Жыццё (*н. р., мн. л., Р. скл.*) маё, прытулак (*н. р., адз. л., Н. скл.*) мой!

З гарачаю любоўю (*ж. р., адз. лік, М. скл., дапаўненне*) нізка

Схіляюся перад табой.

П. Панчанка.

1) Ці правільна вызначаны марфалагічныя прыметы назоўнікаў і іх сінтаксічная роля? Выпраўце памылкі.

2) Чым з'яўляецца Беларусь для Пімена Панчанкі?

3) Растлумачце значэнне слова *прытулак*. (*Прытулак – месца, дзе можна ўратавацца ад каго-небудзь, чаго-небудзь, адпачыць, прабыць патрэбны час.*)

4) Як вы разумееце, што Беларусь – для аўтара прытулак?

• **Праца з тэкстам** (на групам).

Ці ж можна гэта не любіць?

Мая краіна, мая Беларусь, мая вечна малая і такая старажытная зямля. Ці ж можна не любіць яе – тваю, блізкую, родную?

Нельга!

Нельга не любіць гэту *зеляніну* палёў, гаючы водар хваёвага *бору*, сумны крык журавоў у бяздонным, загадкавым блакіце *неба*.

Нельга не любіць нашу прыгожую, сакавітую, мілагучную мову.

Нельга не любіць наш народ. Жыхары Беларусі заўсёды славіліся сваёй добразычлівасцю, ветлівасцю, гасціннасцю.

Нельга не любіць нашу краіну за магчымасць жыць вольна, без прыгнёту і страху за сваё жыццё, жыццё сваіх родных і сяброў.

Сябры, любіце нашу Беларусь, захапляйцеся ёю, беражыце яе, памнажайце яе прыгажосць! (*З газеты.*)

Група 1.

1. Вызначце стыль маўлення, абгрунтуйце свой адказ. (*Публіцыстычны. Можна выкарыстоўвацца ў газетах, часопісах, на радыё, тэлебачанні. Аўтар наведамляе інфармацыю, уздзеінічае на чытача. Аўтар сам пераканаўся і нас хоча пераканаць, што чалавек не можа не любіць сваю радзіму. У тэксце паўтараюцца адны і тыя ж словы, ёсць пабуджальныя і клічныя сказы, сказ са звароткам, сказы з аднароднымі членамі.*)

2. Выпішыце назоўнікі, якія абазначаюць прымету як прадмет, вызначце марфалагічныя прыметы гэтых назоўнікаў. (*Зеляніна, блакіт.*)

Група 2.

1. Вызначце тып маўлення, абгрунтуйце свой адказ. (*Разважанне. Першы абзац-тэзіс, далей ідуць доказы тэзіса, аўтар прыводзіць аргументы, прыклады; апошні абзац – гэта вывад.*)

2. Дакажыце, што вылучаныя словы з'яўляюцца назоўнікамі.

Група 3.

1. Назавіце сказ, у якім заключаецца асноўная думка тэксту.

2. Выпішыце з тэксту два назоўнікавыя словазлучэнні, зрабіце іх сінтаксічны разбор.

Група 4.

1. Як аўтар ставіцца да Радзімы? За што ён удзячны ёй?

2. Запішыце сказ, у якім назоўнік не выконвае сінтаксічнай ролі.

Група 5.

1. Якія рысы характару беларусаў называе аўтар? Якія яшчэ рысы беларускага характару вы ведаеце?

2. Вызначце сінтаксічную ролю назоўнікаў у сказе:

Жыхары Беларусі заўсёды славіліся сваёй добразычлівасцю, ветлівасцю, гасціннасцю.

• **Творчая праца.**

Заданне. Паразважайце (3-4 сказы), як кожны з вас можа памножыць прыгажосць роднай зямлі?

• **Тэставае заданне “Правер сябе”***.

1. Адзначце правільныя сцвярджэнні.

- а) Назоўнік – гэта самастойная частка мовы.
- б) Назоўнік абазначае прымету прадмета.
- в) Назоўнік адказвае на пытанні хто? што?
- г) Назоўнік змяняецца па асобах і часах.
- д) Назоўнікі могуць з'яўляцца любым членам сказа.

2. Адзначце, якія з прапанаваных слоў назоўнікі:

- а) Радзіма; г) яна;
- б) Беларусь; д) адзіная.
- в) вялікая;

3. Адзначце назоўнікавыя словазлучэнні:

- а) родны край;
- б) славяцца гасціннасцю;
- в) шчаслівае жыццё;
- г) адносяцца з павагай;
- д) мірнае неба.

4. Адзначце, якім членам сказа з'яўляецца вылучаны назоўнік.

Кожны чалавек павінен цаніць, паважаць і ашчадна захоўваць родную зямлю.

- а) Дзейнік; г) выказнік;
- б) азначэнне; д) дапаўненне.
- в) акалічнасць

Даведкі: 1) а, в, д; 2) а, б; 3) а, в, д; 4) д.

V. Дамашняе заданне. § 8, пр. 53.

VI. Падвядзенне вынікаў урока. Рэфлексія.

• **Праца з табліцай “Ведаю – не ведаю – даведаўся”.**

Настаўнік. Ці змяніліся ў вас меркаванні па запаўненні? Пра што вы даведліся на ўроку? Ці ўсе запланаваныя задачы мы выканалі?

Алена ДАШКЕВІЧ,
настаўнік вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 2 г. Новалукомля.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

* Заданне можна выканаць на камп'ютары: <https://learningapps.org/display?v=р0б6uарj17>.

ТЭМАТЫЧНАЕ БАГАЦЦЕ І РАЗНАСТАЙНАСЦЬ БЕЛАРУСКІХ ЗАГАДАК

УРОК БЕЛАРУСКОЙ ЛІТАРАТУРЫ (V КЛАС)

Мэты: аднавіць, сістэматызаваць і паглыбіць веды пра загадкі; развіваць лагічнае мысленне, цікаўнасць, назіральнасць; выходзіць пашану да культурнай спадчыны беларускага народа.

Абсталяванне: выстава зборнікаў загадак, карткі, прадметы для фізкультхвілінкі і гульні “Загадай-ка”, крыжаванка, малюнкi да загадак.

Эпіграф: Загадка – розуму зарадка.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Праверка дамашняга задання.

Настаўнік. На папярэднім уроку мы вывучалі народныя легенды і паданні. У якасці дамашняга задання вы рыхтавалі пераказ легенды пра паходжанне назвы населенага пункта, возера ці ракі. Задача класа – уважліва паслухаць адказы аднакласнікаў і здагадацца, пра якую назву ідзе гаворка ў гэтых творах.

III. Тлумачэнне новага матэрыялу.

• *Стварэнне праблемнай сітуацыі.*

Настаўнік. Уважліва паслухайце гісторыю і пастарайцеся з яе дапамогай вызначыць, пра які жанр вуснай народнай творчасці мы будзем весці гаворку сёння. (*Настаўнік прапануе вучням даць варыянты адказаў на пытанні, якія прагучаць у час чытання.*)

Паехаў аднойчы царскі сын на паляванні ды заблукаў у лесе. Цэлую ноч блукаў, толькі пад раніцу натрапіў на вёску. Завярнуў ён да адной хаты і пастукаўся ў дзверы. Насустрач яму выйшла дзяўчына і кажа:

– Дрэнна, калі двор без вушэй, а хата без вачэй.

Царэвіч думае: “Што гэта яна сказала? Мо не прыразуме?”

Глядзеў ён на дзяўчыну і здзіўся: якая прыгожая! Белы свет абыдзі – такой не знойдзеш. Толькі пра што яна сказала? А дзяўчына на хлопца прыветна пазірае ды пытаецца, чаго ён прыйшоў. Распавёў царскі сын пра свае блуканні, а потым спытаўся:

– А што гэта ты казалася пра двор без вушэй і хату без вачэй? Я не зразумеў.

Усміхнулася дзяўчына:

– А што тут дзіўнага! Ты не здагадаўся, што вушы двара – гэта... (*варыянты адказаў вучняў*)

сабака! Каб ён быў у двары, то забрахаў бы на цябе, а я ведала б, што хтосьці чужы ідзе. Вось табе і двор без вушэй. А хата без вачэй – гэта... (*варыянты адказаў вучняў*) хата без дзяцей. Каб былі ў хаце дзеці, яны праз акно ўбачылі б незнаёмага чалавека і казалі пра гэта.

Анямеў ад здзіўлення і захаплення царскі сын: такой разумнай і прыгожай дзяўчыны ён не сустракаў. І вырашыў – ажанюся толькі з ёю!

Такую прыгожую і павучальную гісторыю даносяць да нас казка. А цяпер угадайце, у якой вывучанай намі казцы героям таксама неабходна праявіць кемлівасць, каб разгадаць прапанаваны ім загадкі. (*Беларуская народная казка “Разумная дачка”*.) Вы цудоўна памятаеце, як галоўная гераіня гэтага твора дачка-сямігодка лёгка разгадала самыя складаныя загадкі. А цяпер праверым, ці ўмееце вы адгадаць загадкі. Пра што гаворыцца ў наступнай загадцы: Яе мы сябрам называем, яна ж нам тайны адкрывае, мы з ёй павінны век дружыць, бо вучыць нас на свеце жыць. (*Кніга.*) Сапраўды, кнігі адкрываюць нам таямніцы свету, пашыраюць наш круггляд, павышаюць культурны ўзровень.

Увага вучняў звяртаецца на выставу кніг, у якіх можна пазнаёміцца з народнымі і літаратурнымі загадкамі.

• *Мэтамеркаванне.*

Настаўнік. Вы здагадаліся, што на ўроку мы будзем гаварыць пра жанр вуснай народнай творчасці – загадку. Што вы ведаеце пра загадку? Падумайце, што новага пра іх мы даведаемся сёння на ўроку.

• *Удакладненне мэт настаўнікам.*

Высветлім, што такое загадка, даведаем-ся пра віды загадак і іх асноўныя тэматычныя групы.

• *Праца па тэме.*

Настаўнік. Што такое загадка? (*Адказы вучняў параўноўваюцца з азначэннем у падручніку на с. 55.*)

• *“Моўная хвілінка”.*

Заданне. Падбярыце да слова загадка аднакаранёвыя словы са слоў, запісаных на дошцы.

(*Перад выкананнем задання вучням прапануецца ўспомніць, якія словы называюцца аднакаранёвымі.*)

Словы на дошцы: загад, адгадка, загадваць, загадзя, гадаць, загадчык, адгадаваць.

• Лексічная праца.

Настаўнік. Да якога слоўніка нам неабходна звярнуцца, каб вызначыць лексічнае значэнне незразумелых слоў?

Лексічнае значэнне незразумелых слоў тлумачыцца ў імправізаваным “тлумачальным слоўніку”:

Загад – афіцыйнае распараджэнне органа ўлады, кіраўніка ўстановы.

Загадзя – раней, наперад.

Загадчык – той, хто загадвае, кіруе чым-небудзь .

Гадаць – 1) варажыць, прадказваць што-небудзь; 2) выказваць здагадку, меркаванне.

1) Колькі значэнняў мае слова *гадаць*? Якое з іх звязана з загадкай?

2) Як называецца слова, якое мае некалькі значэнняў?

3) Як вы лічыце, ад якога з дадзеных слоў узнік тэрмін *загадка*?

Настаўнік. Сапраўды, тэрмін *загадка*, хутчэй за ўсё, утварыўся ад слова *гадаць*, якое ў старабеларускай мове абазначала “думаць, меркаваць, разважаць, раіцца”.

IV. Замацаванне.

• Праца ў сшытках.

Вучні адгадваюць прапанаваныя загадкі і калектыўна запаўняюць першую частку табліцы “Тэматыка беларускіх загадак”.

Тэма	Прыклад загадкі
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

Белы, а не цукар, без ног, а ідзе. (Снег.)

Хто малое без рук і алоўка? (Мароз.)

Сястра мацнейшая за брата. (Вада і агонь.)

Настаўнік. Мароз, снег, вада і агонь – гэта... (з’явы прыроды).

На аснове адказаў вучняў запаўняецца першы пункт табліцы.

Чырвоненькія боцікі ў зямлі ляжаць. (Буракі.)

За кучаравы хвосток лісу з норкі павалок. (Морква.)

Румяны Піліп да палкі прыліп. (Яблык.)

Настаўнік. Як адным словам мы можам назваць бульбу, буракі, моркву, яблык і падобнае? (Расліны.)

На аснове адказаў вучняў запаўняецца другі пункт табліцы.

Хоць малы ён, часам з кулак, але ў рукі не возьмеш ніяк. (Вожык.)

Хто над намі дагары нагамі? (Муха.)

Ва ўсіх дзетак адзенне з манетак. (Рыба.)

Настаўнік. Пра каго разгаданыя загадкі? (Жывёлы.)

На аснове адказаў вучняў запаўняецца трэці пункт табліцы.

Раніцай – на чатырох, удзень – на дзвюх, вечарам – на трох. (Чалавек у розным узросце.)

Пяць братоў у адну ноч нарадзіліся, а ростам няроўныя. (Пальцы.)

Настаўнік. Падумайце, як мы можам назваць чацвёрты пункт нашай табліцы, якому адпавядаюць разгаданыя загадкі? (Чалавек, часткі яго цела.)

На аснове адказаў вучняў запаўняецца чацвёрты пункт табліцы.

Настаўнік. Паглядзіце на дошку і ўспомніце загадкі, якія адпавядаюць намаляваным там прадметам.

Задача класа – пастарацца ўспомніць і падобраць загадкі да малюнкаў: дождж, гадзіннік, замок.

Прыкладныя варыянты адказаў:

Мяне ўсе просяць, мяне ўсе чакаюць, а як з’яўлюся – хавацца пачынаюць. (Дождж.)

Ішоў даўтавяз – у сырую зямлю ўвяз. (Дождж.)

Ідзе без ног, б’е без рук. (Гадзіннік.)

Ідзе, ідзе, а з месца не сыходзіць. (Гадзіннік.)

Не брэша, не кусае, а ў хату не пускае. (Замок.)

• Стварэнне праблемнай сітуацыі.

Настаўнік. Падумайце, да якога пункта нашай табліцы мы можам аднесці словы-адгадкі? (Дождж – з’ява прыроды.)

Настаўнік. Ці можам мы з якім-небудзь пунктам суаднесці гадзіннік і замок? Падумайце, як можна назваць гэтыя прадметы?

На аснове адказаў вучняў і карэкціроўкі іх настаўнікам даписваецца пяты пункт табліцы – механізмы, прылады, тэхніка.

• Фізкультхвілінка.

• Праца ў групах.

Клас аб’ядноўваецца ў тры групы, кожная з якіх атрымлівае ранец, набор школьных прылад, аркуш паперы і фламастар.

Настаўнік. Прачытайце эпіграф на дошцы, як вы разумееце яго сэнс? (Загадка – розуму зарадка.) Чаму адгадванне загадак – зарадка для нашага розуму? Зарадка патрэбна і розуму, і целу. Мы знаходзімся на ўроку, то будзем збіраць школьны ранец. Паслухайце загадкі пра школьныя прылады, знайдзіце сярод прапанаваных рэчаў адгадкі, пакладзіце ў ранец і запішыце на аркушы іх назвы. Перамога каманда, якая зробіць гэта хутчэй за ўсіх і не дапусціць памылак, у тым ліку і арфаграфічных.

Што за палачка з прычоскай?
Абыходзіцца з ёй проста:
Хвост у фарбу памачаць
І карціну маляваць. (*Пэндзаль.*)

Я сам не малюю, я сам не пішу,
Але кожны дзень на ўрокі хаджу,
Каб ручкі з алоўкамі вы не гублялі,
Захоўвайце іх ўва мне, у... (*пенале.*)

Ёсць у простага алоўка
Знакамітая сяброўка:
У ёй па спінцы там і тут
Лічбы з рыскамі бягуць. (*Лінейка.*)

У дзіцяці ёсць яна – спрытна ўсё хапае,
У дзвярэй ёсць – за яе дзверы адчыняюць,
За яе нясуць вядро, без яе нязручна,
І ў пенале ёсць яна. А завецца... (*ручка.*)

Я кручуся ў танцы лоўка.
На адной назе – іголка,
Чыркану другой нагой –
Рыса круглая за мной. (*Цыркуль.*)

Вокладка – нібыта дзверы.
Разгорнеш – і не паверыш:
Тут і казкі, небыліцы,
І малюнкi, каб дзівіцца. (*Кніга.*)

Каб пісалі лічбы дзеткі,
На маіх старонках клеткі,
Аркушы на скобы сшыты,
А таму завуся... (*сшытак.*)

• Праца ў сшытках.

*Калектыўная праца па афармленні схемы
“Віды беларускіх загадак”.*

Умова: адгадаць прапанаваныя настаўнікам
загадкі і вызначыць, да якога з запісаных на
дошцы відаў яны належаць.

Віды беларускіх загадак.

1. *Традыцыйныя загадкі.* Што ў вадзе родзіцца,
а вады баіцца? (*Соль.*)

2. *Загадкі-задачы.* Сядзяць у крузе 4 кошкі, на-
супраць кожнай па 3. Колькі разам? (*Чатыры.*)

3. *Загадкі-жарты.* Пад якім кустом сядзіць
заяц, калі ідзе дождж? (*Пад мокрым.*)

• Праца ў групах. Конкурс “Загадай-ка”.

Умова: з набору слоў, запісаных на картках,
сбраць загадку і загадаць яе аднакласнікам,
якія сярод прапанаваных прадметаў шукаюць
прадмет-адказ.

Варыянты прадметаў для конкурсу: клубок,
відэлец, лыжка, кніга, пяро, іголка з ніткай, ало-
вак, замок.

За, кругленькае, хвост, а, не, маленькае, пад-
няць. (*Клубок.*)

А, возера, худы, усё, канёк, выпіў. (*Лыжка.*)

Свінка, хвосцік, залатая, бегла, ільняны, спін-
ка. (*Іголка з ніткай.*)

Настаўнік. Падумаіце, да якога віду нале-
жаць гэтыя загадкі? (*Да традыцыйных.*)

• Конкурс “Разгадай крыжаванку”.

Настаўнік. Разгадаўшы красворд, па верты-
калі мы зможам прачытаць, якая разумовая
здольнасць неабходна для разгадвання загадак.

1. Што без вады плавае? (*Воблака.*)

2. Белы, а не цукар, ідзе, а без ног. (*Снег.*)

3. Каля носа ўецца, а ў рукі не даецца. (*Дым.*)

4. У адным клубочку ды 7 дзірачак. (*Галава.*)

5. Вісіць – зялёны, ляціць – жоўты, ляжыць –
чорны. (*Ліст.*)

6. Без станка і без рук, а кросны тчэ. (*Павук.*)

7. Што гэта за малеча, у якой ногі шырэі за
плечы? (*Камар.*)

8. Тара-рох – пасыпаўся гарох, пачало світа-
ці – няма чаго збіраці. (*Раса.*)

9. Без рук, без ног, а дзверы адчыняе. (*Вецер.*)

10. Па саломе ідзе – не трашчыць, па вадзе –
не тоне. (*Цень.*)

в	о	б	л	а	к	а
			с	н	е	г
			д	ы	м	
			г	а	л	а
				л	і	с
			п	а	в	у
				к	а	м
			р	а	с	а
				в	е	ц
			ц	е	н	ь

Настаўнік. Сапраўды, каб разгадаць загадкі,
неабходна кемлівасць. А якія яшчэ разумовыя
здольнасці развівае разгадванне загадак? (*Ад-
казы вучняў.*) Параўнаем адказы з матэрыялам
у артыкуле падручніка (с. 55). (*Разгадванне зага-
дак развівае фантазію, назіральнасць, трэніруе
памяць, прывучае да развагі, аналізу.*)

V. Дамашняе заданне.

Прачытаць артыкул у падручніку (с. 55 – 61),
запоўніць сваімі прыкладамі другую частку таб-
ліцы “Тэматыка беларускіх загадак”.

**VI. Падвядзенне вынікаў урока, выстаўлен-
не адзнак. Рэфлексія.**

Нагалля КУРАТНІК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
гімназіі № 2 г. Пінска.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Выкананне тэставых заданняў з'яўляецца важным этапам праверкі набытых ведаў, іх практычнага замацавання, падрыхтоўкі да ЦТ. Тэсты па беларускай мове могуць мець рознаўзроўневую структуру: ад больш простых (1-ы ўзровень), якія адпаведна ацэньваюцца (адзнакі 3 – 5), да ўскладненых (2-і ўзровень, адзнакі 6 – 8; 3-і ўзровень, адзнакі 9 – 10). Вучань можа самастойна выконваць заданні ўсіх тэставых узроўняў, палічыўшы веды, і тым самым рыхтавацца да правяральных работ.

РОЗНАЎЗРОЎНЕВЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

МАРФЕМІКА. СЛОВАЎТВАРЭННЕ

ПЕРШЫ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце нязменныя словы:

1) піяніна;	4) хутка;
2) чытаць;	5) радуецца.
3) дом;	

A2. Адзначце словы з невытворнай асновай:

1) вішнёвы;	4) поле;
2) падаконнік;	5) акно.
3) свежы;	

A3. Адзначце словы, якія з'яўляюцца формамі

дзеяслова *прывезці*:

1) везці;	4) прывёз;
2) прывезены;	5) прывёз бы.
3) вёз;	

A4. Адзначце словы без прыстаўкі:

1) жаданне;	4) сцвярджаць;
2) прыбаўляць;	5) арыентацыя.
3) бліскаць;	

A5. Адзначце словы з аднолькавай марфемнай будовай:

1) размоўны;	4) прававы;
2) дачасны;	5) стварэнне.
3) статычны;	

A6. Адзначце словы, у якіх карань складаецца з чатырох літар:

1) тэкст;	4) дзяжа;
2) плесці;	5) мірны.
3) тактоўны;	

A7. Адзначце словы, утвораныя прыставачным спосабам:

1) прадзед;	4) перакінуць;
2) дыяпазітыў;	5) ніхто.
3) імкнуць;	

A8. Адзначце словы, утвораныя суфіксальным спосабам:

1) падмазаць;	4) заводскі;
2) паліроўшчык;	5) рыбгас.
3) сталовы;	

A9. Адзначце словы, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

1) міжрадковы;	4) жаўтабокi;
2) раскладанне;	5) замаразкі.
3) залесны;	

A10. Адзначце правільны запіс утварэння слоў:

- 1) канцавы ← канец (суфіксальны);
- 2) зашмат ← шмат (прыставачны);
- 3) практычнасць ← практыка (суфіксальны);
- 4) прылужны ← луж (прыставачна-суфіксальны);
- 5) заміранне ← мір (прыставачна-суфіксальны).

Частка В

Вызначце, ад якой асновы ўтворана слова *ступеньчатасць*, і запішыце.

ДРУГІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце словы, у якіх няма канчатка:

1) нацюрморт;	4) стараліся;
2) фрау;	5) выконваць.
3) выдатна;	

A2. Адзначце словы з вытворнай асновай:

1) самота;	4) журы;
2) адажыя;	5) запечча.
3) надточванне;	

A3. Адзначце словы, у якіх няма суфікса:

1) шасцікратны;	4) ліквідатар;
2) ягуар;	5) футра.
3) удзень;	

A4. Адзначце словы, якія правільна падзелены на марфемы:

1) на-соў-к-а;	4) с-пруж-ын-іст-ы;
2) лоў-л-я;	5) сыравін-а.
3) плад-а-з-бор;	

A5. Адзначце словы, якія маюць два суфіксы:

1) праследаванне;	4) назіранне;
2) падзельнасць;	5) унакладку.
3) стваральнік;	

A6. Адзначце словы, якія маюць формаўтваральныя афіксы:

1) наймацнейшы;	4) нясіце;
2) лепш;	5) прачытаў.
3) двухтыднёвы;	

A7. Адзначце словы, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:

1) просінь;	4) дадому;
2) бязлісты;	5) па-беларуску.
3) асвяхыць;	

A8. Адзначце словы, утвораныя спосабам асноваскладання:

1) мнагалюднасць;	4) дзвесце;
2) разлёт;	5) арэхападобны.
3) заводакіраўніцтва;	

A9. Адзначце спосаб утварэння слова *дзяржэк-замен*:

1) прыставачны;	4) словаскладанне;
2) абрэвіяцыя;	5) нульсуфіксальны.
3) асноваскладанне;	

A10. Адзначце правільны запіс утварэння слоў:

- 1) перапродаж ← продаж (прыставачны);
- 2) пералётны ← пералятаць (суфіксальны);
- 3) бяскрайні ← край (прыставачна-суфіксальны);
- 4) пераробка ← рабіць (прыставачна-суфіксальны);
- 5) антыцыклон ← цыклон (прыставачны).

Частка В

Вызначце спосаб утварэння слова *медагляд* і запішыце.

ТРЭЦІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце словы, якія ў старажытнасці мелі суфікс:

1) дар;	4) досыць;
2) дух;	5) сталіца.
3) жыта;	

A2. Адзначце словы, якія ў старажытнасці мелі тры марфемы:

1) імяніны;	4) разетка;
2) адвага;	5) сініца.
3) паблажка;	

A3. Адзначце словы з нулявым суфіксам:

1) Палессе;	4) сюзор'е;
2) воўчы;	5) пер'е.
3) шосты;	

A4. Адзначце словы, якія правільна падзелены на марфемы:

- 1) ільн-о-а-прац-оўч-ы;
- 2) аб-у-ць;
- 3) не-да-а-трым-а-ць;
- 4) пры-а-дзе-ць;
- 5) аба-бр-а-ць.

A5. Адзначце словы, якія маюць тры суфіксы:

1) вадзіцельскі;	4) пульсаванне;
2) замілавальнасць;	5) прасаваны.
3) будавацца;	

A6. Адзначце словы з сінкрэтычнымі афіксамі:

1) штосьці;	4) перашыць;
2) заспяваць;	5) несці.
3) глядзецца;	

A7. Адзначце словы, утвораныя прыставачна-суфіксальна-постфіксальным спосабам:

1) асмеліцца;	4) сустрэцца;
2) абжыцца;	5) прайсціся.
3) прыямліцца;	

A8. Адзначце словы, утвораныя складана-суфіксальным спосабам:

1) самаўладдзе;	4) снопасушыльны;
2) двухсутачны;	5) фотавыстаўка.
3) малазнаёмы;	

A9. Адзначце часціну мовы, у якую перайшло слова *цэлы ў сказе Цэлы дзень свяціла сонца*:

1) прыметнік;	4) прыназоўнік;
2) прыслоўе;	5) лічэбнік.
3) займеннік;	

A10. Адзначце правільны запіс утварэння слоў:

- 1) жаўтадзюбы ← жоўтая дзюба (складана-нульсуфіксальны);
- 2) чатырохвугольнік ← чатыры вуглы (складана-нульсуфіксальны);
- 3) прыдарожжа ← дарога (прыставачна-нульсуфіксальны);
- 4) жыццесцвярджалнасць ← сцвярджалнасць жыцця (асноваскладанне);
- 5) малаўжывальны ← мала ўжывальны (словаскладанне).

Частка В

Вызначце спосаб утварэння слова *пагалоўе* і запішыце.

ДАВЕДКІ

Першы ўзровень

Частка А: **A1.** 1, 2, 4; **A2.** 3, 4, 5; **A3.** 2, 4, 5; **A4.** 1, 3, 5; **A5.** 1, 2, 5; **A6.** 2, 3, 4; **A7.** 1, 4, 5; **A8.** 2, 3, 4; **A9.** 1, 3, 5; **A10.** 1, 2, 4.

Частка В: *ступеньчат-(ы).*

Другі ўзровень

Частка А: **A1.** 2, 3, 5; **A2.** 1, 3, 5; **A3.** 2, 3, 5; **A4.** 1, 3, 4; **A5.** 2, 4, 5; **A6.** 1, 2, 4, 5; **A7.** 1, 2; **A8.** 3, 4, 5; **A9.** 2; **A10.** 2, 3, 5.

Частка В: *абрэвіяцыя.*

Трэці ўзровень

Частка А: **A1.** 1, 2, 3, 5; **A2.** 2, 4, 5; **A3.** 1, 2, 3; **A4.** 2, 4, 5; **A5.** 1, 3, 4, 5; **A6.** 2, 4; **A7.** 1, 3; **A8.** 2, 4; **A9.** 3; **A10.** 1, 3, 5.

Частка В: *прыставачна-суфіксальны.*

Тацяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

У 2015 г. у часопісе былі змешчаны «Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Назоўнік» (№ 9, с. 68), «Прыметнік» (№ 10, с. 60), «Лічэбнік» (№ 12, с. 62); у 2016 г. «Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Займеннік» (№ 1, с. 70), «Дзеяслоў» (№ 2, с. 61), «Прыслоўе» (№ 4, с. 55), «Службовыя часціны мовы» (№ 5, с. 68), «Словазлучэнне. Тыты сказаў» (№ 9, с. 61), «Просьбы сказ» (№ 12, с. 78); у 2017 г. «Складаны сказ» (№ 3, с. 58); у 2018 г. «Фанетыка. Арфаэпія» (№ 2, с. 61), «Арфаграфія» (№ 3, с. 59) **Тацяны Старасценкі.**

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Год малой радзімы

“УСІМ СЭРЦАМ ПРЫРАСТАЮ ДА ЗЯМЛІ, ДЗЕ НЕКАЛІ ЗРАБІЛА КРОК СВОЙ ПЕРШЫ”

ПАЗАКЛАСНАЕ МЕРАПРЫЕМСТВА (V – VII КЛАСЫ)

Мэты: далучаць да духоўна-культурнай спадчыны беларускага народа, спрыяць фарміраванню грамадзянскасці і патрыятызму; развіваць творчыя здольнасці; выхоўваць пачуццё гонару за Беларусь.

Абсталяванне: выявы беларускай прыроды; малюнкi вучняў; выстава кніг пра Беларусь (гісторыка-дакументальныя і мастацкія творы); запіс песні “Вы шуміце, шуміце нада мною, бярозы...” (сл. Н. Гілевіча, муз. Э. Ханка); матэрыялы да віктарыны “Ад прадзедаў спакон вякоў мне засталася спадчына”; буклеты для вучняў, прысвечаныя Беларусі.

Эпіграф:

...Куды б мяне дарогі ні вялі,
Я з кожным днём,
як з кожным новым вершам,
Ўсім сэрцам прырастаю да зямлі,
Дзе некалі зрабіла крок свой першы.

З. Падліпскай.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

На дошцы змешчаны выявы беларускай прыроды, малюнкi вучняў. Аформлена выстава кніг пра Беларусь, гучыць лёгкая прыемная мелодыя.

Настаўнік. Вітаю вас! Мерапрыемства прысвечана роднай краіне, Беларусі, народу. Эпіграфам да нашай сустрэчы абраны ўрывак з верша “Случчыне” беларускай паэтэсы Зои Падліпскай.

Адзін з вучняў зачытвае эпіграф, змешчаны на дошцы.

• Гутарка па пытаннях.

1. Дзе паэтэса зрабіла свой першы крок?
2. Чаму лірычная гераіня верша прырастае сэрцам да зямлі?

Настаўнік. Кожнаму з нас дарагі той куточак, дзе ён нарадзіўся, узрос. Гэты куточак становіцца на ўсё жыццё сімвалам сям’і, краіны, Радзімы.

Якім годам аб’яўлены гэты год у Беларусі? (Адказы вучняў.) Так, 2018 год – Год малой ра-

дзімы. Увогуле, 2018 – 2020 гады на аснове ўказа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь будуць праводзіцца пад знакам Года малой радзімы.

З якой мэтай прынята такое рашэнне? (Адказы вучняў.) Сапраўды, дзеля таго, каб мы зрабілі нашу малую радзіму прыгажэйшай, каб кожны з нас зрабіў свой унёсак у яе развіццё.

• Выразнае чытанне верша “Случчыне”

3. Падліпскай.

Я нізка пакланюся той
зямлі,
Дзе першы крок свой некалі
ступіла.
Дзе слёзы барвінкамі прараслі
Праз вечны боль –
матуліну магілу.
Дзе сум і радасць у адным
вянку
Спляталіся ў дзівосны час
вясновы.
Шчыміць душа – сасмяглюю
раку,

Як і раней, лічу жыцця
асновай.
Тут родныя трымаюць карані
І салаўі спяваюць гэтак дзіўна.
Мой лёс, прашу, мяне абарані,
Не дай чужою стацца
на радзіме.

Куды б мяне дарогі ні вялі,
Я з кожным днём,
як з кожным новым вершам,
Ўсім сэрцам прырастаю
да зямлі,
Дзе некалі зрабіла
крок свой першы.

Настаўнік. Так, сапраўды, кожны з нас прырастае сэрцам да роднага горада, роднай вёскі. Звярніце ўвагу на тое, з якой любоўю, душэўнай цеплынёй Зоя Падліпская простыя вобразы дзяцінства ўплятае ў дзівосны верш. Паэтэса ў вершы перадала любоў да малой радзімы. Раскажы-

це і вы пра свой дарагі куточак, дзе вы жывяце, вучыцеся, дзе жывуць вашы родныя.

• **Аповеды вучняў пра свой дом, сям’ю, свае вёскі, малую радзіму.**

Настаўнік. Вы нарадзіліся ў невялічкіх мястэчках нашай краіны Беларусі. І малая радзіма для кожнага з вас свая. А нас усіх аб’ядноўвае наша дарагая Беларусь. Пра Радзіму, родны край, малую радзіму можна гаварыць бясконца.

• **Выразнае чытанне верша “Я не ганю землі чужыя...” Г. Бураўкіна.**

Настаўнік. У гэтым вершы Генадзь Бураўкін паказвае, што вобраз Беларусі і вобраз малой радзімы сплятаюцца ў адзіны прыгожы вобраз роднага краю.

Пра што яшчэ мы можам гаварыць бясконца? (Пра мову, маці.) Так, вы правільна мяркуеце. Бясконца мы можам гаварыць пра родную зямлю, родную мову, пра маці. Беларуская зямля, дарагая мова, родная маці – гэта адзінства, якое ляжыць у аснове нашага жыцця. Яшчэ ў Антычнасці сцвярджалі: радзіма – вечная, а зямлю ўспрымалі як маці-карміцельку. Гэтае адзінства лягло ў аснову народнай мудрасці, у аснову беларускага народнага фальклору.

• **Віктарына “Ад прадзедаў спакон вякоў мне засталася спадчына”.**

Вучні аб’ядноўваюцца ў дзве каманды. Выбіраюцца члены журы.

Заданне 1. “Працягні прыказку”

Камандам неабходна працягнуць прыказку. Насупраць кожнай прыказкі трэба дапісаць правільны адказ. Раздаюцца карткі з заданнямі, даецца час на абдумванне адказаў. За кожны правільны адказ даецца адзін бал.

1. Усякая птушка... (сваё гняздо бароніць).
2. Дайду да свайго роду... (хоць праз воду).
3. Дарагая тая хатка, дзе... (радзіла мяне матка).
4. Дзе сасна ні стаіць, а свайму... (бору шуміць).
5. Родная зямелька як... (зморанаму пасцелька).
6. З роднага боку і... (варона мілая).
7. Мой родны кут, як... (ты мне мілы).
8. Мілы той куток, дзе... (абрэзалі пупок).
9. Няма лепш за той куток, дзе... (вязалі пупок).
10. На чужыне... (і камар загіне).
11. Далёкая старонка... (без ветру сушыць).
12. У родным краю... (як у раю).

Заданне 2. “Адгадай фразеалагізм”

Камандам неабходна растлумачыць фразеалагізм. Насупраць кожнага фразеалагізма трэба дапісаць правільны адказ. Раздаюцца карткі з заданнямі, даецца час на абдумванне адказаў. За кожны правільны адказ даецца адзін бал.

З гадзіны на гадзіну – у найбліжэйшы час, у найбліжэйшыя гадзіны.

Галава (лоб) расколваецца (трашчыць) – баліць галава.

Ганяць сабак – сноўдацца без справы.

Кляваць носам – драмаць седзячы / стоячы.

Як пятае кола ў возе – зусім не патрэбна.

Першая ластаўка – самы першы або самыя першыя.

Ліха носіць – бадзяецца дзе-небудзь.

Ляжаць пад сукном – заставацца без увагі, без разгляду, рэалізацыі.

Як лялька – вельмі прыгожы, прывабны.

Ваўком падшыты – вельмі сярдзіты, з затоненай злосцю.

Прадаць і грошы палічыць – спрытна, хітра ашукаць, падмануць каго-небудзь.

Сіняя птушка – сімвал шчасця; тое, што ўваабляе для каго-небудзь найвышэйшае шчасце.

Пудзіла агароднае – смешна, непрыгожа ці безгустоўна апрануты чалавек.

Рассыпацца драбней маку – лісліва дагаджаць каму-небудзь, паддобравацца да каго-небудзь.

Заданне 3. “Адгадай загадку”

Камандам па чарзе трэба разгадаць загадку. Калі адна каманда не адказвае на пытанне, то магчымаць адказаць даецца другой камандзе. За кожны правільны адказ даецца адзін бал.

1. Стаіць паненачка ў чырвонай сукеначцы, хто ідзе – паклоніцца. (Сунічка.)
2. Было жоўтым, вырасла зялёным, сонца пачалавала, зноў жоўтым стала. (Пшаніца.)
3. Хата пуката, поўна вераб’ёў нагната. (Гарбуз.)
4. Бегла ліска каля лесу блізка: ні сцежкі, ні дарожкі, толькі залатыя рожкі. (Маланка.)
5. Па моры імчыцца, пад ветрам гуляе, да берага дойдзе – адразу знікае. (Хваля.)
6. У вадзе нараджаецца, а вады баіцца. (Соль.)
7. Насупіцца, нахмурыцца, у слёзы ўдарыцца – нічога не застанецца. (Хмара.)
8. Сам пусты, голас густы, дроб выбівае, людзей збірае. (Барабан.)
9. У краўца іголак сотня, але з ніткай – аніводнай. (Вожык.)
10. Сівенькая, маленькая, а ўвесь свет абшывае. (Іголка.)
11. У жываце лазня, у носе – рэшата, на галаве пупок, адна ручка, і тая на спіне. (Чайнік.)
12. Сядзіць Пахом на кані вярхом; сам непісьменны, а чытаць дапамагае. (Акуляры.)

Падводзяцца вынікі віктарыны. Вучні ўзнагароджваюцца буклетамі з фотаздымкамі, на якіх выявы беларускай прыроды, вершамі пра Беларусь, прыказкамі і прымаўкамі пра Радзіму, змяшчаецца інфармацыя пра Год малой радзімы.

Настаўнік. Пра якую спадчыну ішла гаворка ў віктарыне? (Адказы вучняў.) Так, нашы продкі пакінулі нам веды, правілы, якія дайшлі да нас

у прыказках, прымаўках, загадках, фразеалагізмах, песнях, казках, каб мы і цяпер памяталі свае карані, сваё паходжанне, каб не забывалі сваю спадчыну.

• **Выразнае чытанне верша “Спадчына” Я. Купалы.**

Настаўнік. Што такое спадчына на думку Янкі Купалы? (*Адказы вучняў.*) Спадчына – гэта наша зямля, рэкі, азёры, лясы, палаткі, лугі і палі. Любоў, павага да радзімы гучаць і ў песнях.

• **Праслухоўванне аўдыязапісу “Вы шуміце, шуміце нада мною, бярозы...”.**

• **Выразнае чытанне верша “Адна зямля” Т. Трафімавай.**

Зямля бацькоў – цудоўная зямля!
Пашчасціла і мне тут нарадзіцца.
Да скону дзён і зблізку, і здаля
Табою, любы край, мне ганарыцца.
Адна зямля у нас з табой, адна!
Дае нам сілы чыстая крыніца,
Куды б мяне дарога ні вяла,
Табе жадаю нізка пакланіцца!
Мой край рамонкаў, сініх васількоў,
Тут плакаць і смяцца можна ўволю,
Тут сустракаюць дарагіх сяброў
І песняй звонкаю, і хлебам-соллю.
Я рада зноў вярнуцца ў родны дом.
Сустрэнуць тут бярозы і таполі.
Пакуль гарыць рабіна пад акном,
Маленства казку не забыць ніколі!

Настаўнік. Што для вас ёсць Радзіма? (*Адказы вучняў.*) Зычу ўсім поспехаў, моцнага здароўя і шчасця на малой радзіме!

• **Выразнае чытанне верша “Добры дзень, Радзіма!” М. Пазнякова.**

Выйду ранкам з хаты
І пакрочу ў гай,
Дзе з-за ціхіх шатаў
Ззяе небакрай.
Расхіну ў лагчыне
Туманоў кудзель
І адчую сініх
Незабудак хмель.
Чуйны, летуценны,
Між бяроз густых
Новы дзень сустрэну –
Звонкі, залаты.
З сонцам за плячыма
Павярну назад.
Добры дзень, радзіма!
Як табе я рад!
Зрошаны па грудзі,
Звонкі ўвесь ад рос,
Клікну светла: людзі,
Сонца вам прынёс!

Алена ЦЫВІЛЬКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Макранскага дзіцячага саду – сярэдняй школы.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

У дапамогу педагогу

“КАЛІ ДУША СПЯВАЕ...”: ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ КАМПАЗІЦЫЯ ДА 70-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АНАТОЛЯ ЯРМОЛЕНКІ

Папярэдня падрыхтоўка і афармленне: зала святочна аформлена, на сцэне – партрэт Анатоля Ярмоленкі. Перад мерапрыемствам трэба падрыхтаваць жывое выкананне песень: іх могуць выконваць вучні школы, можна запрасіць на свята ўдзельнікаў мастацкай самадзейнасці, мясцовых артыстаў. Настаўнік рыхтуе фанаграмы для фонавай музыкі і гульні “Адгадай песню”.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Слайд 1. Назва прэзентацыі. Словам “клік” пазначаны клік мышкай у прэзентацыі*. Гучыць фонавая музыка з рэпертуару ВІА “Сябры”, *выходзіць настаўнік.*

Настаўнік. Слайд 2. Добры дзень, шануюнае спадарства! Напэўна, вы ўжо здагадаліся, што

ў гэтай зале мы сабраліся не проста так. Перш за ўсё мне хацелася б пачуць адказ на пытанне: калі чалавек можа адчуваць сябе шчаслівым? (*Адказ падвесці да аспектаў: матэрыяльнага і духоўнага. На першым плане павінны выступаць такія каштоўнасці, як сям’я, родныя людзі, здароўе і пад.; чалавек павінен мець дом, пэўны дабрабыт.*) Як можна сказаць пра шчаслівага, узнёслага, акрыленага чалавека? (*Зрабіць акцэнт на тэму мерапрыемства, якая змешчана на слайдзе. У чалавека “спявае” душа.*) Нездарма ж гавораць: калі чалавек спявае, значыць у яго ўсё добра. Песня займае важнае месца ў жыцці людзей. Сёння я хачу вас пазнаёміць з асобай, у якой не толькі душа спявае, але песня – гэта і прафесія, і сэнс яго жыцця. Ці захацелася вам пазнаёміцца з ім і зразумець, чаму ў яго душа спявае? (*Адказ залы – паднятая рука або любы знак, прапанаваны настаўнікам.*) Клік.

*Прэзентацыя змешчана на сайце часопіса “Роднае слова” ў раздзеле “Электронныя матэрыялы”.

Настаўнік чытае на памяць.

Як кажуць сярод людзей,
Без песні няма надзей.
Народ без песні – не ўмее,
Народ без песні няме.
Без песні свайго народа
Няме нават прырода.
Ты любіш народ свой і край?
Песні яго спявай!

А. Грачанікаў.

Клік. Менавіта з гэтакімі словамі, напэўна, Бог і ўклаў душу ў маленькае дзіцятка, якое нарадзілася 70 гадоў таму, 15 лістапада 1947 года. Гэта быў хлопчык, назвалі яго Анатолям. А цяпер гэта заслужаны артыст Беларусі – Анатоль Іванавіч Ярмоленка! З чаго ж усё пачыналася, адкуль бярэ вытокі песня, як прайшлі дзіцячыя гады артыста? Гэта неабходна, каб зразумець, як ён ішоў па сваёй жыццёвай дарозе.

Пра дзіцячыя гады Анатоля Ярмоленкі нам раскажа... (*настаўнік аб'яўляе дакладчыка*).
Слайд 3.

• **Паведамленне “Дзіцячыя гады”.**

Неаднаразова Анатоль Іванавіч Ярмоленка даваў інтэрв’ю для прэсы, у адным з іх ён раскажа пра сябе так: «Я родам з Украіны. Там я вучыўся ў школе, потым паступіў у Гомельскае музычнае вучылішча, потым пэўны час працаваў у Гомельскай філармоніі. Тады мы жылі ў адной вялікай краіне, таму я родам з Савецкага Саюза.

Мая маці родам з Украіны, а бацька аднекуль з-пад Гомеля (бацьку я свайго не ведаў), так што, відаць, карані ўсё ж узялі верх – і я большую частку свайго жыцця жыву тут, на Беларусі.

Для ўсіх тагачасных дзяцей школа была, я сказаў бы, першым публічным выхадам. Да яго рыхтаваліся, мабыць, яшчэ больш, чым сёння.

У тыя часы – 50-я гады ХХ стагоддзя – школа фактычна сімвалізавала выхад у грамадства. Сёння ёсць многа месцаў, дзе можна сябе паказаць, а тады такім месцам была толькі школа – пэўная прыступка да публічнасці. І падсвядома кожны да гэтага рыхтаваўся па-свойму. Памятаю, як я некалькі разоў у ноч на 1 верасня прачынаўся, каб праверыць, ці гатова школьная форма, ці на месцы партфель, ці ўсе там кніжкі і сшыткі, ці падрыхтавана модная ў той час куртка-“капітанка”, якую аднекуль мне прывезла маці, тады ж школьнай формы не было.

Вельмі добра памятаю сваю першую настаўніцу Антаніну Аляксандраўну. Потым праз многа гадоў, калі я ўжо быў вядомым артыстам, сустрэўся з ёй на адным з канцэртаў у Ялце, гэта была вельмі кранальная сустрэча.

Вучыўся я добра, і на працягу ўсяго школьнага жыцця мой партрэт вісеў на школьнай Дошцы

гонару. Да 6-га класа быў круглым выдатнікам. Памятаю, што вельмі рана – у пяць гадоў – стаў чытаць. І адной з маіх першых кніжак была... “Амерыканская трагедыя” Тэадора Драйзера, якую я чытаў па начах пад коўдрай.

Па складзе мыслення я гуманітарый, таму мне вельмі лёгка даваліся літаратура, спевы. Ужо ў 4-м класе я займаў першыя месцы на школьных аглядах мастацкай самадзейнасці.

Памятаю, як хваля такіх аглядаў пракацілася па ўсёй Беларусі, калі раённыя аддзелы адукацыі выбіралі найлепшых на конкурс “Усе мы родам з дзяцінства”. Раней у дварах вечарамі сядзелі кампаніі з гітарамі і спявалі. Ці многа цяпер вы бачыце, каб спявалі пад гітару?

Я вельмі шкадую, што не вывучыў у дзяцінстве замежную мову. Мне “не хапіла часу” на яе вывучэнне. Замежную мову сёння трэба вывучаць абавязкова, бо веданне гэта адразу ставіць вас на адпаведны ўзровень.

Сёння актуальная і камп’ютарная пісьменнасць. Падабаецца мне гэта ці не – ад гэтага нікуды не падзенешся. Згодны, што многія дзеці пагружаюцца ў камп’ютар з галавой, але бацькі і настаўнікі павінны тлумачыць, што камп’ютар створаны для таго, каб дапамагаць чалавеку, а не чалавек створаны для камп’ютара.

Мяне выхоўвалі ў даволі строгіх рамках. Дзядуля, якога большасць нашых сваякоў і суседзяў ведалі як айца Анікія (які пасля закрыцця прыхода пайшоў працаваць настаўнікам), вельмі ўважліва сачыў за нашым духоўным сталеннем. А маці, Надзея Анікіеўна, хоць і была творчым чалавекам (яна іграла на гітары і пісала вершы), дысцыпліну трымала. Да таго ж я быў “правільным” вучнем савецкай школы. А на пэўныя свавольствы ў падлеткавым узросце нас падбівалі менавіта дзяўчаты. *Клік.*

Я вельмі любіў пісаць сачыненні на вольную тэму. Іх заўсёды паказвалі на школьных, раённых і нават абласных выставах, зачитвалі на педагогічных канферэнцыях. Памятаю, адно з іх было па рамане Мікалая Астроўскага “Як гартавалася сталь”: “Как прожить так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы?”

Вельмі люблю Мінск. Калі я ў класе б ці 7-м прыехаў у Мінск, ступіўшы ўпершыню на мінскую зямлю, я сказаў, што гэта мой горад. І да сёння гэта так і ёсць!»

Гучыць фонавая музыка з рэпертуару ВИА “Сябры”. Выходзяць вядучыя.

1-ы вядучы. Сапраўды, як гэта здорава, любіць тое месца, дзе ты жывеш!

2-і вядучы. Любіць свой дом, родных, блізкіх людзей, суседзяў.

1 вядучы. А любіць – гэта значыць верыць у лепшае, мець надзеі, марыць.

2-і вядучы. Любіць – гэта значыць быць спакойным і ўпэўненым. Адчуваць падтрымку ад сваёй зямлі, дыхаць ёю.

1-ы вядучы. Наша радзіма – гэта наша сіла, наша вера і наша жыццё. Толькі чалавек, у якога з душы праменіць пачуццё любові, можа так спяваць пра яе.

2-і вядучы. Пра родных і сваякоў, якія ў вольную хвіліну часта збіраліся пагаварыць, абмеркаваць нешта. *Слайд 4.*

1-ы вядучы. “Бацькоўскі зруб”, словы Кастуся Цыбульскага, музыка Валерыя Іванова, выконвае... (вядучы аб’яўляе выканаўцу).

Вядучыя сыходзяць са сцэны.

• **Выкананне песні “Бацькоўскі зруб”.**

Настаўнік. Мы даведаліся, як і адкуль усё пачыналася... А цяпер праверым, ці ўважліва вы слухалі пра дзіцячыя гады артыста. Адкажыце на мае пытанні.

Адкуль родам Анатоля Ярмоленка? (З Украіны.)

У якім горадзе ён вучыўся? (Гомель.)

Які конкурс дзіцячай самадзейнасці дапамог праявіць здольнасці Анатоля як спевака? (“Усе мы родам з дзяцінства”.)

Мы даведаліся, што ён спяваць пачаў з дзяцінства, Бог надзяліў яго талентам спевака, і Анатоля пачаў яго развіваць. Як жа далей склаўся лёс Анатоля Ярмоленкі, што спрыяла таму, каб спявала душа? “Кожны чалавек – чыёсьці дзіця. Нехта яго гадаваў і любіў...” – справядліва зазначае спявак. Таму сям’я займае вельмі важнае месца ў жыцці чалавека. Я хачу пазнаёміць вас з сям’ёй А. Ярмоленкі. *Слайд 5.* Будучая жонка артыста была цырульніцай, завуць яе Раіса. Шлюб Анатоля і Раіса пранеслі да сёння. *Слайд 6.* Маюць дваіх дзяцей: сына Святаслава і дачку Вольгу. Вольга пайшла па слядах бацькі, яна вядомая беларуская спявачка, салістка ансамбля “Сябры”. Назавіце псеўданім спявачкі. (Алеся.) *Клік.* У рэпертуары Анатоля Ярмоленкі і ансамбля “Сябры” ёсць песня “Алеся”, без якой, мабыць, не абыходзіцца ні адзін з канцэртаў. Гэтую песню на словы Анатоля Папярэчнага кампазітар Алег Іваноў спачатку прапанаваў Уладзіміру Мулявіну, але ў рэпертуары “Песняроў” ужо была свая “Алеся” Ігара Лучанка на словы Аркадзя Куляшова, песню прапанавалі “Сябрам”. “Сябры” вельмі доўга працавалі над гэтай песняй: Алег Іваноў настойваў, каб кампазіцыя была танцавальнай, але А. Ярмоленка пераканаў кампазітара ў тым, што “Алеся” павінна быць лірычнай. Вось такая яна і выйшла. *Слайд 7.* “Алеся”, словы А. Папярэчнага, музыка А. Іванова, выконвае... (настаўнік аб’яўляе выканаўцу).

• **Выкананне песні “Алеся”.**

Настаўнік. *Слайд 8.* У дзяцей Анатоля Ярмоленкі ёсць свае дзеці. *Клік.* У Алесі сыны – Анатоля і Макар, у Святаслава – дачка Ульяна. *Клік.* Анатоля Ярмоленка – шчаслівы дзядуля, тым больш што ўнук Анатоля мае талент спевака і вырашыў гэты талент развіваць. У адной з нядаўніх газет было інтэрв’ю з юбілярам. На пытанне пра падарунак ён адказаў, што “...самы лепшы падарунак – гэта мая сям’я”. Робім вывад: каб чалавек быў шчаслівы, у яго павінна быць добрая, моцная сям’я.

Фонавая музыка з рэпертуару ВІА “Сябры”, выходзяць вядучыя.

1-ы вядучы. Шаноўнае спадарства, вы неаднаразова чулі слова *сябры*. Як гэта слова звязана з асобай Анатоля Ярмоленкі? (А. Ярмоленка з’яўляецца салістам аднайменнага ансамбля, яго кіраўніком.) Паступова захапленне спевамі перарасло ў справу жыцця.

2-і вядучы. Мы прапануем пагуляць у гульню “Адгадай песню”. Для вас па чарзе будуць гуляць песні, а вы павінны адгадаць іх назву.

• **Гульня “Адгадай песню”.** *Слайд 9.*

1-ы вядучы. Назва песні “А ў гасцях, а ў гасцях шум і тлум”. *Клік.*

2-і вядучы. Вельмі вядомая песня, называецца яна “Янка Купала”. *Клік.*

1-ы вядучы. Напэўна, кожны беларус ведае песню “Белавежская пушча”. *Клік.*

2-і вядучы. Кранае за душу песня “Соловьи Хатыни”. *Клік.*

1-ы вядучы. Гасціннасць беларусаў паказана ў песні “Гуляць дык гуляць”. *Клік.*

2-і вядучы. Прыгожая, як сама Беларусь, “Крынічанька”. *Клік.*

1-ы вядучы. Не трэба гаравіць, што б ні здарылася – “Переживём”. *Клік.*

2-і вядучы. Адна з навінак ВІА “Сябры” – “Сваяк”. *Клік.*

1-ы вядучы. А гэтую песню ведаюць усе – “Вы шуміце, шуміце нада мною бярозы”. *Клік.*

2-і вядучы. Мілагучная, напэўная – “Каб любіць Беларусь нашу мілую”. *Клік.*

1-ы вядучы. Будзем лічыць, што з заданнем вы справіліся. І калі не ўсе песні ансамбля “Сябры” адгадалі, не засмучайцеся, ніколі не позна даведацца пра штосьці новае...

2-і вядучы. Пра штосьці вам невядомае. Надшыоў момант пазнаёміцца бліжэй з вакальна-інструментальным ансамблем “Сябры”, зробіць гэта... (вядучы аб’яўляе дакладчыка).

Слайд 10. На сцэну выходзіць дакладчык.

• **Паведамленне «ВІА “Сябры”».**

У 1969 г. Анатоля Ярмоленка быў прыняты салістам-вакалістам у Гомельскую абласную філармонію, працаваў у эстрадных калектывах “Сувернір” і “Песні над Сожам”, а з

верасня 1972 г. – саліст эстраднага калектыву “Сябры”.

Творчасць А. Ярмоленкі непарыўна звязана з ансамблем “Сябры”. Пачаткам біяграфіі “Сяброў” прынята лічыць 1974 г., калі калектыв быў прадстаўлены на конкурсе артыстаў эстрады ў Мінску, дзе Ярмоленка як саліст быў уганараваны званнем дыпламанта Першага рэспубліканскага конкурсу артыстаў эстрады.

Склад калектыву пастаянна змяняўся, мяняліся і музычныя кіраўнікі. У тым жа 1974 г. у калектыв прыйшоў новы музычны кіраўнік – вельмі адораны музыкант, кампазітар, аранжыроўшчык Мікалай Сацура. На той момант у склад брыгады акрамя Анатоля Ярмоленкі ўваходзілі музыканты, большасць з якіх сябравалі з часоў, калі вучыліся ў музычным вучылішчы, таму і назвалі гурт “Сябры”. *Слайд 11.* Папулярнасць і статус вакальна-інструментальнага ансамбля “Сябры” атрымалі пасля прыходу ў іх калектыв Валянціна Бадзьярава, які стаў іх новым мастацкім кіраўніком і зрабіў усё магчымае, каб “Сябры” сталі вядомымі. Фантастычную папулярнасць ім прынесла песня “Алеся”, якую мы сёння пачулі. Зрабіўшы ўсё магчымае, Валянцін Бадзьяраў у 1981 г. пакінуў ансамбль, заняўшыся ўласным праектам.

Пасля В. Бадзьярава “Сябры” ўзначаліў А. Ярмоленка. Ён рабіў акцэнт на ўласных песнях, і “Сябры” паступова сталі акампанавальным ансамблем аднаго саліста. *Слайд 12.* У 1985 г. мастацкаму кіраўніку ансамбля “Сябры” Анатолю Ярмоленку было прысвоена званне заслужанага артыста БССР. *Слайд 13.* А. Ярмоленка ў складзе ансамбля “Сябры” ўдзельнічаў у шматлікіх фестывалях: “Белыя ночы”, “Кіеўская вясна”; “Крымскія зоры”, “Славянскі базар у Віцебску” і многіх іншых; Днях культуры Беларусі ў Маскве, Таліне, Ташкенце, Кіеве, Рызе, Пецяўбургу, Алма-Аце і інш. *Слайд 14.* Анатоль Ярмоленка, як адзін з салістаў ансамбля “Сябры”, часты госць папулярных музычна-забаўляльных праграм і тэлевізійных конкурсаў тэлебачання “Шырэй круг”, “Ранішняя пошта”, “3 песняў па жыцці”, “Славянскі базар” і інш.

Анатоль Ярмоленка з песнямі “Печкі-лавачкі”, “Шуміце бярозы”, “Святы” неаднаразова выходзіў у фінал папулярнага тэлевізійнага конкурсу “Песня года” (з 1981 да 2014 г.). Ён выканаўца папулярных песень – “Янка Купала”, “Ля крыніцы”, “Ave Maria”, “Гуляць дык гуляць”, “Каханне”, “Полька беларуская”, “Перажывём”, “Нашы песні”.

Гучыць фонавая музыка.

1-ы вядучы. Анатоль Ярмоленка і ансамбль “Сябры” – адно цэлае. Для артыста спяваць – гэта як дыхаць, як жыць.

2-і вядучы. А жыць наш народ любіць і спяваць любіць! Дзе ў свеце можна знайсці больш гасцінную нацыю, як не нашу?! У каго яшчэ існуе прыказка: госць – у дом, Бог – у дом?!

1-ы вядучы. Хто як не беларусы любяць і працаваць да сёмага поту, і ад душы пасвяткаваць?! *Слайд 15.*

2 вядучы. “Гуляць дык гуляць!”, музыка Алега Іванова, словы Уладзіміра Някляева, выконвае... (*вядучы аб’яўляе выканаўцу, пажадана, каб гэта быў дарослы*).

• Выкананне песні “Гуляць дык гуляць”.

1-ы вядучы. На сцэне Анатоль Ярмоленка і вакальна-інструментальны ансамбль “Сябры” 43 гады, 15 лістапада 2017 г. спеваку споўнілася 70 гадоў.

2-і вядучы. Лічбы, якія прымушаюць задумацца... Усё жыццё чалавек прысвяціў адной справе, рабіў яе з любоўю, і не толькі сам, а можна сказаць, з усімі роднымі і блізкімі людзьмі.

1-ы вядучы. Анатоль Ярмоленка і ВІА “Сябры” з задавальненнем спявалі песні на словы (*слайд 16*) беларускіх паэтаў Віктара Шніпа, Алеся Ставера, Ніла Гілевіча, Якуба Коласа, Уладзіміра Някляева і іншых.

2-і вядучы. Музыку для іх пісалі кампазітары (*слайд 17*) Ігар Лучанок, Эдуард Ханок, Алег Іваноў, Кім Брэйтбург, Дзмітрый Яўтуховіч і іншыя.

1-ы вядучы. Творчасць вакальна-інструментальнага ансамбля “Сябры” – гэта наша спадчына...

2-і вядучы. Якой мы павінны ганарыцца, бо ўся краіна спявае іх песні. Такога высокага прафесіяналізму нельга дасягнуць без любові і адданасці сваёй справе. Таму можна смела сказаць, што ў Анатоля Ярмоленкі “спявае душа”, бо душу сваю ён аддаў беларускаму народу.

1-ы вядучы. А беларусы шчодро аддзячылі яму за гэта, бо Анатолю Іванавічу Ярмоленку прысвоена ганаровае званне народнага артыста Рэспублікі Беларусь. *Слайд 18.*

2-і вядучы. У Анатоля Ярмоленкі і “Сяброў” ёсць шмат узнагарод і падзяк, пералічваюць мы іх не будзем, бо і так зразумела, што яны зрабілі вялікі ўклад у развіццё культуры нашай краіны.

Настаўнік. Назаву ўдзельнікаў ансамбля.

Фонавая музыка з рэпертуару ВІА “Сябры”.

Анатоль Іванавіч Ярмоленка (*слайд 19*) – саліст, мастацкі кіраўнік. Народны артыст Рэспублікі Беларусь.

Алеся (Вольга Ярмоленка) (*слайд 20*) – салістка.

Мікалай Сацура (*слайд 21*) – кампазітар, вакал, клавійныя, аранжыроўшчык, заслужаны дзеяч мастацтваў Рэспублікі Беларусь.

Сяргей Герасімаў (слайд 22) – саліст, акустычная гітара, скрыпка.

Святаслаў Ярмаленка (слайд 23) – бас-гітара, клавэшныя, вакал, майстарынг.

Валерый Падукоў (слайд 24) – саліст, бас-гітара.

Аляксандр Камлюк (слайд 25) – саліст, сола-гітара, аранжыроўшчык.

Артур Цамаё (слайд 26) – ударныя інструменты, вакал. Генеральны прадзюсар ансамбля. Заслужаны дзеяч мастацтваў Расіі.

Слайд 27. Нізкі паклон музыкам, дзякуючы ім і іх песням душа заспявала. Ды не толькі заспявала, самы час у скокі дацца, бо які ж беларус уседзіць на месцы, калі пачуе польку беларускую! Без музыкі, без дуды ногі ходзяць не туды, а як музыку пачуюць, самі ножкі танцуюць! Слайд 28. “Полька беларуская”, музыка Ігара Лу-

чанка, словы Леаніда Дранько-Майсюка, спявае... (настаўнік аб’яўляе спевака), танцуюць вучні... (назва ўстановы адукацыі).

• **Выкананне песні “Полька беларуская”.**

Настаўнік. На гэтай яркай, вясёлай, узнёслай ночце (слайд 29) мы завяршаем літаратурна-музычную кампазіцыю. А на пытанне, што ж гэта за чалавек, у якога душа спявае, адкажу: гэта той, хто прыносіць радасць людзям, хто акрыляе іх і дае надзею на лепшае! Слайд 30. Да новых сустрэч, сябры!

Святлана КУЗНЯЦОВА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Псеўскага дзіцячага сада – сярэдняй школы
Глыбоцкага раёна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Гуляй і вучыся

АСЯНІНЫ

СВЯТА (ІХ – ХІ КЛАСЫ)

Сцэна 1. “У полі”

Відэашэраг. Завяршэнне збору ўраджаю (над дынамічную музыку).

Голас дыктара. Уборка ўраджаю на Беларусі завершана!

Па баках сцэны жыхары вёсак Дзявцяцічы і Вішневічы.

Дзявцяцічы выносяць ураджай бульбы, буракоў, яблыкаў.

Дзявцяцічы (на чарзе).

– Што за ўраджай мы сабралі! Не самымі апошнімі ў краіне будзем!

– Буракі як гарбузы!

– Яблычак да яблычка!

– Ні адзін год такой цыбулі не было!

– Вядома ж, на ўсё патрэбен дагляд!

– Ну, усё! Першая прэмія на дажынках наша!

Вішневічы выносяць свой ураджай.

Вішневічы (на чарзе).

– Што?! Што?! Што?! Ваша?! Чаму гэта ваша? Мы не згодны!

– Гэта ў вас, вы лічыце, бульба ўрадзіла? Смеху ворта! Хм!!! Як арэхі! Паглядзіце на нашу!

– Буракі ў іх як гарбузы. Усе сухія! Вось у нас дык буракі!

– А цыбуля ваша ўся гнілая!

– Паглядзіце на наш ураджай! Вам з намі не цягацца! Прэмія наша!

Шумяць, спрачаюцца. На сцэну выходзіць брыгадзір (у ботах, капелюшы, на шыі галыштук).

Брыгадзір. Што за шум? Навошта лаяцца? Ад слова да слова – да кулакоў можа дайсці.

Дзявцяціч. Ды гэтыя Вішневічы распусціліся, як старая панчоха! Ураджай ім наш не падабаецца. Прадукцыя, кажучь, у нас някакая!

Вішневіч. Гэта вы распусціліся, як дзедаўская пуга! Самі працуюць абы дзень да вечара, і яшчэ самую высокую прэмію ім падавай!

Дзявцяціч. Можа, ты, Пятровіч, нас рассудзіш? У каго ўраджай лепшы? Каму прэмія дастанецца?

Брыгадзір. Та-а-к... Бог стварыў ласы і зямлю, а чорт дзявцяцічаў і вішневічаў. Здаецца мне, што дапамагчы тут змогуць незалежныя эксперты і назіральнікі...

Вішневіч. О! Гэтыя разбярцуца! Не падмануць! І праўда вам, дзявцяцічам, будзе як соль у вочы!

Дзявцяціч. Трэба тэрмінова адбіць ім тэлеграму! Дзе наша друкарка?

Вішневіч. Ну вы і адсталыя! Хто ж цяпер тэлеграмы шле? Электронны ліст трэба адправіць!

Прыносяць старэнькі камп’ютар, адпраўляюць ліст.

Вішневіч. Ну, усё! Адправілі. Будзем чакаць гасцей.

• **Выкананне песні “Тосці мае” (Н. Мікуліч.)**

Сцэна 2. “У хаце”

Дачка збірае на стол вячэру. Чакае бацькоў.

Дачка. Дзе ж гэта татка з мамкай падзеліся? Вечар, а іх усё няма. Напэўна, апошняю ніўку дажынаюць.

Уваходзяць бацькі.

Бацька. Паглядзі, маці, якую дачушку Бог нам даў, як мурашачку: і ў хаце прыбрала, і вачэру згатавала. Добрая гаспадынька!

Дачка. А яшчэ я кароўку падаіла, парасяткам дала і браціка спаць паклала.

Маці. А я думала, што ты за хлопцамі свету не бачыш. Даруй, дачушка, памылялася!

Садзяцца за стол.

Дачка. Татачка, мамачка, калі я ў вас такая разумніца, можа, на дыскатэку пусціце?

Маці. Куды?! На дыскатэку?! А гісторыю хто вучыць будзе? А да кантрольнай па матэматыцы калі рыхтавацца будзеш? У панядзелак класная зноў будзе званіць, што на ўроках спіш!

Дачка. Ну, мамачка! Яшчэ цэлыя выхадныя наперадзе.

Маці. Не мамкай! Вось калі сама будзеш майма, тады мяне зразумееш!

Бацька. Дзетак узгадаваць – не грыбкоў набіраць... Пайшлі спаць.

Бацькі выходзяць.

Дачка. Калі я буду майма, усё будзе па-іншаму.

• **Выкананне песні “Калі я буду майма”.**

Дачка. Здаецца, бацькі ўжо спяць. А мне можна і на дыскатэку збегаць. *Выбягае на двор, дзе яе чакаюць сяброўкі.*

Сцэна 3. “На дыскатэцы”

• **Сучасны танец.**

• **Сцэнка “Рэкрут і Алена”.**

Алена прагульваецца з кавалерам.

Дзяўчаты (з зайздрасцю, па чарзе).

– Глядзіце, глядзіце! Гэта ж наша Алена!

– З кавалерам! Які харошы!

– Харошы то харошы. Толькі розуму, напэўна, на два грошы!

– Стане на палена, дык свінні па калена!

Алена. Я кахала аднаго, кахаць буду. Цалавала аднаго, цалаваць буду!

Дзяўчаты (па чарзе).

– А Алена наша без цара ў галаве.

– Мала біла яе маці бярозавым прутам...

• **Выкананне песні “Рэкрут”.**

Дзяўчына. Ну што, дзяўчаты, калі на танец ніхто не запрашае, давайце самі станцуем!

• **Танец-сцэнка “Ах, мама...”.**

Дзяўчына. Не сумуйце, сяброўкі, што кавалераў у нас няма. Я ад бацькоў чула, што да нас нейкія замежныя эксперты едуць. Так што кавалераў усім хопіць. А цяпер час дадому.

Сцэна 4. “Эксперты прыехалі”

Брыгадзір. Праходзьце, праходзьце, даражэнькія. (*Уваходзяць эксперты ў халатах з надпісам “Замежныя эксперты”.*) Добраму госцю вароты самі расчыняюцца. Даўно ўжо вас чакаем. Паглядзіце, якая бульба, якія буракі! Так і прасяцца на

еўрапейскія сталы! Вось мядок духмяны. Бо ў нас на Беларусі пчолы як гусі, вёдрамі мёдносяць.

Эксперты. О’кей, о’кей. Гут, гут...

Брыгадзір. Тады за працу, спадарства. Бо работы – да самай суботы. А каб добра вам працавала, мы для вас і сыграем, і спяём, і станцуем.

Пакуль эксперты “працуюць”, дэманструюцца музычныя нумары.

• **Музычныя нумары.**

1. *Твор на цымбалах.*

2. *Танец пад песню “Малады і нежанаты”.*

Цыганка падыходзіць да маладога эксперта, бярэ за руку, выводзіць на сярэдзіну сцэны.

Цыганка. Эй, малады ды нежанаты, дай паваражу, усю праўду раскажу. Вай, вай, вай! Бачу змены ў тваім жыцці вялікія. Каханне сёння тут сваё сустрэнеш! Са сваёй любай у цэнтры Еўропы жыць будзеш. У краіне блакітных рэк і азёр, белых буслоў і магутных зуброў!

Сцэна 5. “Вынікі экспертызы”

Брыгадзір падыходзіць да экспертаў.

Брыгадзір. Бачу, бачу, шмат папрацавалі. Госць не многа бывае, ды многа відае!

Падыходзіць да дошкі, здымае ліст з вынікамі, чытае ўголос.

1. Нітраты – 0.

2. Пестыцыды – 0.

3. Гербіцыды – 0.

Дзявяціч. І што гэта азначае?

Вішневічы (па чарзе).

– А тое, што дапаможам Еўропе, пачастуем беларускімі прысмакамі!

– Што там пачастуем! Няхай купляюць наша, беларускае!

– І інвестары ў нас ужо ёсць!

Убягае селянін.

Селянін. Вы толькі паглядзіце, колькі факсаў прыйшло! Хто хоча з намі супрацоўнічаць: “Еўраопт”, “Алмі”, “Гіпа”, “Ашан”, “Рэал. Бядронка”!..

Брыгадзір (да экспертаў). Мае даражэнькія! Каханенькія-родненькія! Ды я для вас... Мы для вас... Нашы дзяўчаты для вас песню заспяваюць!

• **Выкананне папуры беларускіх песень.**

• **Танцавальная кампазіцыя.**

Брыгадзір. Вось жа беларуская душа! Пасварыцца і памірыцца! Папрацуе і гасцей сустрэне! А як весяліцца ўмее! А свята наша працягваецца. Запрашаем усіх!

Святлана БЕГЛАРАН,

Святлана НАРУТА,

Тамара НІКАЛАЙЧЫК,

настаўнікі гімназіі № 1 імя Я. Ф. Карскага г. Гродна.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

СЭРЦА ЗАХОДНЯГА ПАЛЕССЯ: ІВАНАВА

Стала ўжо добрай традыцыяй першыя выхадныя верасня сустракаць у розных кутках Беларусі на святкаванні Дня беларускага пісьменства. Пачынальнікам свята ў 1994 г. быў старажытны Полацк – калыска беларускага пісьменства (там свята праходзіла тройчы). Сталіцамі свята былі гістарычна значныя культурныя цэнтры краіны: Тураў (двойчы), Навагрудак, Нясвіж, Орша, Пінск, Заслаўе (двойчы), Мсціслаў, Мір, Камянец, Паставы, Шклоў, Барысаў, Смаргонь, Хойнікі, Ганцавічы, Глыбокае, Быхаў, Шчучын, Рагачоў. Міні-экспазіцыя гэтых гарадоў была разгорнута 1 – 2 верасня ў цэнтры горада Іванава Брэсцкай вобласці, дзе сёлета адбыўся XXV Дзень беларускага пісьменства.

Горад Іванава (гістарычная назва Янава, Янаў), якому сёлета споўнілася 595 гадоў, – невялікі і ўтульны гарадок, адміністрацыйны цэнтр, знаходзіцца ў самым сэрцы Заходняга Палесся. Гэта горад са своеасаблівым укладам і каларытам, з няспешным рытмам жыцця. Насельніцтва яго сёння налічвае каля 16,5 тысяч жыхароў. Іванава вядома з XIV ст. пад назвай Порхава. Паводле летапісаў, у 1423 г. князь Вітаўт падарыў гэтую вёску разам з землямі Луцкаму кафедральнаму касцёлу. У 1465 г. луцкі біскуп Ян Ласовіч перайменаваў Порхава ў Янаў, і паселішча стала другой рэзідэнцыяй святара. У XV ст. яно атрымала статус мястэчка, да канца XVIII ст. уваходзіла ў склад Рэчы Паспалітай. У XIX ст. Янава належала да Кобрынскага павета Гродзенскай губерні. У 1921 – 1939 гг. мястэчка, як і іншыя населеныя пункты Заходняй Беларусі, знаходзілася ў складзе Польшчы. У 1939 г. Янава ўключана ў склад БССР, у 1940 г. – цэнтр раёна. 3 чэрвеня 1941 г. да чэрвеня 1944 г. мястэчка было акупавана, у раёне загінула каля 9000 чалавек. Статус горада мястэчка Іванава атрымала ў сакавіку 1971 г.

З размовы з іванаўцамі даведаліся, што дзякуючы сваяму беларускаму пісьменству горад стаў яшчэ больш прыгожым і ўтульным, многія будынкі адрамантаваны, упарадкаваны вуліцы і парк, з'явілася пешаходная вуліца, адкрыта вялікая кнігарня “Верасень”, усталяваны помнік лабару (так называлі мужчын, жыхароў Янава, якія хадзілі па свеце, збіралі ахвяраванні на будаўніцтва і аднаўленне храмаў) і памятны знак свята, якія адразу ж сталі аб'ектамі для правядзення фотасесій гараджан і гасцей. Асабліва ўзрада-

вала мясцовую моладзь з'яўленне месцаў для адпачынку, атракцыйнаў і дзіцячых пляцовак. Безумоўна, святочная атмасфера падчас мерапрыемстваў адчувалася паўсюль. Напэўна, ні адзін жыхар Іванава не прамінуў іх. Столькі людзей на вуліцах гарадка не бачылі ніколі.

Першы дзень свята, Дзень ведаў, быў прысвечаны літаратуры. На гарадской плошчы размясціліся павільёны традыцыйнага Фестывалю кнігі і прэсы, падчас якога адбыліся аўтограф-сесіі беларускіх пісьменнікаў, грамадска-культурная акцыя “Чытаем Купалу разам”. Жыхарам Іванава і гасцям свята былі прапанаваны кніжныя прэзентацыі, выставы, канцэртныя праграмы. У музейным комплексе імя Напалеона Орды праведзены Міжнародны круглы стол пад назвай “Мастацкая літаратура як шлях адзін да аднаго” з удзелам замежных і беларускіх пісьменнікаў, прадстаўнікоў пасольстваў з 15 краін свету. У раённай бібліятэцы імя Фёдара Панфёрава сабраліся ўдзельнікі навукова-практычнай канферэнцыі “Іванаўскія чытанні”. Днём у гарадскім парку стартавала XXII абласное свята-конкурс духавой музыкі “Фанфара-2018”. А ўвечары адбыўся фінал рэспубліканскага конкурсу чытальнікаў “Жывая класіка”, прысвечаны Году малой радзімы, у якім удзельнічалі дванаццаць таленавітых, творчых маладых людзей.

Іванаўскі раённы Цэнтр культуры і народных традыцый на два дні ператварыўся ў адну вялікую экспазіцыйную пляцоўку. Тут можна было пазнаёміцца з выставай, прысвечанай 400-годдзю першага ў свеце выдання “Буквара”, убачыць галаграмы старадрукаў з фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, кнігі з фондаў Брэсцкай абласной бібліятэкі імя Максіма Горкага і інш.

Памятны знак “Янава слова”.

Праграма другога дня распачалася з шэсця тысяч жыхароў горада і гасцей свята. Пад гукі аркестра калона, у пачатку якой – харугвы з назвамі ўсіх гарадоў, дзе свята пісьменства ладзілася ў ранейшыя гады, рушыла на адкрыццё памятнага знака “Янава слова”, прысвечанага юбілейнаму Дню беларускага пісьменства. Аўтарскі калектыў – Алесь Шаціла, Аляксей Сарокін і Ганна Багаткіна – выкарыстаў у кампазіцыі сонечны гадзіннік. Цэнтральным элементам стала замацаванае ў мармуровай чашы пяро – сімвал рукапісаў, ад якіх бяруць пачатак друкаваныя тэксты. Цень ад пяра падае на круглую чашу, на якой адлічваецца час. Да знака прыстаўлены камяні, на іх выгравіраваны даты і назвы гарадоў-сталіц Дня беларускага пісьменства. На галоўным пастаменце – запіс пра юбілейны форум у Іванаве. У цырымоніі адкрыцця помніка ўдзельнічалі міністр інфармацыі Рэспублікі Беларусь Алесь Карлюкевіч, першы намеснік міністра культуры Рэспублікі Беларусь Ірына Дрыга і старшыня Іванаўскага райвыканкама Юрый Бісун.

Падчас свята прайшлі майстар-класы па традыцыйных рамёствах і выставы-продажы горада майстроў. Часткай Дня пісьменства традыцыйна з’яўляецца рэспубліканская навукова-асветніцкая экспедыцыя “Дарога да Святыняў” з Благататным агнём ад труны Гасподняй, у экспедыцыі ўдзельнічаюць прадстаўнікі творчай і навуковай інтэлігенцыі, духавенства. Сёлета яны заклалі на тэрыторыі беларускамоўнай сярэдняй школы № 4 Сад Малітвы.

Афіцыйная цырымонія адкрыцця свята адбылася ў гарадскім парку на галоўнай сцэнічнай пляцоўцы. Перазвон і белыя галубы, якія ўзляцелі ў неба, сталі сімвалічным пачаткам мерапрыемства. Намеснік прэм’ер-міністра Ігар Петрышэнка зачытаў вітальныя словы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Аляксандра Лукашэнкі

ўдзельнікам і гасцям урачыстасцей, дзе адзначалася, што свята – гэта знакавая падзея ў культурным жыцці краіны, сведчанне красы і сілы беларускай мовы, духоўных традыцый нашага народа. Пісьмовае слова з пакалення ў пакаленне перадае вечныя ідэалы прыгажосці, добра і справядлівасці, з’яўляецца жыватворнай крыніцай мудрасці і ведаў, надзейным спадарожнікам кожнага чалавека на яго жыццёвым шляху. Зберагаючы спадчыну, сённяшняе пакаленне беларусаў сваёй плённай стваральнай працай будзе ўмацоўваць суверэнітэт і незалежнасць Радзімы.

Падчас свята адбылося ўручэнне Нацыянальнай літаратурнай прэміі. Пераможцамі конкурсу ў гэтым годзе сталі: у намінацыі “Паэзія” – Казімір Камейша за паэтычны зборнік “Высокі бераг”; у намінацыі “Проза” – Васіль Шырко за кнігу “Я нязваны госць”; у намінацыі “Драматыя” – Георгій Марчук са зборнікам п’ес “Святло вышыні. П’есы”; у намінацыі “Публіцыстыка” найлепшай прызналі Зінаіду Дудзюк за кнігу “Пара высокага сонца”; у намінацыі “Літаратурная крытыка і літаратуразнаўства” – Івана Штэйнера і яго кнігу “Смех зь бол’ю і смешань будзе: смехавыя традыцыі Рэнэсансу ў сатырычнай літаратуры ХХ стагоддзя”. Вольга Нікольская з кнігай «Похищение шедевра, или Новые приключения агентов “КолбаФирЖик”» стала лаўрэатам прэміі ў намінацыі “Дзіцячая юнацкая літаратура”. Найлепшым дэбютантам на літаратурнай ніве прызналі Юлію Алейчанку з кнігай “Пад чароўным шкельцам”.

Увечары адбылася святочная перадача эстафеты свята Дня беларускага пісьменства: старшыня Іванаўскага райвыканкама Юрый Бісун уручыў калегу са Слоніма Генадзю Хомічу кнігу-скрыначку ручной работы, дзе захоўваюцца драўляныя гербы ўсіх сталіц дзён беларускага пісьменства і грамата аб перадачы права на правядзенне ХХVI свята асветы.

Вячэрняя музычная праграма “Льецца песня над Палессем”, у якой бралі ўдзел зоркі беларускай эстрады, стала фінальным акордам.

Свята завяршылася, яно сапраўды стала знакавай падзеяй для іванаўцаў, якія, думаецца, яшчэ доўга будуць жыць успамінамі пра гэтыя дні.

Вольга БАРАЗДОВА,
адказны сакратар часопіса “Роднае слова”.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

На скрыжаванні культур

ЖАНР ХУА-НЯА (“КВЕТКІ І ПТУШКІ”) У КАНТЭКСЦЕ КІТАЙСКОЙ І БЕЛАРУСКОЙ КНІЖНАЙ ІЛЮСТРАЦЫІ

УДК 75.042: 598.2 / .043: [75.056 + 761.1 + 769.2] (510 + 476)

У артыкуле разглядаюцца адметнасці ўвасаблення кітайскага жывапісу хуа-няа (“кветкі і птушкі”) у кантэксце кітайскай і беларускай кніжнай ілюстрацыі. Аўтар падрабязна аналізуе старажытныя традыцыі паказу кветак і птушак у паэзіі і жывапісе Кітая і іх уплыў на мастацтва ілюстравання ў розныя гістарычныя эпохі. На падставе параўнальнага аналізу літаратурна-мастацкіх ілюстраваных выданняў Кітая і Беларусі, а таксама прыцягнення цікавай фактаграфічнай інфармацыі вызначаюцца адрозненні ў функцыях, што выконваюць ілюстрацыі жанру хуа-няа ў кітайскіх і беларускіх кнігах. У артыкуле выкладаюцца погляды аўтара на асаблівасці выкарыстання карцін у жанры хуа-няа ў сучасных беларускіх літаратурна-мастацкіх выданнях.

Ключавыя словы: *кітайскі жывапіс; жывапіс і паэзія; жанр хуа-няа (“кветкі і птушкі”); кітайская і беларуская кніжная ілюстрацыя.*

The article examines the peculiarities of Chinese painting hua-niao (“flowers and birds”) in the context of Chinese and Belarusian book illustrations. The author analyzes in detail the ancient traditions of depicting flowers and birds in Chinese poetry and painting and their influence on the art of illustration in various historical epochs. Based on a comparative analysis of illustrated editions of fictional literature in China and Belarus, as well as attracting interesting factual information, differences are established in the functions performed by illustrations of the hua-niao genre in Chinese and Belarusian book editions. The author's views on the peculiarities of using paintings in the genre of hua-niao in contemporary Belarusian fictional literature editions are presented in the article.

Працяглая традыцыя жывапісу кветак і птушак – скарб кітайскай культуры. Жывапіс хуа-няа (“кветкі і птушкі”) – адзін з трох асноўных жанраў кітайскага жывапісу (поруч з пейзажным і партрэтным). Ён узнік больш за 1500 гадоў таму, дасягнуўшы піку развіцця ў эпоху праўлення дынастыі Сун. Хоць жанр хуа-няа з часам стаў меней дэкаратыўным і больш рэалістычным, ён не прызначаўся для простага пераймання прыроды. Кветкі і птушкі атрымалі сімвалічныя значэнні, а розныя стылі жывапісу выкарыстоўваліся для перадачы ідэй мастака.

Многія з найвялікшых творцаў лічылі мастацтва каліграфіі і паэзіі неад’емнай часткай жывапісу кветак і птушак, што надае яму больш глыбокі духоўны сэнс. Творы кітайскага жывапісу, як правіла, дапаўняліся каліграфічнымі надпісамі, што змяшчалі назву карціны. Паэзія і каліграфія “ўпісваліся” ў жывапіс, інтэгруючыся адно з адным. Вядомае выказванне кітайскага паэта і мастака Су Шы (1037 – 1101) сцвярджае: “паэзія ў жывапісе, жывапіс у паэзіі” [5, с. 105]. Для паслядоўнікаў Канфуцыя паэзія, каліграфія і жывапіс уяўлялі сабой формы мастацтва, прызначаныя для асалоды і заспакаення. Су Шы таксама казаў: “Тое, што не можа быць цалкам выказана паэзіяй, могуць перадаць каліграфія або жывапіс, якія з’яўляюцца тварэннем тушы” [12, с. 97].

У раздзеле “Дыскурс пра птушак і кветкі” “Дапаможніка па жывапісе Сюаньхэ” (каля 1120 г.) напісана: «...у “шасці відах вершаў” шмат чаго можна даведацца пра назвы птушак і жывёл, а таксама пра расліны і дрэвы. І чатыры сезоны ў календары адлюстроўваюць іх перыяды цвіцення і завядання, а таксама спеваў і цішыні. Таму цуды жывапісу часта прысутнічаюць тут у іх пачуццях, што супастаўна з выказаннем паэтаў...» [11]. Усхваляючы цуды прыроды, кітайскія мастакі, падобна да паэтаў, выкарыстоўвалі амафоны і метафары, каб выказаць тонкія адценні сэнсу. Напрыклад, півоня ў Кітаі сімвалізуе багацце і высокае сацыяльнае становішча, у той час як іерогліф, які абазначае гібіскус, – амафон для іерогліфа “пышнасць”. Акрамя гэтага, птушкі і кветкі сталі сродкам для разважанняў мастака, служылі дыдактычнай мэце або нават станавіліся сатырычным каментаром да палітычнай падзеі.

Вывы кветак маюць старажытныя традыцыі ў паэзіі і жывапісе Кітая. Валодаючы сінестэтычнай уласцівасцю звароту да чалавечых адчуванняў, кветкі станавіліся для кітайскіх паэтаў і мастакоў прадметам практычна неабмежаванага сімвалічнага і метафарычнага патэнцыялу [6, с. 53]. Пачынаючы са старажытнага помніка кітайскай літаратуры “Кніга песень” і працягваючы вершамі “палацавага стылю” перыяду Шасці дынастый (317 – 589), кветкі ў кітайскай

Ілюстрацыя са зборніка “Дапаможнік па жывапісе і каліграфіі з Павільёна дзесяці бамбукаў”. Позняя дынастыя Мін. Кніжная старонка, каляровая гравюра на паперы (друк).

паэзіі часта сімвалізавалі прыгожых жанчын, а таксама вучоную ўзвышанасць і чысціню духу, адзіноту і высакароднасць. Да канца праўлення дынастыі Паўночная Сун (960 – 1127) яны заставаліся самымі папулярнымі аб’ектамі ў кітайскім жывапісе.

Кветкавыя вобразы з’яўляюцца ў ілюстрацыях да апавадальных вершаў і будыйскіх тэкстаў яшчэ да пачатку дынастыі Сун (960 – 1269), аднак толькі ў XII ст. мастакі пачалі аб’ядноўваць лірычную паэзію і жывапіс кветак і птушак у адзіны твор. Гэты саюз слоў і выяў адлюстроўвае цікавасць сунскіх мастакоў да выкарыстання паэзіі як крыніцы ўзбагачэння для выяўленчага мастацтва. Вядома, што імператар Сун Хуэйцзун (1082 – 1135) на іспытах у Акадэміі жывапісу правяраў здольнасць студэнтаў перакладаць паэтычныя радкі ў жывапіс з пачуццём і арыгінальнасцю. Такім чынам, аб’яднанне жывапісу і паэзіі ў адзіны творчы працэс сведчыла пра пераход кітайскага мастацтва на больш складаны ўзровень.

Многія трактаты XII – XIII стст. утрымліваюць паэтычныя каментары, якія суправаджаюцца ілюстрацыямі з выявамі кветак слівы мэйхуа (абрыкоса муме) – любімага вобраза кітайскіх мастакоў і паэтаў: “Каталог слівы”, “Класіфікацыя слівы” і “Рэстр малюнкаў цвіцення слівы” [6, с. 59]. Апошні з іх, першапачаткова надрукаваны ў 1238 г., – самая ранняя ілюстраваная кні-

га, прысвечаная вывучэнню кветак гэтага дрэва. Захаваная копія выдання пацвярджае высокую значнасць кветак слівы як аб’екта адлюстравання ў жывапіснай традыцыі Кітая, а таксама дае магчымасць вывучыць гістарычны ўплыў ксілаграфіі ў часы дынастыі Сун. У “Рэстры малюнкаў цвіцення слівы” пададзена сто ілюстрацый, кожную з іх мастак і аўтар Сун Бажэн (1199) пазначыў чатырохрадкоўем, дзе кожны радок змяшчае пяць іерогліфаў. Малюнкi кветак слівы і паэтычныя тэксты ў названым выданні ў пэўнай ступені маглі служыць навучальным мэтам, бо ілюстравалі, якім чынам стылізаваная графічная выява рэзануе з паэтычнымі радкамі ці наадварот. Такім чынам, чытачы альбома маглі вучыцца ствараць карціны або пісаць вершы на аснове гульні паміж словам і малюнкам [9, с. 32].

Каляровая гравюра на дрэве (ксілаграфія) у кітайскім мастацтве часта грунтавалася на мадэлях жывапісу, аднак дзякуючы іншаму матэрыялу і спосабу выканання выявы набывалі новыя мастацкія эфекты. Малюнкi ў жанры “кветкі і птушкі” часта выкарыстоўваліся ў якасці ілюстрацый да паэтычных тэкстаў. Яскравым прыкладам такога выдання можа служыць “Каталог лірычных твораў” з прымяненнем тэхналогіі шматколернага друку на драўляных плітах, апублікаваны студыяй Вэньмэй у канцы дынастыі Цын [11]. Разьбяныя драўляныя блокі з акуратна нанесенымі адценнямі фарбаў накладаліся адзін на адзін, што давала незвычайны эфект, падобны да шматслаёвай акварэлі ў каляровым жывапісе, і тым самым захоўвала дух арыгіналаў.

“Дапаможнік па птушках” – адзін з васьмі ў зборніку “Дапаможнік па жывапісе і каліграфіі з Павільёна дзесяці бамбукаў” (каля 1633 г.), апублікаваным Ху Чжэньнем (1584 – 1674) у канцы дынастыі Мін. Мастак, каліграф і рэзчык пячатак, ён надрукаваў першую кітайскую каляровую ксілаграфію ва ўласным доме, знакамітым Павільёне дзесяці бамбукаў. Вынайдзеная ім тэхналогія высокага каляровага друку мела вялікае значэнне для папулярызацыі жывапіснай спадчыны Кітая.

“Дапаможнік па жывапісе і каліграфіі з Павільёна дзесяці бамбукаў” [13] – самая ранняя кітайская кніга, надрукаваная метадам паліхромнай ксілаграфіі. Акрамя гэтага, яна надзвычай каштоўная як самы ранні прыклад шматколернага друку ва ўсім свеце. Кніга ўключае 138 карцін і эскізаў і суправаджальныя тэксты, большасць з якіх – вершы, створаныя 50 мастакамі і каліграфамі. Цудоўныя ілюстрацыі вылучаюцца прыгожымі градацыямі колеру. Выданне дзеліцца на восем катэгорый: птушкі, слівы, ар-

хідэі, бамбук, садавіна, камяні, малюнкi тушшу (круглыя вееры) і змешаныя выявы. Як адзначаў Ч. Аймер, кіраўнік кітайскага аддзела бібліятэкі Кембрыджскага ўніверсітэта, “многім людзям больш за ўсё падабаюцца ілюстрацыі з птушкамі, бо яны намаляваны з вялікай эканоміяй ліній і сапраўдным разуменнем сутнасці прадмета” [8].

XVII стагоддзе – перыяд прыкметнага росту ўзроўню спажывання ў Кітаі, пісьменнасць у гэты час таксама пашырылася, што выклікала попыт на друкаваныя словы і вобразы, якія адкрылі залатую эру кітайскай жывапіснай ілюстрацыі. Адно з самых значных ілюстраваных выданняў кітайскага мастацтва ксілаграфіі XVII ст., праца Ху Чжэняня адносілася да тых кніг, якія былі, хутчэй, аб’ектамі раскошы, створанымі для задавальнення, а не для навучання. Кожнай ілюстрацыі ў іх аддавалася вялікая ўвага. Мастак-ілюстратар клапаціўся пра тое, каб тонкія адценні колеру і далікатны пэндзаль кітайскага жывапісу былі перададзены сродкамі кніжнага друку. Разам з тым такія кніжныя ілюстрацыі з выявамі птушак і кветак, якія суправаджалі паэтычныя тэксты, служылі своеасаблівым “ключом” да раскрыцця ўзаемасувязі паэзіі і жывапісу.

На працягу стагоддзяў у Кітаі прымяняўся ксілаграфічны метада друку ілюстрацый да падручнікаў, драм і раманаў. Першапачаткова каляровая ксілаграфія выкарыстоўвалася пераважна для ілюстравання раскошных кніг пра мастацтва, якія выклікалі шырокае зацікаўленне публікі. Прыкладам могуць служыць “Альбом жывапісу з Павільёна гарманічнай вытанчанасці” (Хуан Фэнчы, 1627 г.), “Альбом жывапісу вядомых майстроў Шасці дынастый” (Гу Бін, 1603 г.), “Рээстр карцін, гісторыі ад паэзіі”, “Альбом танскай паэзіі і жывапісу”. Многія з такіх выданняў, у прыватнасці апошнія два, змяшчаюць творы вядомых майстроў і адпаведныя ім вершы. Акрамя звестак пра асновы жывапісу, чытачы такіх літаратурна-мастацкіх альбомаў маглі даведацца, як паэтычнае натхненне трансфармуецца ў жывапісны твор [9, с. 83].

Кітайскія ілюстраваныя выданні паўплывалі і на еўрапейскі жывапіс XVII ст. Так, Людовік XIV і імператар Кансі абмяняліся падарункамі, сярод якіх былі таксама ілюстраваныя кнігі іх краін. Выкарыстоўваючы прыклады кітайскага мастацтва, французскія мастакі Антуан Вато, Франсуа Бушэ і Жан-Анарэ Фраганар пісалі карціны, дзе спрабавалі паўтарыць кітайскі стыль, у тым ліку жывапіс кветак і птушак.

Сярод многіх з’яў, што паўплывалі на мастацтва ілюстравання позняга перыяду праўлення дынастыі Мін (1368 – 1644), жывапіс хуа-няа,

несумненна, выконваў найбольш істотную ролю. Хоць ён і абмяжоўваўся пераважна адлюстраваннем кветак і птушак, але разам з тым надзяляўся глыбокім сімвалічным значэннем, пачаткі якога можна было выявіць у паэтычных традыцыях. Жывапіс хуа-няа сфарміраваў багаты слоўнік сімвалаў, алюзій і метафар, з дапамогай яго нават самыя простыя малюнкi маглі выказаць складаныя маральныя і культурныя сэнсы. Даследчык Лі Лінсяа адзначаў, што жывапісныя тэхнікі хуа-няа цудоўна падыходзілі мэтам ілюстратараў, якія імкнуліся да таго, каб выступаць у ролі літаратурных каментатараў і кампенсаваць невыразнасць ліній, уласціваю ілюстрацыям, выкананым з выкарыстаннем тэхнікі ксілаграфіі [7, с. 33 – 34].

Тое, што немагчыма было выказаць канатацыяй лініі і формы, можна было перадаць денататам сімвала [7, с. 33]. Самым тыповым прыкладам запазычання матываў з жывапісу хуа-няа могуць служыць ілюстрацыі, уключаныя ў выданне драматычнай п’есы “Раман Заходняй палаты” 1640 г., апублікаванае Цяньчжан Гэ. Яны вылучаюцца сярод іншых ілюстрацый у пейзажным стылі таго часу. Большасць з іх – паслядоўная выява шматлікіх фігур у адной раме. Аднак толькі 11 ілюстрацый са згаданага выдання паказваюць галоўную геранію. Астатнія 10 малюнкаў, як адзначаюць даследчыкі, увогуле ідуць насуперак агульнай ідэі ілюстрацыі як візуальнага выказвання апавядальнага дзеяння. Замест адлюстравання персанажаў драмы гэтыя ілюстрацыі ў стылі жывапісу жанру хуа-няа перадаюць птушак, дрэвы, кветкі і камяні, што нават не згадваюцца ў тэксце. Аднак кожны з такіх малюнкаў нясе асаблівы сімвалічны сэнс, вытокі якога былі закладзены яшчэ ў традыцыях жывапісу і паэзіі, і забяспечвае тонкі маральны каментар да адпаведных падзей у драме [7, с. 34]. Такім чынам, названыя ілюстрацыі, што сталі інавацыйнымі для свайго часу, служаць прыкладам пераходу на больш абстрактны і сімвалічны ўзровень ілюстравання мастацкай літаратуры. Жанр хуа-няа прыцягваў мастакоў тым, што даваў ім магчымасць свабодна абыгрываць літаратурныя сімвалы і суправаджаць тэкст вытанчанымі каментарамі, выказваючы тым самым уласнае разуменне твора з выкарыстаннем сімвалічных вобразаў, значэнне якіх уключала ў сябе вытанчанае ўзаемадзеянне цэлай культурнай традыцыі і кароткачасовага кантэксту п’есы [10, с. 69].

Кітайскія традыцыі кніжнай ілюстрацыі знайшлі адлюстраванне і ў сучасных беларускіх літаратурна-мастацкіх праектах. Так, у 2012 г. выдавецкі дом “Звязда” выпусціў зборнік перакладаў на беларускую мову вершаў кітайскіх

Вокладка
зборніка паэзіі
“Песня бамбукавай
флейты”
Ли Хэ. 2016 г.

паэтаў “Пад крыламі дракона: Сто паэтаў Кітая” [3]. Большасць ілюстрацый кнігі – карціны ў жанры хуа-няа. На жаль, у бібліяграфічным апісанні адсутнічае інфармацыя пра ілюстрацыі, якая магла б дапамагчы зацікаўленаму чытачу атрымаць дадатковыя звесткі пра кітайскі жывапіс.

Ілюстрацыя – адзін з элементаў мастацтва кнігі, у задачу якога ўваходзіць выпрацоўка мастацкай формы кнігі [2, с. 180]. Як адзначаецца ў “Выдавецкім слоўніку-даведніку” А. Мільчына, “ілюстрацыя – выява ў выданні, якая тлумачыць тэкст, дапамагае чытачу лепш зразумець яго дзякуючы сваёй нагляднай выяўленчай форме або дапаўняе тэкст, выражае змест, які ці ўвогуле нельга перадаць у тэкставай форме, ці перадаць у ёй значна складаней, а ўспрымаць нашмат цяжэй” [2, с. 170]. У строгім значэнні тэрміна да ілюстрацый адносяць творы, прызначаныя для ўспрымання ў пэўным адзінстве з тэкстам. Аднак заставаць ілюстрацыі і ілюстрацыйныя палосы, змешчаныя ў зборніку “Пад крыламі дракона: Сто паэтаў Кітая”, на нашу думку, выконваюць больш дэкаратыўную функцыю, чым тлумачальную. У адрозненне ад кітайскіх традыцый ілюстравання паэзіі, малюнкi кветак і птушак у жанры хуа-няа ў названым беларускім выданні часта супярэчаць вобразнаму зместу твораў, побач з якімі яны знаходзяцца. Сімволіка кветак і птушак, замацаваная ў кітайскай паэтычнай і жывапіснай традыцыі, практычна не бралася да ўвагі складальнікамі зборніка. Так, напрыклад, выявы півонь, што сімвалізуюць у Кітаі багацце, раскошу і з’яўляюцца прыкметай вясновай пары, могуць папярэднічаць вершам пра беднае жыццё сялян, восень (“Слова” Мэй Ячэнь, “Ноч. Восень. Дождж” Ван Мян). Ілюст-

рацыі з кветкамі слівы мэйхуа і парай птушак (сімвал кахання або пачатку вясны) суправаджаюць вершы-роздумы пра канец жыцця, дзе гучаць восеньскія матывы (“Песня на зыходзе жыцця”, “У канцы восені ўздываюся на самую высокую вяршыню Тайхуашань” Лі Паньлун і інш.). Да таго ж адны і тыя ілюстрацыі паўтараюцца на розных старонках зборніка, нягледзячы на велізарную жывапісную спадчыну Кітая і разнастайнасць вобразаў кветак і птушак, якія згадваюцца ў шматлікіх творах, уключаных у гэтую кнігу кітайскай паэзіі.

У зборнік “Пад крыламі дракона: Сто паэтаў Кітая” ўключаны творы кітайскіх паэтаў з IV ст. да н. э. да XX ст. Ілюстрацыі ў жанры хуа-няа ў гэтым выданні выкананы ў стылі гун-бі і належаць пераважна сучасным кітайскім мастакам: Цзоу Чуаньань (нар. у 1941 г.), Цзінь Хунцзюнь (нар. у 1937 г.), Мі Чуньмаа (нар. у 1938 г.), Сюй Сіньцзі (нар. у 1951 г.), Вань Ань (нар. у 1953 г.), Лян Яньшэн (нар. у 1960 г.), Хуа Саньчуань (1930 – 2004) і інш. Творчасць гэтых аўтараў грунтуецца на тэорыі і тэхніцы традыцыйнага кітайскага жывапісу, аднак для іх характэрны таксама зварот да сучасных тэндэнцый, запазычанне тэхнік заходняга жывапісу. Карціны жанру “кветкі і птушкі”, выкананыя ў стылі гун-бі (“старанны пэндзаль”), вылучаюцца віртуознасцю і вытанчанасцю, зачароўваюць экспрэсіянісцкай манерай пісьма, выклікаючы ў гледачоў адчуванне магутнай жыццёвай сілы. Творы названых мастакоў высока цэняцца не толькі ў Кітаі, але і за мяжой.

Такім чынам, выбар ілюстрацый для літаратурна-мастацкага выдання “Пад крыламі дракона: Сто паэтаў Кітая” можна растлумачыць жаданнем перадаць сам дух кітайскага мастацтва, багатую вобразнасць, эстэтызацыю і паэтызацыю прыроды, што так характэрна для кітайскай паэзіі і жывапісу. Створаны беларускімі ілюстратарамі “кітайскі антураж” зборніка дазваляе беларускаму чытачу не толькі паглыбіцца ў прыгажосць слоўных вобразаў, але і атрымаць эстэтычную асалоду ад сузірвання вобразаў жывапісных.

Яшчэ дзве кнігі перакладаў кітайскай паэзіі на беларускую мову былі выпушчаны выдавецкім домам “Звязда” ў серыі “Светлыя знакі: паэты Кітая”: “Песня бамбукавай флейты” Лі Хэ (2016) і “Лілеі тварык чароўны” Сюй Чжымо (2017) [1; 4]. У афармленні іх вокладак выкарыстаны карціны кітайскіх мастакоў у жанры хуа-няа (таксама без указання аўтарства ў бібліяграфічным апісанні). На вокладцы зборніка паэзіі Лі Хэ – карціна з выявай бамбука, сасны і кветак слівы, якія ў кітайскай культуры называюць “тры зімовыя сябры” дзякуючы іх стойкас-

ці да халоднага надвор'я. Выраз “час халадоў” таксама паэтычная метафара, што апісвае свет у хаатычны, складаны перыяд ці свет людзей. У кітайскай культуры гэтыя расліны сімвалізуюць цэласнасць і высакародны характар.

Паэт Сюй Чжымо – яркі прадстаўнік кітайскай паэзіі пачатку XX ст. Падчас навучання за мяжой ён успрыняў заходнія ўзоры паэзіі і стаў заснавальнікам рамантызму ў Кітаі. Ілюстрацыяй для вокладкі зборніка яго паэзіі “Лілеі тварык чароўны” стала карціна кітайскай мастачкі Ло Дахуа (нар. у 1948 г.), якая спалучае ў сваіх творах традыцыйны кітайскі і заходні жывапіс. Яе працы выстаўляліся ў галерэях Кітая, Японіі, іншых азіяцкіх краін, а таксама ў Еўропе і Паўночнай Амерыцы. Карціна з выявай лотасаў і дзвюх птушак вылучаецца яркім мастацкім стылем, тонкім пачуццём кампазіцыі і колеравай насычанасцю.

Акрамя гэтага, сярод ілюстрацый названага выдання, створаных членам Беларускага саюза мастакоў Камілем Камалам, ёсць адна чорна-белая выява, якая нагадвае кветкі лотаса. Хоць яна і не адносіцца да даследаванага жанру, аднак можна меркаваць, што жывапіс хуа-няа меў уплыў на мастака.

Кітайскі жывапіс хуа-няа з замацаванай сістэмай асацыятыўна-сімвалічнай мовы і метафарычных выяўленчых вобразаў стаў важнай часткай мастацтва ілюстрацыі ў выданнях кітайскай літаратуры. Ён забяспечваў адкрытасць твора для тых, хто засвоіў яго схаваны ідэнаэмацыйны сэнс і складаны алегарычны кампазіцыі. Ілюстрацыі ў жанры хуа-няа і паэтычныя творы ўзаемадапаўняліся. Разам з тым у кантэксце беларускай кніжнай ілюстрацыі жывапіс жанру хуа-няа служыць хутчэй візітоўкай кітайскай культуры і мастацтва, яркім дэкаратыўным сімвалам, чым тонкім каментаром і дадаткам да паэтычных твораў. Мяркуем, што ў святле актыўнага супрацоўніцтва паміж Кітаем і Беларуссю ў галіне мастацтва і культуры, а таксама далейшага развіцця праекта “Светлыя знакі: паэты Кітая” больш глыбокае вывучэнне кітайскага жывапісу хуа-няа дазволіць ствараць ілюстраваныя выданні, якія дапамогуць беларускаму чытачу ўспрыняць усю паўнату сэнсаў кітайскіх паэзіі і жывапісу.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Лі, Хэ. Песня бамбукавай флейты : зборнік паэзіі / Лі Хэ ; уклад. Ю. Алейчанка ; пер. з кітайскай. – Мінск : Звязда, 2016. – 80 с.
2. Мильчин, А. Э. Издательский словарь-справочник / А. Э. Мильчин. – 2-е изд. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2003. – 558 с.

Вокладка зборніка паэзіі “Лілеі тварык чароўны” Сюй Чжымо. 2017 г.

3. Пад крыламі Дракона : Сто паэтаў Кітая / уклад. і пер. на беларус. мову М. Мятліцкага. – Мінск : Звязда, 2012. – 280 с.

4. Чжымо, Сюй. Лілеі тварык чароўны : зб. паэзіі / Сюй Чжымо ; уклад. Ю. Алейчанка ; пер. з кітайскай. – Мінск : Звязда, 2017. – 96 с.

5. Brown, Ju. China, Japan, Korea : Culture and Customs / Ju Brown, John Brown. – North Charleston, South Carolina : Book Surge, LLC, 2006. – 191 p.

6. Harrist, Robert E., Jr. Ch'ien Hsüan's "Pear Blossoms": The Tradition of Flower Painting and Poetry from Sung to Yuan / Robert E. Harrist Jr. // Metropolitan Museum Journal. – 1987. – V. 22. – P. 53–70.

7. Li-Ling, Hsiao. The Eternal Present of the Past : Illustration, Theatre, and Reading in the Wanli Period, 1573–1619 / Hsiao Li-Ling. – Leiden – Boston : Brill, 2007. – 347 p.

8. Meier, Allison. Too Fragile to Open, World's Oldest Multicolor Printed Book Is Digitized [Electronic resource] / Allison Meier // Hyperallergic. – Mode of access : <https://hyperallergic.com/228207/too-fragile-to-open-worlds-oldest-multicolor-printed-book-is-digitized/>. – Date of access : 25.10.2017.

9. Park, J. P. Art by the Book : Painting Manuals and the Leisure Life in Late Ming China / J. P. Park. – Seattle : University of Washington Press, 2012. – XIII, 309 p.

10. Reading China: Fiction, History and the Dynamics of Discourse : Essays in Honour of Professor Glen Dudbridge / ed. Daria Berg. – Leiden – Boston : Brill, 2007. – 322 p.

11. Вясовы вецер на кончыках пальцаў: свет птушак і кветак у жывапісе, габеленах і вышыўцы. Значэнне метафары [Электронны рэсурс] // Музей імператарскага палаца ў Тайбэі. – Рэжым доступу : <http://theme.npm.edu.tw/exh104/birdsandflowers/en/en03.html>. – Дата доступу : 28.10.2017 (на кітайскай мове).

12. Лінь, Цы. Мастацтва кітайскага жывапісу / Цы Лінь. – Пекін : Міжкантынентальнае выд-ва, 2006. – 146 с. (на кітайскай мове).

13. Ху, Чжэнянь. Дапаможнік па жывапісе і каліграфіі з Павільёна дзесяці бамбукаў / Чжэнянь Ху ; уклад Цянь Вэйцян. – Шанхай : Каліграфія і жывапіс, 2014. – 256 с. (на кітайскай мове).

Сун ЧАНЛУН,
магістр мастацтвазнаўства.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29 лістапада 2017 г.

ВІДЭАКЛІП ЭПОХІ ІНТЭРНЭТУ: АСНОЎНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ НА МАТЭРЫЯЛЕ КІТАЯ І БЕЛАРУСІ

УДК 791-22-028.23:004.738.5]-043.86(510+476)

Інтэрнэт больш дэмакратычны, у параўнанні з тэлебачаннем, канал прасоўвання відэакліпаў. Агульным для кітайскіх і беларускіх кліпаў, якія ствараліся для пашырэння ў сеціве, стаў пошук выразных рашэнняў, што не патрабуюць вялікіх матэрыяльных і часавых выдаткаў. У Кітаі атрымалі шырокае распаўсюджванне тэкставыя кліпы, дзе галоўная роля адведзена тытрам (тэксту песні), і кліпы-анімацыі, выкананыя пры дапамозе flash-тэхналогіі. Гэтыя падыходы дазваляюць зрабіць больш даступным змест музычнага твора. Цікавай з’явай культуры Беларусі сталі мантажныя кліпы з перакадзіраваннем запазычаных фрагментаў экранных тэкстаў, фатаграфій, рэпрадукцый у адпаведнасці з вобразным светам музычнай кампазіцыі. Яшчэ адзін кірунак пошукаў беларускіх кліпмейкераў – прасторавы мінімалізм lo-fi, увасабленне лаканічных выразных рашэнняў.

Ключавыя словы: *відэаролік, інтэрнэт, flash-анімацыя, тэкставае відэа, lo-fi, мантажны кліп.*

The Internet network provided a more democratic, in comparison with television, channel for promoting video clips. The search for expressive solutions that do not require large material and time costs was common for Chinese and Belarusian clips, created for distribution on the network. In China, text clips are widely distributed, the main role in the visual solution of which is assigned to titles, lyrics and animation clips created with the help of flash technology. Both approaches to the solution give the possibility to make the content of the musical work more accessible, to illustrate it. An interesting phenomenon of the culture of Belarus was mounting clips, recoding borrowed fragments of screen texts, photographs, reproductions in accordance with the figurative world of musical composition. Another direction of search for Belarusian clipmakers is the minimalism of lo-fi, the embodiment of laconic expressive solutions.

Для тэорыі і гісторыі мастацтваў відэакліп – параўнальна новы аб’ект даследавання. Таму можна з упэўненасцю сцвярджаць, што фундаментальнае навуковае асэнсаванне яшчэ наперадзе ў сілу актуальнасці праблемы, змяненняў, якія пастаянна адбываюцца ў зместавым і фармальным аспектах відэакліпаў і ўжо прыцягнулі ўвагу многіх даследчыкаў. Сярод найбольш значных прац, якія сталі метадалагічнай асновай нашага артыкула, варта назваць даследаванні Э. Саваткінай і С. Шарыфуліна. Таксама лічым неабходным згадаць навуковыя артыкулы беларускіх і расійскіх навукоўцаў А. Карпілавай, А. Сарны, Р. Садуова і іншых аўтараў, якія, безумоўна, робяць вялікі ўнёсак у асэнсаванне названага феномена экраннай культуры. У кітайскай навуцы таксама існуе не вельмі вялікая колькасць літаратуры, звязанай з відэакліпам. Найперш неабходна адзначыць манаграфіі “Кітайскае музычнае тэлебачанне” Ян Вэйгуана і “Мастацтва рэжысуры ў музычным тэлебачанні” Ян Сяолу. Акрамя гэтага, відэакліп стаў прадметам даследавання Ван Ланьчуаня, Лю Хуэя, Ван Цянця, Лі Ліна, Чжаа Акань.

Мэта артыкула – выяўленне асноўных тэндэнцый развіцця відэакліпа, якія склаліся пад уплывам інтэрнэту. Праблема пакуль не з’яўляецца прадметам спецыяльных пошукаў кітайскай і беларускай навукі. Таму задачамі артыкула сталі: адаптацыя англамоўнага тэрміналагічнага інструментару; выяўленне асноўных тэндэнцый трансфармацыі відэакліпа ў КНР пад уплывам інтэрнэту; супастаўленне падобных тэндэнцый

развіцця відэакліпа ў кітайскай і беларускай экраннай культуры.

З кожным днём функцыя асноўнага канала папулярызацыі відэакліпаў усё больш пераходзіць ад тэлебачання да інтэрнэту, што не патрабуе для ратацыі вялікіх укладанняў, дазваляе прасоўваць сваю творчасць музыкам, якія не валодаюць вялікім бюджэтам. З’явілася вялікая колькасць экранных твораў, зробленых у кароткія тэрміны і з мінімальнымі выдаткамі. Інтэрнэт вызваліў кліпмейкераў ад тых даволі жорсткіх патрабаванняў, якія прад’яўляліся да тэлевізійных відэакліпаў, дазволіў заявіць пра сябе малавядомым незалежным музыкам. Сярод падобных прыкладаў можна назваць працу Вінсента Муна з “The Take-Away Shows” або галандскую платформу “VPRO 3VOOR12”, якая прапануе да прагляду музычныя відэакліпы, знятыя ў непадрыхтаваных прасторах (у многіх выпадках гэта жывое выкананне кампазіцыі на вуліцы, у інтэр’ерах без дэкарацый, студыйнага асвятлення і г. д.). Нярэдка такія кліпы здымаліся на фотаапараты, камеры мабільных тэлефонаў. У сучаснай музычнай крытыцы гэтая тэндэнцыя называецца “lo-fi video” па аналогіі з “lo-fi (low-fidelity) music” – “музыкай нізкай якасці” – і сёння даволі распаўсюджаным музычным кірункам, для прадстаўнікоў якога нізкая тэхнічная якасць гуку становіцца прычэповай і як кампанент своеасаблівай эстэтыкі, і як магчымасць падкрэсліць сваю незалежнасць, апазіцыю мейнстрыму. У нашы дні гучанне lo-fi дасягаецца наўмысна, падчас працы з недарагімі касетнымі рэкордэрамі, абсталя-

ваннем, што сёння ўжо можна назваць рарытэтным. У сучаснай крытыцы і журналістыцы тэрмін “lo-fi video” часта ўжываецца не толькі да кліпаў малавядомых музыкаў. М. Томпсан яшчэ ў 2008 г. пісаў, што гэтая своеасаблівая эстэтыка ўжо прыцягнула ўвагу і вядомых выканаўцаў, уключаючы Т. Джонса і гурт “R.E.M.” [5]. У гэтым артыкуле мы экстрапалюем тэрмін *lo-fi video* на даволі шырокае кола экранных тэкстаў “нізкай якасці”, знятых без выкарыстання дарагой апаратуры, студыйнага асвятлення, дэкарацый і г. д.

Крытыкі і журналісты [3; 4] адзначаюць, што на мяжы XX – XXI стст. у сусветным кліпмейкінгу выразна абазначылася яшчэ адна тэндэнцыя – стварэнне экранных аб’ектаў, асноўным кампанентам візуальнага рашэння якіх робяцца тытры, непасрэдна тэкст песні. Такія працы атрымалі назву “lyric video” (“тэкставае відэа”, “тэкставы кліп”). У гэтым ключы быў выкананы кліп гурта “R.E.M.” на песню “Fall On Me”, дзе тэкст уключаны ў абстрактны відэашэраг. Зрэшты, першыя ўзоры тэкставага відэа з’явіліся раней. Так, спявак Prince яшчэ ў 1987 г. выпусціў кліп для песні “Sign o’ the Times” (рэжысёр Біл Конерсман), візуальная падача якога змяшчала ў сабе абстрактныя геаметрычныя формы і словы песні, што пульсавалі ў адзіным рытме з музыкай. Кліп, дзе на чорным фоне адлюстроўваецца тэкст песні, выпусціў і Джордж Майкл у 1990 г. на песню “Praying For Time”. Сёння тэкставыя відэакліпы могуць выпускацца перад выхадам традыцыйнага відэакліпа.

Яшчэ адна актуальная тэндэнцыя, што стала вынікам пашырэння інтэрнэту – актыўнае стварэнне неафіцыйных, фан-кліпаў, чым нярэдка займаюцца прыхільнікі тых ці іншых выканаўцаў, хаваючы свае сапраўдныя імёны пад так званымі нікамі. У большасці выпадкаў гэта мантажныя кліпы, дзе на музыку накладваецца запазычаны відэашэраг (пачынаючы ад асобных статычных малюнкаў і заканчваючы фрагментамі тэлеперадач і фільмаў). Першае вядомае фан-відэа было створана ў 1975 г. шляхам сумяшчэння слайдаў з кадрамі са “Star Trek” з музыкай. Услед за гэтым эксперыментам з’явіліся шматлікія аматарскія відэаролікі, запісаныя на відэакасетах. З узнікненнем даступнага і эфектыўнага канала распаўсюджвання відэакліпаў і інструментаў іх выканання – інтэрнэту і сучаснага праграмавага забеспячэння – неафіцыйныя відэакліпы сталі вырабляцца ў вялікай колькасці.

На аснове аналізу аб’ёмнага масіву кітайскіх відэакліпаў, створаных менавіта для распаўсюджвання ў сеціве, што прыцягнулі ўвагу шмат-

лікіх карыстальнікаў, былі вылучаны наступныя тэндэнцыі, аналагі якіх мы паспрабавалі знайсці ў беларускай экраннай культуры:

- 1) зварот да тэхналогіі flash-анімацыі;
- 2) з’яўленне неафіцыйных арыгінальных карыстальніцкіх відэакліпаў;
- 3) развіццё тэкставых відэакліпаў.

Дэмакратычнасць, лаяльнасць сеткавага асяроддзя сталі прычынай папулярнасці многіх арыгінальных музычных кампазіцый, кліпы на якія выкладваліся не самымі вядомымі выканаўцамі. У плане тэхналогіі пры стварэнні відэакліпаў для распаўсюджвання праз інтэрнэт выбар часта робіцца на карысць flash-тэхналогіі. Гэта лёгка растлумачыць тым, што вытворчасць арыгінальнага анімацыйнага кліпа пры дапамозе flash-тэхналогіі мае адносна нізкі кошт, патрабуе меншых часавых выдаткаў у параўнанні з традыцыйнымі “ігравымі” ролікамі, дзеянне якіх разгортваецца ў спецыяльна падрыхтаваных інтэр’ерах, вымагае стварэння спецыяльных касцюмаў, аксесуараў і г. д. Найбольшую папулярнасць атрымалі наступныя відэакліпы, зробленыя пры дапамозе flash-тэхналогіі: на песні “Абцяганне” Чжоу Хуэй (1999 г., рэжысёры Баашыгацзы і Цінхэ Дунхуа), “Мыш любіць рыс” Ян Чэньгана (2004 г., рэжысёр Чжэн Пін), “Песня непрыемнасці” ганконгскага спевака Джэкі Чуна (2007 г., рэжысёр Лінь Цзіньхэ), “Сапраўдны лёс” Чуань Цзы (2009 г., рэжысёр Фу Цыан) і інш.

У 2001 г. у сеціве стала папулярная кампазіцыя “Паўночна-ўсходнія людзі – сапраўдныя альтруісты” спевака Сюэ Цуня (рэжысёр Лю Ліфэн). Многія інтэрнэт-карыстальнікі накладвалі на яе flash-анімацыю. Толькі на тэрыторыі мацерыковага Кітая з’явілася пяць папулярных ролікаў падобнага роду. З гэтай песняй, якая апісвае простую гісторыю, звязана адкрыццё новых гарызонтаў у стварэнні асаблівых відэакліпаў, дзе натурныя здымкі, дэкарацыі, ігра акцёраў замяняюцца flash-анімацыяй. Праца з такой тэхналогіяй даволі простая, а кліпы прайграюцца на большасці персанальных камп’ютараў і мабільных прылад. Гэтыя перавагі ацанілі не толькі выканаўцы, але і шматлікія прыхільнікі музыкі, якія змаглі самастойна рабіць відэакліпы на любімыя песні.

Сярод варыяцый на песню “Паўночна-ўсходнія людзі – сапраўдныя альтруісты” найбольш распаўсюджанымі былі тыя, у якіх flash-анімацыя сінхранізавалася з тэкстам песні, ілюстравала яго. На адну і тую ж музычную кампазіцыю ў сеціве нярэдка з’яўлялася некалькі flash-анімацый з розным візуальным шэрагам, сюжэтам.

Часам выяўленчае напаўненне такіх прац не зусім адпавядае тэксту і настрою песні. Асноўная тэма аматарскіх flash-відэакліпаў – лірычная, але для выражэння ўсяго спектра эмоцый flash-тэхналогіі бракуе мяккасці, гнуткасці. Тым не менш сёння стала відавочна, што яна моцна ўплывае на карэнныя перамены ў сферы кліпмейкінгу ў Кітаі.

Варта адзначыць, што ў Беларусі flash-анімацыя не стала пашыранай тэхналогіяй стварэння відэакліпаў. Адзін з нямногіх прыкладаў – кліпы групы “Без Білета” на песні з альбома “Намалявана”. У 2002 г. быў выпушчаны flash-кліп “Stop Business” (рэжысёр Д. Волкаў), у 2004 г. выйшаў анімаваны ролік “Ішла далей” (рэжысёр Т. Кушнер, мастак Д. Волкаў). Да ліку нешматлікіх прыкладаў належаць і кліпы на некаторыя песні гурта “Перабор” (“Ракета”, “Без галавы”, “Шухер”), створаныя яе лідарам мастаком В. Пачыцкім. У названых працах адсутнічаюць рэжысура і анімацыя ў звыклым сэнсе слова. Гэта своеасаблівыя калажы, складзеныя з фрагментаў фатаграфій і рэпрадукцый, што змяняюцца ў маштабе і перамяшчаюцца па экране.

На сёння нельга сказаць, што flash-відэакліпы сталі значнай тэндэнцыяй у беларускім кліпмейкінгу. Гэта можна растлумачыць тым, што сама flash-тэхналогія ў Беларусі часцей выкарыстоўваецца ў мэтах прыкладных (стварэнне банераў, рэкламных ролікаў), чым мастацкіх. На тэрыторыі краіны ў пачатку XXI ст. карысталіся папулярнасцю расійскія вэб-серыялы, выкананыя ў тэхналогіі flash-анімацыі (“Масяня” А. Куваева, “Ежы і Петручы” А. Андрыянава, “Mr. Freeman” У. Панамарова). У той жа час былі спробы стварыць нацыянальны вэб-серыял у названай тэхналогіі. Адзін з нешматлікіх прыкладаў – “Фрашкі Motors” – першая і пакуль адзіная серыя якога выйшла ў 2015 г. (рэжысёр А. Вакараў). У экраннай культуры КНР flash-анімацыя займае больш уплывовае становішча. Напрыклад, адзін з найбольш рэзанансных мультфільмаў апошніх гадоў “Вялікая рыба і Бягонія” (2016 г., рэжысёры Лян Сюань і Чжан Чун) з’яўляецца версіяй аднайменнага flash-фільма 2004 г. гэтых жа аўтараў.

Разам з тым можна гаварыць пра падабенства тэндэнцыі, актуальнай найперш для незалежных музыкаў – стварэнне афіцыйных lo-fi відэакліпаў з нізкімі бюджэтамі, з простым візуальным рашэннем, што не патрабуюць ні дэкарацый, ні складаных візуальных эфектаў. Так, гурт “Rockejocker” заявіў пра сябе серыяй малабюджэтных ролікаў. Удзельнікі групы, дызайнер М. Насарогаў і кліпмейкер М. Сірый,

змаглі знайсці лаканічную і эфектную падачу. Мабыць, самым папулярным з іх ролікаў стала “Амерыка” (2009 г., апэратар П. Казыбаева): кліп зняты адным буйным планам і паказвае твар беларускага музыканта і акцёра І. Чарапко-Самахвалава, з якім вырабляюць розныя маніпуляцыі рукі чалавека, што застаецца за кадрам. Нярэдка з’яўляюцца і афіцыйныя мантажныя кліпы, “сабраныя” з пераманцэраванага запазычанага матэрыялу. Прыклад афіцыйнага “мантажнага” твора – відэа на песню “Яно” гурта “Пятля прыхільнасці” (2014 г., рэжысёры В. Цуркан, К. Баратава), асновай якога сталі матэрыялы з асабістых архіваў сяброў аўтараў кліпа.

Яшчэ адна актуальная тэндэнцыя – арыгінальныя карыстальніцкія відэакліпы, неафіцыйнае фан-відэа. Па меры распаўсюджвання даступных праграм для мантажу карыстальнікі пачалі выкладваць у сеціве ролікі ўласнай вытворчасці. Адным з прыкладаў стаў кліп “Песня кабинета для самастойных заняткаў у ВНУ”, свораны ў 2003 г. аўтарам пад нікам “студэнт Цзілінь” на музыку Хаа Юй. У інтэрнэце на гэты кліп з’явілася каля 25 варыяцый, і ён да гэтага часу прыцягвае ўвагу шырокага кола гледачоў. Да ліку падобных прац, што набылі папулярнасць, адносяцца кліпы да песень: “Белы журавель” Чэн Цісюань на музыку Чэн Чжун (2004 г., карыстальнік “НІМ”), “Пачакайце хвіліну” Сюй Юйдэна (2007 г., рэжысёр і кампазітар Сюй Юйдэн) і інш. Часта аўтары такога відэа звяртаюцца да тэхналогіі flash-анімацыі.

У 2005 г. стаў сенсацыйнай відэакліп “Не хачу сказаць, што я курыца” (рэжысёр і выканаўца “К дзіця”) працягласцю каля чатырох хвілін. Тэмай працы сталі падзеі птушынага грыпу, якія апісвае адаптаваная лірыка, накладзеная на музыку папулярнай песні “Я не хачу сказаць”. Таксама вельмі папулярнымі былі неафіцыйныя кліпы на песню “Тры шчаслівыя скарбы” мангольскага спевака Бурэн Баера (2005 г., твор карыстальніка “Гук Пу Ло”) і “Песню свінні” Сіань Сіань (2006 г., рэжысёр Шанькэ Таотаа, кампазітар Маа Хуэй) і інш.

На песні беларускіх выканаўцаў таксама ствараюцца неафіцыйныя відэакліпы. У большасці выпадкаў фан-відэа манцэруецца з запазычаных матэрыялаў. Напрыклад, на песню “Оркі” гурта “Касіпяя” існуюць два неафіцыйныя “мантажныя” кліпы. Адзін з іх належаць карыстальнікам Eldat & Avi (2015 г., Зеленагорск). У відэа чаргуюцца фатаграфіі, кадры з відэагульні, мультфільмаў, навін. Яшчэ адна версія названай песні складзена з кадраў расійскай карціны “Гена Бетон”, дзе яна і гучыць (2014 г.,

рэжысёр Р. Качанаў). У 2017 г. з'явіўся кліп, што пазіцыянуецца як фан-відэа на песню “Ідзі да дому” гурта “Naka Piano”. Яго зманціраваў вядомы беларускі кінарэжысёр А. Кудзіненка з кадраў фільма “З Новым годам!” К. Лелуша (1973).

Яшчэ адной тэндэнцыяй, пашыранай у Кітаі, стаў выпуск тэкставых кліпаў, прысвечаных памяці вядомых выканаўцаў: Чжан Гажуна (1956 – 2003), Мэй Яньфана (1963 – 2003), Хуан Цзяцзюя (1962 – 1993). Адным з прыкладаў можа служыць відэа, створанае ў 2016 г. на песню “Ледзяныя горы і вялікі агонь” Чжан Гажуна карыстальнікам “Capital Artist”. Праца прысвечана трыццацігоддзю выпуску альбома “Stand Up” (1986). Візуальнае рашэнне кліпа таксама ўключае ў сябе абстрактныя геаметрычныя формы і лініі, што пульсуюць на чорным экране, і словы песні, якія перамяшчаюцца ў адпаведнасці з рытмам музыкі і трансфармуюцца ў іншыя геаметрычныя фігуры. Таксама на экране з’яўляюцца фатаграфіі і графічныя чорна-белыя выявы спевака і інструментаў, што гучаць у песні (саксафоны, трубы, губныя гармонікі, электрагітары). Палітра кліпа лаканічная, у ёй толькі чатыры колеры: чорны, белы, чырвоны і блакітны. Чырвоным вылучаюцца словы “каханне”, “агонь”, “рок-н-рол”, блакітным – “холадна”, “ледзяныя горы”.

Відэашэраг большасці кітайскіх тэкставых відэа выглядае яшчэ больш проста – словы песні размешчаны па цэнтры экрана. Як правіла, візуальная падача тэксту не змяняецца на працягу ўсяго кліпа, выкарыстоўваецца стандартнае напісанне іерогліфаў. У той жа час неабходна адзначыць, што і ў традыцыйных кітайскіх відэакліпах тэкст часта робіцца важным элементам. У адрозненне ад “lyric video”, дзе яму адведзена галоўная ў выяўленчым вырашэнні роля, у традыцыйных відэакліпах тэкст нібы ўсплывае ў розных частках экрана, не засланяючы асноўны відэашэраг і не адцягваючы ад яго гледача. Часта кітайскія выканаўцы рыхтуюць дзве версіі відэакліпа – традыцыйную і тэкставую. Традыцыйнае відэа звычайна ствараецца для трансляцыі на тэлеканалах, а тэкставае – для інтэрнэту. Так, у 2016 г. папулярны выканаўца Чэнь Ісюнь выпусціў на песню “Чатыры пары года” два кліпы – традыцыйны і тэкставы (рэжысёр Чэн Інчжы, кампазітар Чжоу Гасянь).

У Беларусі тэкставае відэа не атрымала вялікага распаўсюджвання, што можна растлумачыць як мінімум дзвюма прычынамі. Найперш варта памятаць, што ў Кітаі гістарычна склаўся іншы падыход да спалучэння тэксту і

выявы. З даўніх часоў традыцыйнаму жывапісу гошуа было ўласціва ўключэнне ў кампазіцыю каліграфічных паэтычных надпісаў. Такім чынам, твор кітайскага жывапісу сумяшчаў у сабе тры мастацтвы – уласна жывапіс, паэзію і каліграфію. Акрамя гэтага, неабходна ўлічваць, што Кітай – краіна мноства дыялектаў, носьбіты якіх далёка не заўсёды разумеюць адзін аднаго.

Такім чынам, відавочна, што інтэрнэт не толькі стаў больш дэмакратычным каналам прасоўвання відэакліпаў, але і змяніў іх аблічча. Агульным для кітайскіх і беларускіх ролікаў, створаных для распаўсюджвання ў сеціве, можна лічыць пошук выразных рашэнняў, якія не патрабуюць вялікіх матэрыяльных і часавых выдаткаў. Пры гэтым выбар гэтых рашэнняў шмат у чым вызначаны гісторыяй развіцця краін. У Кітаі атрымалі пашырэнне тэкставыя і flash-кліпы, візуальны шэраг якіх тлумачыць змест песні. Цікавай з’явай культуры Беларусі сталі мантажныя кліпы, дзе перакадзіруюцца запазычаныя фрагменты экранных тэкстаў, фотаздымкаў і рэпрадукцый у адпаведнасці са зместам музычнай кампазіцыі. Яшчэ адзін кірунак пошукаў беларускіх кліпмейкераў – прасторавы мінімалізм lo-fi, увасабленне лаканічнай выразнай падачы, якая не патрабуе вялікіх выдаткаў.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Советкина, Э. В.** Эстетические особенности музыкальных видеоклипов : автореф. дис. ... канд. искусствоведения : 17.00.03 / Э. В. Советкина ; Ин-т повышения квалификации работников телевидения, радиовещания. – М., 2005. – 28 с.
2. **Шарифуллин, С. Б.** Вербально-иконические тексты в современной музыкальной коммуникации (на материале видеоклипов) : автореф. дис. ... канд. филологич. наук / С. Б. Шарифуллин ; Сибирский федеральный университет. – Красноярск, 2013. – 26 с.
3. **Blankenship, M.** More Than Words: The Art Of The Lyric Video [Electronic resource] / M. Blankenship // Monkey See. – Mode of access : <https://www.npr.org/sections/monkeysee/2012/02/29/147637692/more-than-words-the-art-of-the-lyric-video>. – Date of access : 14.11.2017.
4. **Strecker, E.** Lyric Videos: Is this a trend now? Britney Spears' "Criminal" joins the YouTube fray [Electronic resource] / E. Strecker // Entertainment Weekly. – Mode of access : <http://www.ew.com/article/2011/10/14/lyric-videos-is-this-a-trend-now-britney-spears-criminal-joins-the-youtube-fray/>. – Date of access : 14.11.2017.
5. **Thompson, M.** Lo-fi filmmaker takes stars to street level [Electronic resource] / M. Thompson. – Mode of access : <http://edition.cnn.com/2008/SHOWBIZ/Music/02/19/takeaway.shows/index.html>. – Date of access : 14.11.2017.

Чжаа АКАНЬ,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 1 снежня 2017 г.

ФАРМИРАВАННЕ ВЕДАЎ ПРА БЕЛАРУСКУЮ КУЛЬТУРУ Ў ВЯЛІКАБРЫТАНІІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТ.

ГІСТАРЫЯГРАФІЧНЫЯ АСПЕКТЫ ПРАБЛЕМЫ

УДК 001.82:930(476)“19/20”

У артыкуле на аснове вывучэння наяўнай гістарыяграфічнай традыцыі праблемы разглядаюцца пытанні яе станаўлення, тэматычная накіраванасць і характар прац даследчыкаў гісторыі беларуска-брытанскіх культурных сувязей, гісторыі беларускай дыяспары Заходняй Еўропы і Вялікабрытаніі. Адзначаюцца асаблівасці відаў і жанраў гэтых публікацый, кола закранутых імі праблем. Робіцца выснова пра адсутнасць у айчынным і замежным гістарычным белару-сазнаўстве і культуралогіі сістэмнай, абагульняльнай працы, прысвечанай даследаванай праблеме.

Ключавыя словы: *веды пра беларускую культуру, айчыннае і замежнае белару-сазнаўства, беларуская дыяспара, гісторыка-культуралагічныя даследаванні, гістарыяграфія.*

Basing on the analytical study of the historiographic tradition of the problem, the article examines its formation issues, thematic focus and character of the works by the researchers of the history of Belarusian-British cultural ties, the history of the Belarusian diaspora in Western Europe and the UK. The features, types and genres of these publications, the range of the problems they cover are noted. The conclusion is made about the absence of a system, generalizing work devoted to the considered problem in the native and foreign historical Belarusian studies and culturology.

Даследаваная праблема разглядаюцца ў айчыннай і замежнай традыцыі вельмі нераўнамерна і фрагментарна. Аўтар адзінай фундаментальнай манаграфіі пра беларускую дыяспару ў Вялікабрытаніі Н. Гардзіенка адзначае, што, нягледзячы на больш чым паўвекавую гісторыю “беларускай Брытаніі, метраполія фактычна не займалася яе вывучэннем” [3]. Любая аргументаваная рэканструкцыя гісторыка-культуралагічнай праблемы немагчымая без вывучэння традыцый, створаных папярэднікамі. Яе разгляд дазваляе вызначыць кола даследаваных аспектаў пэўнага культуралагічнага феномена і выявіць кола крыніц, неабходных для абгрунтавання працоўных гіпотэз.

У савецкі перыяд гісторыі Беларусі па даследаванай тэме ў краіне з’явілася толькі адна кніга – “Восем гадоў у нацыяналістычным балоце” Б. Курагі-Скрагі (1958) [8]. У найноўшай беларускай гістарыяграфіі 90-х гг. ХХ – пачатку ХХІ ст. можна назваць невялікую колькасць прац, якія раскрываюць сацыяльна-палітычны і культурны кантэкст міжнародных сувязей Беларусі з краінамі Заходняй Еўропы 80-х гг. ХХ – пачатку ХХІ ст. Гэта даследаванні Л. Уласавай, Н. Верабей, А. Галубовіча, А. Ягорава, Л. Каралёнак, Д. Крывашэя, А. Ляднёвай, А. Асіповіча, А. Разанава, Г. Сяргеевай, У. Шадурскага і інш. У 2006 г. у Пецярбургу выйшла ў свет манаграфія “Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармаваннях 1918 – 1945 гадоў” Ю. Грыбоўскага, дзе была сабрана і сістэматызавана інфармацыя па гісторыі заснавання беларускіх арганізацый у Брытаніі пасля Другой сусветнай вайны. Працы, прысвечаныя названай праблеме, за выключэннем артыкулаў А. Гардзіенкі, А. Грыцкевіча, А. Ляднёвай, Г. Сяргеевай і кандыдацкіх дысертацый, што вывучаюць эканамічныя, навукова-культурныя кантакты паміж Беларуссю і Вялікабрытаніяй у ХХ – пачатку ХХІ ст. (А. Асіповіча, Л. Каралёнак), практычна ад-

сутнічаюць. Адзінае спецыяльнае манаграфічнае даследаванне, прысвечанае гісторыі беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі ў апошнія гады, належыць Н. Гардзіенцы. Аднак у гэтай грунтоўнай працы аспекты станаўлення белару-сазнаўства ў краіне не з’яўляюцца дамінантнымі [4, с. 13 – 14].

Пачатку 1990-х гг., калі Беларусь абвясціла свой суверэнiтэт, належаць першыя аглядныя публікацыі айчынных даследчыкаў, у якіх з новых пазіцый стала пераасэнсоўвацца гісторыя беларускай дыяспары. Адной з іх стала кніга “Беларуская эміграцыя” Б. Сачанкі [13]. Далейшая распрацоўка тэматыкі знайшла адлюстраванне ў асобных частках даследаванняў беларускага мінулага, у навуковых і навукова-папулярных артыкулах, дзе гісторыя беларускай эміграцыі паўставала адным са значных сюжэтаў больш шырокага тэматычнага поля. Агляды гісторыі беларускай дыяспары як важнай з’явы ў гісторыі беларускага народа і яго культуры былі апублікаваны А. Латышонкам, У. Снапкоўскім, Г. Сяргеевай і інш. Маштабную панараму жыцця і дзейнасці беларускай дыяспары ўяўляюць артыкулы, змешчаныя ў навуковым зборніку “Беларуская дыяспара як пасрэдніца ў дыялогу цывілізацый” [2]. Найбольшая колькасць публікацый, прысвечаных заснаваным беларусамі арганізацыям у Брытаніі, звязана з Беларускай бібліятэкай імя Францыска Скарыны (даследаванні Ю. Лаўрыка і інш.) [9].

У апошнія дваццацігоддзе ХХ ст. актыўна ўсведамлялася гісторыка-культурная, асветніцкая і навуковая спадчына беларускага замежжа, доўгі час недаступная для чытачоў у савецкі перыяд (А. Каўка, Л. Языковіч) [6; 17]. Першыя самастойныя на працоўкі беларускіх аўтараў у гэтым кірунку былі апублікаваны ў трох выпусках зборнікаў “Культура беларускага замежжа” [7], дзе былі акрэслены: асноўныя праблемы вывучэння культуры беларускага замежжа; роля цэнтраў навуковага і культурнага жыцця беларускай супольнасці ў Вялікабрытаніі ў

другой палове XX ст.; пытанні станаўлення беларускай нацыянальнай школы ў Аб'яднаным Каралеўстве; праблемы грамадска-палітычнай і культурна-асветніцкай дзейнасці беларускіх арганізацый Вялікабрытаніі, іх адносіны з уладамі і насельніцтвам (А. Сабалеўскі, А. Мальдзіса, А. Лянднёва, Г. Сяргеева, Г. Марцуль). У кнізе “Паваенная эміграцыя: скрыжаванне лёсаў” А. Адзінца, адзін з раздзелаў якой прысвечаны характарыстыцы прадстаўнікоў беларускай дыяспары Вялікабрытаніі, сабраны артыкулы і ўспаміны, напісаныя актыўнымі ўдзельнікамі беларускага грамадска-культурнага і палітычнага жыцця гэтай краіны [1].

Значны ўнёсак у гістарыяграфічную традыцыю праблемы зрабілі дзеячы замежнай навукі і культуры, цесна звязаныя з беларускай дыяспарай у Вялікабрытаніі. Сярод іх вылучаецца кніга “Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус” А. Надсана [11], у якой дэтальна даследуецца жыццёвы шлях першага беларускага грэка-каталіцкага біскупа. Праца створана на аснове асабістых успамінаў аўтара, а таксама багатых, раней невядомых архіўных матэрыялаў. У кантэксце раскрыцця біяграфіі гэтага вядомага беларускага дзеяча культуры і царквы закраналіся і асноўныя этапы гісторыі арганізацый, з якімі Ч. Сіповіч быў цесна звязаны (Згуртаваньне беларусаў Вялікабрытаніі, Беларуская каталіцкая місія візантыйска-славянскага абраду ў Англіі, Англа-беларускае таварыства, Беларуская бібліятэка-музей імя Ф. Скарыны і інш.).

Беларуская замежная гістарыяграфія Вялікабрытаніі апошняга дваццацігоддзя грунтуецца на значна большым, хоць і крытычным, выкарыстанні беларускіх выданняў савецкага і постсавецкага перыядаў. Абвясчэнне незалежнасці Беларусі павялічыла колькасць даследчыкаў Беларусі і яе культуры ў Вялікабрытаніі. Пачалося актыўнае ўзаемадзеянне беларускіх аўтараў з навукоўцамі-гуманітарыямі Аб'яднанага Каралеўства і ЗША (Дж. Дынглі, П. Мэё, Г. Пікарда, А. Макмілін, Л. Юрэвіч, Я. Запруднік, В. і З. Кіпелі) [5, с. 93 – 115]. У іх працах утрымліваецца нямала карыснай і цікавай інфармацыі, што дазваляе зразумець механізмы акультурацыі беларускіх дыяспар у замежнай прасторы заходняй супольнасці ў другой палове XX – пачатку XXI ст. Вялікі ўнёсак у праблему даследавання прысутнасці беларусаў у Вялікабрытаніі зрабіў брытанскі славіст Гай Пікарда [12], які здзейсніў спробу вывучыць “беларускі след” прысутнасці ў краіне з XV – сярэдзіны XX ст. У апошнія гады жыцця ён пачаў пісаць пра гісторыю беларусаў у Вялікабрытаніі. Фрагменты гэтых даследаванняў захаваліся ў машынапісных варыянтах у Бібліятэцы-музеі імя Ф. Скарыны.

Большасць брытанскіх аўтараў, якія займаліся гісторыяй эмігрантаў у Вялікабрытаніі, звярталі нязначна ўвагу на беларускую прысутнасць у

гэтай дзяржаве. Невялікі аб'ём інфармацыі змяшчаецца пераважна ў працах, прысвечаных польскай эміграцыі [5, с. 93 – 115]. Істотна дапамогуць даследчыку, які пачынае вывучэнне беларускай дыяспары Захаду, выданні аналітычна-даведачнага характару, падрыхтаваныя яе прадстаўнікамі (З. і В. Кіпелі, Я. Каханоўскі, а. А. Надсан).

З найбольш прыкметных прац гэтага перыяду вылучаецца кніга “Беларуская літаратура дыяспары” вядомага англійскага філолага прафесара А. Макміліна [10], перакладзеная на беларускую мову. На памежжы гісторыі і літаратуразнаўства знаходзяцца насычаныя новымі фактамі і дакументальнымі матэрыяламі зборнікі анатаваных літаратурных і гістарычных тэкстаў дзеячаў беларускай дыяспары на Захадзе “Архіўная кніга” [15], “Каментарый”, “Літаратурны рух на эміграцыі”, “Мемуары на эміграцыі. Крыніцзнаўчае даследаванне” [16] Л. Юрэвіча. Гэты аўтар зрабіў вялікі ўнёсак у наша разуменне і валоданне інфармацыяй па гісторыі культуры беларускай дыяспары скрозь “прызму” мемуарнай традыцыі.

На мяжы XX – XXI стст. праблемы, звязаныя з гісторыяй фарміравання беларускай замежнай дыяспары і беларусазнаўства ў пасляваенным свеце, уваходзяць у кола выданняў энцыклапедычнага характару. У “Беларускай энцыклапедыі”, “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі” публікуюцца артыкулы, якія раскрываюць само паняцце дыяспары, найбольш значныя падзеі ў жыцці беларусаў замежжа, ролю і дзейнасць беларускіх грамадска-культурных і палітычных арганізацый і вядомых прадстаўнікоў беларускай замежнай супольнасці. З выданняў гэтага тыпу асаблівай увагі заслугоўвае выпушчаны ў 2000 г. пры падтрымцы грамадскага аб'яднання “Міжнародная асацыяцыя беларусістаў” энцыклапедычны даведнік “Хто ёсць хто сярод беларусаў свету” [14]. У значна меншай ступені распаўсюджвалася інфармацыя пра беларускую прысутнасць у свеце ў энцыклапедычных выданнях Вялікабрытаніі гэтага часу.

На сёння можна адзначыць станоўчую дынаміку ў асэнсаванні і вывучэнні ролі беларускай дыяспары ў Вялікабрытаніі ў беларускай гістарыяграфіі і беларускага замежжа. У айчыннай гістарыяграфічнай і гісторыка-культуралагічнай практыцы канца XX – пачатку XXI ст. усё больш распаўсюджаным становіцца зварот да замежнага досведу, параўнання канцэптальных версій беларускага мінулага і беларускай культуры айчыннай навукі з заходнееўрапейскай навуковай традыцыяй. Не толькі адчувальна змяняецца сістэма ўяўленняў пра гістарычнае мінулае Беларусі, але і фарміруецца новае стаўленне да ацэнкі беларускай рэчаіснасці ў замежнай гісторыка-культуралагічнай спадчыне. “Погляд з Захаду”, выкарыстанне невядомых і недаступных раней крыніц дазваляюць

па-новаму асэнсаваць беларускую гісторыю і яе культуру, атрымаць новую інфармацыю пра найважнейшыя гістарычныя падзеі ў яе жыцці, прааналізаваць і выкарыстаць заходні інтэлектуальны вопыт у даследаванні названых праблем. Змены ў англійскім беларусазнаўстве на працягу апошніх дзесяцігоддзяў XX – пачатку XXI ст. уплываюць і на айчыннае беларусазнаўства, што спараджае неабходнасць супастаўлення вопыту беларускай і брытанскай навуковых супольнасцей і актывізацыі навукова-культурнага дыялогу, у працэсе якога наша і замежнае беларусазнаўства змогуць узбагаціцца новымі метадалагічнымі падыходамі, доследнымі тэхналогіямі і інфармацыяй.

Аднак вывучэнне гістарыяграфічнай традыцыі гісторыі замежнага беларусазнаўства ў нашай краіне ў параўнанні з той увагай, якую звяртае на аналагічную праблематыку расійская і ўкраінская гістарыяграфія, паказвае значнае адставанне ў распрацоўцы гэтай тэмы беларускімі гісторыкамі і культуралагамі (працы Л. Вінара, З. Когута, Р. Шпарлюка, Б. Краўчанкі, І. Калесніка, І. Крэсінай, Г. Касьянава, Л. Рабчука, О. Удод, Н. Якавенкі, В. Масненку і іншых; Г. Зверавай, В. Согрына, Л. Рэпіна, Л. Грыгор’евай, А. Сцяпанавы) [5, с. 39 – 43; 37]. Нешматлікія даследаванні, у якіх праблемы нацыягенезу беларусаў замежжа XX – пачатку XXI ст. разглядаліся з улікам напрацовак сучаснай еўрапейскай і амерыканскай нацыялогіі, этнапаліталогіі і культуралогіі (працы Б. Андэрсана, Э. Гелнера, Л. Грынфілда, М. Гроха, Д. Келаса, Р. Радзіка, Э. Сміта, А. Хастынгса, Э. Хобсбаума і інш.) [5, с. 39 – 43]. Але першыя ўдалыя даследаванні ў гэтым кірунку ў беларускай гуманітарыстыцы ўжо з’явіліся (артыкулы і манаграфіі А. Смоліка, П. Церашковіча, М. Бяспамятных, У. Шадурскага, Д. Крывашэя і інш.).

Большая частка сучасных беларускіх гісторыкаў – даследчыкаў замежнай гістарыяграфіі – па-ранейшаму канцэнтруе ўвагу на праблемах вывучэння расійскага ці савецкага грамадства (У. Мяньюкоўскі, М. Шабасавы і інш.). Зыходзячы з гэтай сітуацыі, у 2011 г. у Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы быў створаны часовы навуковы калектыў, які ў рамках Дзяржаўнай комплекснай праграмы навуковых даследаванняў Рэспублікі Беларусь “Гуманітарныя навукі як фактар развіцця беларускага грамадства і дзяржаўнай ідэалогіі” на 2011 – 2015 гг. рэалізаваў распрацоўку праекта “Замежнае беларусазнаўства XVI – пачатку XXI ст.: асноўныя этапы і праблемы станаўлення і развіцця”.

Такім чынам, нават першаснае вывучэнне невялікай па аб’ёме гістарыяграфічнай і культуралагічнай даследчай традыцыі праблемы паказвае адсутнасць у гістарычным беларусазнаўстве і культуралогіі сістэмнай, абагульняльнай, комплекснай працы. Ніхто з беларускіх і брытанскіх аўтараў-славістаў не праводзіў спецыяльнага даследавання

па гісторыі зараджэння і развіцця беларусазнаўства і вобраза беларускай культуры ў Вялікабрытаніі другой паловы XX – пачатку XXI ст. Такая сітуацыя абумоўлівае кампазіцыйныя дамінанты вывучэння праблемы генезісу і развіцця ведаў пра культуру Беларусі ў Вялікабрытаніі ў другой палове XX – пачатку XXI ст. Яна дыктуе расстаноўку акцэнтаў: высвятленне спецыфікі традыцый беларусазнаўства ў Вялікабрытаніі пасля Другой сусветнай вайны; выяўленне ролі беларускай дыяспары ў знаёмстве брытанскага грамадства з Беларуссю і яе культурай; вызначэнне ўдзельнай вагі гісторыка-культуралагічнай і беларусазнаўчай праблематыкі ў кантэксце славістычных даследаванняў у Вялікабрытаніі (як на інстытуцыянальным, так і на персанальным узроўні).

Спіс літаратуры

1. **Адзінец, А. В.** Паваенная эміграцыя: скрываваць лёсаў: зб. успамінаў / А. В. Адзінец. – Мінск : Медысонт, 2007. – 704 с.
2. **Беларуская дыяспара як пасрэдніца ў дыялогу цывілізацый** : мат. III Міжнар. кангр. беларусістаў, Мінск, 21 – 25 мая 2000 г. (1-я сес.), Мінск, 4 – 7 снеж. 2000 г. (2-я сес.) / уклад. Т. Пятровіч ; рэдкал. А. Мальдзіс (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2001. – 308 с.
3. **Гардзіенка, Н. С.** Беларусы ў Вялікабрытаніі / Н. С. Гардзіенка. – Мінск : Медысонт, 2010. – 620 с.
4. **Дудзько, А. Д.** Генезіс і станаўленне беларусазнаўства ў Вялікабрытаніі (другая палова XX – пачатак XXI ст.) / А. Д. Дудзько // Вестник БарГУ. Сер. Исторические науки и археология. Экономические науки. Юридические науки. – Вып. 3. – Барановічы, 2015. – С. 13 – 23.
5. **Карев, Д. В.** Зарубежное белорусоведение XVI – начала XXI вв.: основные этапы и проблемы становления и развития / Д. В. Карев, А. Д. Дудзько. – Гродно : ЮрСаПринт, 2016. – 140 с.
6. **Каўка, А.** Роля беларускай эміграцыі ў зберажэнні і памнажэнні адраджэнскай ідэі / А. Каўка // Беларусіка = Albathenica. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – Кн. 5. – С. 22 – 31.
7. **Культура беларускага замежжа** / пад. рэд. А. Сабалеўскага. – Мінск : Беларус. навука, 1998. – Кн. 3. – 192 с.
8. **Курага-Скрага, Б. І.** Восем год у нацыяналістычным балоце / Б. І. Курага-Скрага. – Мінск, 1963. – 58 с.
9. **Лаўрык, Ю.** Беларускія кніжныя пазнакі ў зборах Бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лондане / Ю. Лаўрык. – Лондан : ББФС, 2001. – 58 с.
10. **Макмілін, А.** Беларуская літаратура дыяспары / А. Макмілін. – Мінск : Тэхнапринт, 2004. – 439 с.
11. **Надсан, А.** Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус / А. Надсан. – Мінск : БелФранс, 2004. – 299 с.
12. **Пікарда, Г.** Музычнае жыццё беларускай эміграцыі (1944 – 1994) / Г. Пікарда // Кантакты і дыялогі. – 1997. – № 6. – С. 9 – 13.
13. **Сачанка, Б. І.** Беларуская эміграцыя / Б. І. Сачанка. – 2-е выд. – Мінск : Голас Радзімы, 1991. – 111 с.
14. **Хто ёсць хто сярод беларусаў сьвету** : энцыкл. даведнік. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2000. – Т. 1. – 313 с.
15. **Юрэвіч, Л.** Архіўная кніга / Л. Юрэвіч. – Нью-Ёрк : БНІМ, 1997. – 445 с.
16. **Юрэвіч, Л.** Мемуары на эміграцыі. Крыніцазнаўчае даследаванне / Л. Юрэвіч. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2005. – 329 с.
17. **Языковіч, Л.** Беларускі рэлігійны друк на эміграцыі як крыніца па гісторыі беларускай дыяспары / Л. Языковіч // Замежная архіўная беларусіка : мат. Міжнар. навуц. канф., Мінск, 25 – 26 крас. 1996 г. / рэд. У. М. Міхнюк. – Мінск, 1998. – С. 226 – 228.

Анастасія ДУДЗЬКО,
кандыдат філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21 студзеня 2018 г.

РАДЗІВОН ШУКЕВІЧ-ТРАЦЦЯКОЎ – ШАХМАТНЫ ЛЕТАПІСЕЦ

Працягваючы размову пра шахматыстаў Беларусі пачатку ХХ ст., распачатую ў № 6 “Роднага слова”, хочацца зноў згадаць добрым словам Радзівона Шукевіча-Траццякова, ураджэнца вёскі Навіны пад Ракавам (нар. 23 лістапада 1893 г., сёлета яго 125-гадовы юбілей; быў арыштаваны ў 1938 г. па хлуслівым абвінавачанні, загінуў у 1942 г.). Так, з аднаго боку, у 1920-я гг. ён, партыйны функцыянер, быў галоўным цэнзарам савецкай Беларусі і нарабіў нямала шкоды ў літаратурным працэсе. З другога боку, ён добра-сумленна рупіўся пра пашырэнне шахматнай гульні – як да, так і пасля рэвалюцыі 1917 г.

Радзівон Шукевіч-Траццякоў першым або адным з першых распрацоўваў беларускамоўную шахматную тэрміналогію, пра што гаварылася ў № 4 “Роднага слова”, з 1923 г. вёў для шахматыстаў аддзел у мінскай газеце “Звязда”, арганізоўваў першы чэмпіят рэспублікі ў 1924 г. А ў 1925 г., калі ў сталіцы БССР пачаў выходзіць часопіс для фізкультурнікаў “Бюлетень Вышшага савета фізической культуры”, нястомны гулец першай катэгорыі апублікаваў у ім цэлую падборку цікавых матэрыялаў пра шахматы, у тым ліку і гістарычных. Гэтая падборка нават была перавыдадзена асобнай брашурай (“Беларусь шахматная. Год 1925”) у Мінску ў 2011 г.

Дзякуючы адказнаму за аддзел у “Бюлетене...” можна, напрыклад, даведацца пра некаторыя падрабязнасці шахматных паядынкаў Якуба Коласа ў мінскай турме (канец 1900-х гг.), ды і пра стаўленне класіка да гульні. Фрагменты малавядомага нарыса «З “ценяй прошлага”» цытуюцца з захаваннем арфаграфіі арыгінала:

«Хараства і прыемнасць шахматнай ігры я пазнаў у вастрозе. У значнай меры досугі нашага паднявольнага жыцця аздабляліся шахматамі. Покі я не зразумеў сэнсу шахматнай ігры, яна здавалася мне зусім ня цікаваю; нават часамі рабілася сьмешна, пазіраючы, як сур’ёзныя людзі сядзяць цэлымі гадзінамі каля шахматнай дошкі, захопленыя ходам ігры, часамі ўзбураныя, з ружовымі тварамі.

Шахматы здабываліся ў нас саматужным спосабам – іх вылеплівалі з хлеба. Быў у нас адзін нявольнік, нехта Сарока. Ён вельмі быў здольны па часці вылепліваньня шахматных фігур з сітнага хлеба... Фігуры, зробленыя з гэтага матар’ялу, былі нязвычайна моцнымі: іх можна было з усей сілы біць аб сцяну – яны не разбіваліся.

Радзівон Шукевіч-Траццякоў з жонкай.
1920-я гг.

Спаміж шахматыстаў быў у нас адзін таварыш, Яхім Павяжар. Ён вельмі не любіў, калі яго праціўніку хто-небудзь збоку падказваў хадзі. Ён тады страшна абурваўся, ускакваў з-за стала: выказваў усе адзнакі свайго душэўнага абурэння.

Такі стан на арыштантацкім жаргоне называўся – “залезці ў пузыр”. “Залязаньне ў пузыр” складаюць цэлы вынік у жыцці нявольнікаў: давала вельмі багатую страву для сьмеху і забавак. А на грунце шахматнай ігры ў нас многа было гэтых вясёлых мінют».

Вядучы аддзела разумеў, што традыцыі неабходна шанаваць у кожнай справе. Без сумневу, менавіта Р. Шукевіч, які да Першай сусветнай вайны сам пэўны час жыў у Мінску (і ўдзельнічаў у вочных ды завочных шахматных турнірах), папрасіў старажыла А. Я. Герцыка прыгадаць эпизоды “вольнай” гульні. У адказ А. Герцык падрыхтаваў для бюлетэня 1925 г. кароткі агляд шахматнага жыцця – “Из прошедших времен”. Найбольш цікавыя фрагменты прапануюць перакладзе з рускай:

«У 1900 – 1904 гг. публічна ў Мінску гулялі ў шахматы:

- 1) у гуртку пры “Таварыстве аматараў прыгожых мастацтваў” (Чырвоная зала);
- 2) у кафэ Вянгржэцкага;

Статут першага ў Мінску афіцыйнага шахматнага гуртка 1903 г., падшыты да архіўнай справы пра адкрыццё гуртка. Захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі.
Фота В. Бабковай.

3) у кафэ рабочым на Губернатарскай вуліцы;

4) у садзе на Магазіннай вуліцы ля марожаніцы Якаўлева.

Гурток тады толькі арганізоўваўся Крайчыкам і д-рам (цяпер прафесарам) С. Камінскім, меў мала чальцоў... Больш за ўсё наведвалася кафэ Вянгржэцкага, дзе круглы год, з апоўдня да позняга вечара, шахматысты заўсёды займалі 1-2 столікі... У кафэ Вянгржэцкага гуляліся партыі "кафэйнага" характару – лёгкія, з нязначнай стаўкай (10 – 25 капеек) і толькі зрэдку матчы паміж ігракамі першай катэгорыі. Найлепшым гульцом у той перыяд лічыўся Крайчык. Ён удзельнічаў у турнірах па перапісцы, пісаў у маскоўскае "Шахматное обозрение", рэдагаваў у

мясцовай газетцы шахматны аддзел, выпісваў і збіраў шахматную літаратуру, гуляў 2-3 партыі, не глядзячы на дошку, але як практычны ігрок ён у 1903 г. аказаўся слабейшы за майго намерлага брата Рамана Герцыка, тады – 15-гадовага вучня камерцыйнай вучэльні...»

Верагодна, Р. Герцык набліжаўся паводле сілы гульні да майстра; так, калі ён пераехаў у Маскву, то ў восеньскім турніры 1909 г. адолеў самога Аляксандра Алехіна – будучага чэмпіёна свету, які ў тым годзе якраз атрымаў званне "маэстра". На жаль, з прычыны заўчаснай смерці таленавітага мінскага гульца пра яго захавалася мала звестак, аднак ён пакінуў яркі след у гісторыі шахмат Беларусі.

Цешыць тое, што бальшавік Р. Шукевіч-Трацякоў прызнаваў дасягненні мінскіх дарэвалюцыйных шахматыстаў (а былі ж яшчэ віцебскія, бабруйскія...) і не спрабаваў распачаць гісторыю з "чыстага аркуша", хоць такія спробы рабіліся ў СССР 1920-х гг.

Пазнаёмцеся з партыяй, згулянай у Мінску 1914 г. і прыведзенай у тым жа "Бюллетене ВСФК" 1925 г. Шахматны летапісец і арганізатар не быў гульцом экстра-класа, аднак часам дабіваўся перамог за дошкай...

Вялікая літара "Т" значыць "тура"; у арыгінале было рускае "Л" ("ладья").

Н. Л. Шыфрын – Р. К. Шукевіч-Трацякоў.
Дэбют ферзевых пешак.

1. d4 e6 2. c4 d5 3. Kc3 c5 4. cd ed 5. dc d4 6. Фа4+ Kc6 7. Kb5 C:c5 8. Cf4 Cb6 9. Kf3 Kge7 10. Kf:d4 Ca5+ 11. Cd2 C:d2+ 12. Kp:d2 0-0 13. e3 Ce6 14. Cd3 a6 15. K:c6 K:c6 16. Kd4 K:d4 17. Ф:d4 Фа5+ 18. Фc3 Фg5 19. g3 Tfd8 20. Kpe2 Фh5+ 21. f3 Tac8 22. Фb4 b5 23. Фа5 Td6 24. Tad1 Tcd8 25. Фа3 T:d3 26. T:d3 Cc4 27. Tc1 Ф:h2+ 28. Kpf1 T:d3. Белыя здаліся.

Вольф РУБІНЧЫК.

Установа «Рэдакцыя часопіса "Роднае слова"». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне "Саюз пісьменнікаў Беларусі". Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ "Белінвестбанк" г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 263-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 263-34-79, адказнага сакратара (017) 263-07-40, факс (017) 263-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rod-slova.by

Пап. да друку 10.09.2018. Фармат 60 × 84 1/8. Папера газетная. Гарнітура "Minion Pro". Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 920 экз. Зак. 2186.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва "Беларускі Дом друку"». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.